

Bortom Vi och Dom

*Teoretiska reflektioner om makt, integration och
strukturell diskriminering*

Redaktörer:

Paulina de los Reyes & Masoud Kamali

*Rapport av Utredningen om makt, integration och
strukturell diskriminering*

Stockholm 2005

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2005:41

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Tryckt av Edita Norstedts Tryckeri AB
Stockholm 2005

ISBN 91-38-22353-8
ISSN 0375-250X

Förord

Integrationspolitiken tycks ha hamnat i en återvändgränd. Etniska klyftor, segregation, och utanförskap ökar och integrationspolitikens definierade mål har inte förverkligats. Den misslyckade integrationen har förorsakat två reaktioner. Den första kommer från en grupp politiker och debattörer som ser integrationspolitikens misslyckande som ett resultat av "invandrarnas" eget fel och skärper därför tonen mot "invandrarna", vill "ställa krav" på dem och tvinga fram ett integrerat samhälle. Dessa personer är fortfarande fasta i ett förlegat och problematiskt integrationstänkande där samhället delas i två föreställda grupper, nämligen "svenskar" som är agenter för att integrera och "invandrarna" som ska integreras.

Den andra reaktionen på den misslyckade integrationspolitiken kommer från en del forskare som valt att fokusera på de strukturella och institutionella mekanismerna bakom reproduktionen av etniska klyftor i samhället. Några av dessa forskare presenterar sina teoretiska ståndpunkter i föreliggande rapport. Gemensam för författarna är argumentationen för ett perspektivskifte i både forskningen och debatten om integration. Uppdelningen mellan ett "vi" och ett "dem" har således varit en förutsättning för integrationspolitikens existensberättigande och därmed en förklaring till dess misslyckande. Vi måste ändra fokus från "de andra" till våra strukturer och institutionella sammanhang för att få kunskap om mekanismer som reproducerar etniska klyftor och en vi-och-dem ordning i samhället.

Utredningen om "Makt, integration och strukturell diskriminering" tillsattes efter ett regeringsbeslut den 22 april 2004 och har i uppdrag att identifiera och kartlägga mekanismer bakom strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet. Resultaten ska redovisas successivt i syfte att ge underlag för en fördjupad diskussion om strukturella hinder för att

alla medborgare ska kunna delta i samhällslivet på lika villkor och med samma möjligheter. Föreliggande rapport är utredningens första publikation och samlar forskare från skilda discipliner och forskningsmiljöer som sociologi, socialantropologi, idéhistoria, ekonomisk historia och kulturgeografi. Dessa forskare är verk samma både i Sverige och i andra europeiska länder.

Dessa texter har ingen ambition att framstå som färdiga svar på komplexa sociala problem. Snarare är de teoretiska reflektioner på en mycket komplex och svårfångad verklighet, nämligen den strukturella/institutionella diskrimineringen av ”de andra” i det svenska samhället. Utredningens fortsatta arbete kommer att ha nytta av de teoretiska perspektiv som presenteras i denna rapport. Författarna är dock ensamma ansvariga för innehållet i deras bidrag.

Vi vill också tacka våra medarbetare Adrián Groglopo, Sonia Redondo Benjaminson och Eva Björklund som hjälpt till i slutfasen av framställningen av rapporten.

Stockholm i maj 2005

Masoud Kamali
Särskild utredare

Innehåll

1	Inledning	7
2	Ett europeiskt dilemma Strukturell/institutionell diskriminering <i>Masoud Kamali</i>	29
3	Vardagsrasism <i>Philomena Essed</i>	71
4	Rasifiering Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige <i>Irene Molina</i>	95
5	Elitdiskurser och institutionell rasism <i>Teun A. van Dijk</i>	113
6	Diskrimineringens andra ansikte – svenskhet och ”det vita västerländska” <i>Katarina Mattsson</i>	139
7	Det symboliska objektet Delen, delandet och den nationella gemenskapen <i>Michael Azar</i>	159

8	Det sagda och det tänkta	
	Begreppsanvändning och begreppskifte i diskursen om invandrare och invandrapolitik	
	<i>Amanda Peralta</i>	185
9	Uni-versalism	
	<i>Mekonnen Tesfahuney</i>	203
10	Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering	
	<i>Paulina de los Reyes</i>	233

1 Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering

Paulina de los Reyes & Masoud Kamali

Introduktion

Integrationspolitikens misslyckande har varit ett hett debattämne under senare år. Politiska partiprogram avlöser varandra med förslag på åtgärder för att underlätta invandrarnas integration i samhället. I den politiska sfären har integrationstänkandet i sig knappast varit föremål för kritiskt granskning, det utgör ofta en opproblematiserad utgångspunkt för politikens utformning. Under de två senaste åren har integrationspolitiken emellertid utmanats av kritiska röster inom forskarvärlden och i den offentliga debatten, med krav på att skifta fokus från svårigheterna att inkorporera ”de andra” till diskriminerande strukturella och institutionella sammanhang i det svenska samhället. Argumenten för ett sådant perspektivskifte är många och motiveras inte bara av misslyckanden i integrationspolitiken eller brister i dess genomförande. Kritiken riktas även mot integrationstänkandets paradoxala premisser. Integrationspolitiken sätter upp ett mål om lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund samtidigt som den vilar på antaganden om människors inboende olikheter. Särskiljandet mellan de som integrerar och de som ska integreras etablerar även en hierarkisk ordning. Integrationens skapande av skillnad berör inte bara etniska minoriteter och personer med invandrarbakgrund, utan även formeringen av ett föreställt majoritetssamhälle.

En av de viktigaste invändningarna mot integrationstänkandet är således att det utgår från två fördefinierade och hierarkiskt rangordnade kategorier; ett ”vi” som ska integrera och ett ”de” som ska integreras. Denna polariserade verklighetsuppfattning är i sin tur beroende av den anonymisering och homogenisering som döljer sig bakom användningen av kategorierna ”svenskar” och ”invandrare”, det vill säga av att individer och grupper definieras och ses i första hand utifrån den uppsättning egenskaper som kan associeras med

tillhörigheten i någon av dessa grupper. En sådan definition innebär samtidigt att andra tillhörigheter, identiteter, egenskaper, preferenser och erfarenheter förbises eller nedvärderas. Homogeniseringen av kategorierna "svenskar" och "invandrare" och cementeringen av dessa gruppers differentiering är två sidor av samma mynt. Gränsdragningen mellan dessa kategorier är inte bara inbyggd i premisserna för integrationstänkandet; den återskapas och naturaliseras i sociala praktiker, i kunskapsproduktionen och i symboliska handlingar genom vilka idén om integrationen, om att "de" ska bli värda att leva bland "oss", implementeras, kartläggs, följs upp och utvärderas. Integrationstänkandets fundamentala paradox är att det måste förverkligas genom en uppdelning i "vi" och "dem" en uppdelning som även skapar en illusion om en intressepolitik som bör och kan formuleras inom ramen för en identitetspolitik.

Idén om integration har dessutom kommit i gungning till följd av forskningsresultat, som trots noggranna kartläggningar av den invandrade befolkningen och deras barn inte har kunnat förklara den etniska ojämlikheten utifrån skillnader i humankapital, kulturella traditioner eller socialt beteende. Inte heller har denna forskning kunnat förklara varför ojämlika arbets- och levnadsvillkor består över tiden och drabbar även ungdomar som är födda och/eller uppvuxna i Sverige. Däremot har en ensidig fokusering på kartläggning av olikheter utifrån etnisk eller nationell bakgrund bidragit till att befästa föreställningen om att Sveriges befolkning är uppdelad i två väsensskilda grupper och att invandrarstatus associeras till en problemsituation inom praktiskt taget alla samhällsområden. Integrationstänkandet, som främst definierar individernas position i samhället utifrån rollen som arbetskraft, utgår från att det finns ett oproblematiskt och välfungerande värdsamhälle – inte minst beträffande arbetsmarknadens funktionssätt och sysselsättningsmöjligheter. Den könssegregerade arbetsmarknaden och ojämlika villkor för kvinnor och män är till exempel problem som sällan berörs i relation till den invandrade befolkningens möjlighet att skaffa egen försörjning. Värdsamhällets konflikter, motsättningar och exkluderande mekanismer ges inte utrymme i diskussioner om integrationspolitiken. Invandrade kvinnor och män antas kunna integreras i ett samhälle där klassmotsättningar, homofobi, rasism och sexism inte förekommer. Avsaknaden av ett perspektiv som problematiserar den etniska o(jäm)likhetens koppling till maktstrukturer i samhället och dess vidmakthållande i och genom samhällets institutioner, normer och funktionssätt gör integra-

tionsprocessen till ett tidlöst tillstånd som i första hand är förknippat med ett problemperspektiv på invandrade kvinnor och män och deras barn. Den essentialistiska konstruktionen av den problematiska "andra" som ett främmande inslag i det annars homogena svenska samhället utgör ytterligare en av integrationstänkandets inneboende paradoxer. Integrationspolitiken enklaviserar samtidigt som den etniska ojämlikheten fortsätter att vara en frånvarande dimension inom andra politikområden.

Ytterligare en paradox uppenbarar sig när integrationstänkandet i Sverige analyseras i ljuset av den europeiska kontexten. Idén om den svenska modellen och partssamverkan för tillväxt och jämlikhet har varit en grundpelare inte bara för konstruktionen av den nationella gemenskapen utan även för Sveriges profil i internationella sammanhang. Sveriges roll som förebild i Europa har således varit förbunden med en inkluderande välfärdsmodell och en aktiv arbetsmarknadspolitik med full sysselsättning som ledstjärna. Utöver detta har den integrationspolitik som formulerades under 1997 drivits med ett brett politiskt stöd under nästan ett decennium. Dessa omständigheter, som talar för närmast optimala politiska och institutionella förutsättningar för ett inkluderande förhållningssätt gentemot flyktingar, invandrare och personer med invandrabakgrund, har emellertid inte inneburit ett slut på den diskriminering som under senare tid har bekräftats av forskningsresultat och kritiserats gång på gång av internationella organisationer (se t.ex. ECRI 2003, FN-förbundet 2004). Det är inte bara diskrimineringen inom områden som arbetsmarknad och boende som påtalats utan även myndigheternas passiva hållning gentemot vardagsrasism och rasistiska organisationer.

Förekomsten av diskriminering och vardagsrasism undergräver således bilden av den svenska modellen som unik och som en förebild i Europa. Den pekar tvärtom på ett gemensamt europeiskt förflutet där reproduktionen av hierarkiska världsbilder och rasistiska föreställningar har varit centrala för att befästa det kristna och vita Europas dominans över "de andra". Den västerländska idétraditionen som sedan kolonialismen markerat en skarp gräns mellan "The West and the Rest" (Hall 1992) har varit tongivande i Sverige och präglar även nutida uppfattningar om identitet, tillhörighet och socialt medborgarskap (Hansen 2000, Magnusson & Stråth 2004). Det svenska integrationsdilemmat är således även ett europeiskt dilemma, där den föreställda nationella gemenskapen och närvaron av det koloniala förflutna alltjämt gör sig gällande i ett ständigt

återskapande av en underlägsen andra inom nationens och unionens gränser. När en idealtypisk svenskhet fixeras som skillnadsmarkör är det således inte bara en fråga om exkludering av den invandrade befolkningen och deras barn, det är även ett led i reproduktionen av ett "vi" som är överlägset på ett nationellt plan i förhållande till de främmande andra.

När premisserna för integrationstänkandet utmanas och diskussionen om den strukturella diskrimineringen tar vid kan det vara nödvändigt att uppmärksamma den process genom vilken en idé ersätts av en annan och även på vilket sätt nya tolkningsramar vinner gehör och legitimitet. Som Peralta skriver i den här boken kan ett och samma begrepp användas på olika sätt, särskilt under övergångsperioder när nya tolkningar utmanar rådande föreställningar. Att ladda ett gammalt begrepp med ett nytt innehåll kan vara en del i kampen för tolkningsföreträde, men även en strategi för att skapa konsensus kring nya tolkningar eller sätt att formulera ett problem. På motsvarande sätt är det även möjligt att spåra en idémässig kontinuitet, trots ett förändrat begreppsbruk. Ett sådant exempel finns i Riksrevisionens rapport (2005) *Från invandrarpolitik till invandrarpolitik* som visar att invandrarpolitikens kärnfrågor och förhållningssätt lever kvar under integrationspolitikens förklädning. Den ökade uppmärksamheten på strukturell diskriminering och begreppets synlighet i den politiska retoriken medför därför inte med automatik en ändrad fokus. En övergång från det gamla skuldbeleggandet av personer som utsätts eller riskerar att utsättas för diskriminering till en kritisk granskning av de strukturer, etablerade förhållningssätt och institutionaliserade handlingar som möjliggör reproduktionen av diskriminering och etnisk ojämlikhet fordrar inte bara ett teoretiskt perspektivskifte utan även en vilja till förändring hos makthavarna.

Förståelsen av strukturell diskriminering och dess koppling till institutionell och individuell diskriminering, något som diskuteras i Kamalis kapitel, bör därför sättas i relation till ett socialt och politiskt artikulerat betydelsesammanhang som sätter upp ramarna för hur begreppet ska tolkas och tillämpas. Detta betydelsesammanhang är delvis knutet till den historiska kontexten för denna utredning och utgörs av offentliga debatter, informationsflöden och politiska beslut. Det består emellertid också, som utredningens fortsatta volymer visar, av en utbredd etnisk ojämlikhet och en uppdämd frustration över den tystnad som omger diskriminering

och vardagsrasism i det officiella Sverige. Vi återkommer till dessa frågor längre fram i utredningsarbetet.

I denna första rapport är vårt syfte att utforska utredningens frågeställningar utifrån det betydelsesammanhang som utgörs av en kritisk idétradition inom den akademiska världen nationellt och internationellt. Författarna i denna antologi hör hemma i olika discipliner – sociologi, kulturgeografi, ekonomisk historia, socialantropologi, sociolingvistik, idéhistoria – och är verksamma i skilda institutionella miljöer i Sverige och i andra europeiska länder. De tillhör olika forskningstraditioner och närmar sig bokens problematik utifrån skilda synvinklar och teoretiska utgångspunkter. Gemensamt är dock den kritiska blicken som utforskar de premisser, tankeluckor, paradoxer och tystnader som gör åtskillnaden och uppdelningen mellan ett överlägset ”vi” och ett underordnat ”dem” till en förgivettagen utgångspunkt för integrationstänkandet. De teoretiska reflektioner som presenteras i boken ser vi som ett inledande samtal om ett nödvändigt epistemologiskt skifte. I stället för att söka kunskap om den etniska ojämlikheten hos individer och dess (olika) egenskaper riktar författarna sökarljuset mot hur dessa olikheter konstruerar och reproducerar ojämlika levnadsvillkor i och genom samhällets organisering, strukturella ramar och institutionaliserade praktiker. Boken gör inte anspråk på att formulera ett nytt paradigm och inte heller på att etablera en ny kanon. Syftet är i stället att föra samman teoretiska trådar som kan artikuleras i alternativa förhållningssätt till frågor om makt, integration och diskriminering.

Skapandet av vi och dem

Ett tema som återkommer i boken är hur ”svenskhet” respektive ”invandrarskap” skapas och upprätthålls inom ramen för integrationsretoriken. I kontrast till traditionella analyser inom integrationsområdet, som tar dessa kategoriers beskrivnings- och förklaringsvärde för givet, har författarna i denna bok ambitionen att utforska de outtalade antaganden och världsbilder som kategorierna vilar på och som ger dem en plats i analysen av social ojämlikhet. Utgångspunkten är att varken svenskhet eller invandrarskap är essentiella begrepp som kan tillskrivas ett ontologiskt värde. Uppmärksamheten riktas i stället mot hur reproduktionen av dessa kategorier och institutionaliserade sociala praktiker sker och hur de

tvingas på den komplexa verkligheten och på så sätt vidmakthåller rådande maktrelationerna. Svenskhet och invandrarskap betecknar inte bara olika positioner utan även kontrastiva egenskaper som definieras relationellt och genom vilka "invandrare" konstrueras som en spegelbild av "svenskar". Varje definition av hur vi *är* innehåller därför även en outtalad berättelse om hur de andra *är*. Med andra ord behöver svenskheten en antites för förverkligandet av sig själv som ett överlägset "vi".

Svenskheten betecknar en position som är omöjlig att nå för "de andra" eftersom dessa per definition befinner sig utanför svenskheten. Politiska program som syftar till att eliminera skillnaderna mellan "svenskar" och "invandrare" är därför dömda att misslyckas. Integrationspolitikens löfte om att möjliggöra "invandrarnas" tillträde till "svenskheten" innebär därmed i bästa fall ett "nästan-tillträde". Erfarenheterna visar emellertid att svenskt medborgarskap, fast arbete, språkkunskaper, att vara född/upp vuxen i Sverige, samt förtrolighet med midsommar danser och snapsvisor på sin höjd kan erbjuda en tillfällig (gäst)plats i svenskhetens boning. Det finns starka paralleller med det postkoloniala tänkandet som hänvisar de andra till en position där de kan bli "nästan som vi" (Hall, Held et al 1996, Massey 1999). Invandrarskap betecknar ett tillstånd som permanentas över tid och går i arv från generation till generation.

Svenskhet är ur detta perspektiv varken en given identitet eller ett essentiellt tillstånd. Svenskhet är i stället kopplad till en privilegierad position som ger ett självklart företräde i konkurrenssituationer och när det gäller tillgången till samhällets materiella och symboliska resurser. Detta innefattar även fördelar av libidinalt slag, vilket Azar påpekar i sitt bidrag. Antagandet om att en "invandrare" vill bli "svensk" bekräftar svenskhetens värde i ett privilegiesystem där möjligheter, rättigheter, tillhörigheter och tillträdet till samhällets resurser och maktstrukturer regleras utifrån föreställda etniska skiljelinjer. Svenskhet kan framställas som eftersträvansvärd i den mån som den representerar en ideal men exklusiv position, som är tillgänglig för somliga men förvägras andra.

Denna förhålligande självbild på bekostnad av en nedvärderad och exkluderad andra utgör ett narcissistiskt inslag, som enligt Kamali är konstitutivt för moderniteten, men samtidigt står i skarp kontrast till det förnuft och den rationalitet som har varit upplysningsprojektets kärna. Det kan även sättas i relation till upplysningsstänkandets instrumentella rationalitet och till upphöjandet av

förnuftigt kalkylerande handlingar (Kincheloe & Steinberg, 1998; Goldberg, 1992).

Den nationella gemenskapens gränser

Den strukturella/institutionella diskrimineringens logik förutsätter att den svenska gemenskapen ses som en given och harmonisk helhet, grundad på gemensamma värderingar, en gemensam historia, ett gemensamt språk, samt en gemensam och homogen kultur, identitet och erfarenhet av nationsbygget. Gemenskapen konstrueras genom berättelser som framhäver vissa fakta, erfarenheter och kollektiva minnen, samtidigt som de utesluter och marginaliserar "de andra", en process som Azar analyserar utifrån begreppet det symboliska objektet och som de los Reyes lyfter fram i sina reflektioner över diskussionen efter tsunaminkatastrofen. Idén om den nationella gemenskapen inbegriper ett antagande om svenskhet som tidlös och essentiell, rubbad endast av "den andras" närvaro i det svenska sociala rummet, en närvaro som alltmer har kommit att associeras med problem och konflikter; med hot mot själva svenskheten. Det faller sig därför naturligt att rollen som vägvisare, uppfostrare, upplysare eller tuktare om så behövs är reserverad för "äka svenskar" samtidigt som "de andra" förpassas till en villkorad tillvaro där kompetens, hederlighet, kunskaper, engagemang och även rätten att överhuvudtaget befinna sig i Sverige kan ifrågasättas när som helst. Den nationella gemenskapen förutsätter "de andras" existens för att kunna konstituera sig som sådan. Nationsskapandet har gått hand i hand med gränsdragningar som förstärker etniska och nationella skiljelinjer (Balibar & Wallerstein 1998). Som Mattsson framhåller i denna bok spelar nationalstaten som geografisk och politisk organisationsform än idag en viktig del i reproduktionen av den strukturella/institutionella diskrimineringen, inte minst genom skapandet av en föreställd och essentialiserad gemenskap.

Analysen i denna bok lyfter fram maktutövandets centrala roll för förståelsen av strukturell/institutionell diskriminering. Maktutövandet är kopplat till ett system av privilegier som baseras på föreställningar om "ras" och som ger människor definierade som "vita" en överordnad position i samhället. Därför använder vissa forskare, som Mills (1997, 1998), termen "vit överhöghet", som teoretiskt begrepp för att studera rasismens inflytande över de mekanismer som står bakom reproduktionen av majoriteternas överhöghet och

”de andras” underlägsenhet. Begreppet rasifiering, som Molina analyserar i sitt bidrag, lyfter fram processuella aspekter i reproduktionen av rasistiskt tänkande och dess effekter för skapandet av en samhällshierarki som baseras på föreställningar om ras.

Traditionellt har diskussioner om nationalism och rasism ägnat föga uppmärksamhet åt betydelsen av ”vithet” som en sociohistorisk konstruktion för skapandet av nationell gemenskap. Vithet är det som inte nämns men ändå talar, konstaterar Tesfahuney i sitt bidrag till denna bok. Idéer om vithet har varit en konstituerande komponent i de europeiska upplysningsidealens anspråk på universell giltighet (Kincheloe & Steinberg, 1998). Kolonialism, slaveri och folkmord har legitimerats genom hänvisningar till modernitetens civilisationsprojekt. Skapandet av nationalstater hörde till kolonialismens universella mission, som i praktiken garanterade kolonialmakternas möjligheter att förfoga över ”de andras” tillgångar. Det koloniala arvet har genom nationella statsbildningars expansion även medfört gränsdragningar vilket alltför ofta har manifesterat sig i krig, folkmord och fortsatt politiskt och ekonomiskt beroende.

Det finns en rad omständigheter som transformerar nationalstatens rasism till ett globalt privilegiesystem. Den ekonomiska omstruktureringen i ”väst” – industriproduktionens minskade betydelse, framväxten av teknologier som möjliggör en splittring av produktionen, expansionen av nya och gamla former för tjänsteproduktion, de multinationella företagens ökade inflytande, framväxten av en ny internationell arbetsdelning och tillkomsten av transnationella ekonomiska pakter – har förändrat nationsbundna produktionsformer och arbetsprocesser, samt de sociala relationer som är förbundna med dem (Bhattacharyya, Gabriel & Small, 2002). Den ekonomiska globaliseringen innebär också en social, kulturell politisk globalisering (Beck, 1999; Tomlinson, 1999) och en ökning av transkontinentala diasporarörelser och flyktingströmmar som har kommit att förändra det sociala rummet i den rika världen. Den strukturella diskrimineringen i Sverige och i Europa återspeglar den hierarkiska ordning som etablerades i och med kolonialismen. Denna ordning återskapas idag, i globaliseringens bakvatten, när stora delar av den invandrade befolkningen nekas medborgerliga rättigheter och ibland även existensberättigande.

Diskrimineringens institutionella kontexter

Den strukturella/institutionella dimensionen av diskrimineringen refererar till den samhällsorganisering och de institutionella arrangemang som skapar ett system där vissa grupper diskrimineras och exkluderas från makt och inflytande. Diskrimineringen opererar i och genom andra förtryckande strukturer, som t.ex. klass, kön, sexualitet m.m. och den är både varierande och situationsbunden. Diskrimineringen är således aldrig en isolerad händelse utan äger rum i strukturella/institutionella sammanhang. Därför bör institutioner inte ses som en direkt återspeglning av samhällets maktstrukturer. Flera bidrag i denna bok lyfter fram institutionernas relativa autonomi och de sätt som diskriminerande praktiker kan förstärkas, i samspel med andra relationer av över- och underordning, eller motverkas, som ett resultat av människors intentionsstyrda handlingar.

Institutioners normer och praktiker kan leda till handlingar som är öppet rasistiska och/eller i sig diskriminera genom rutiner och tysta överkommelser som sanktionerar särbehandling. Eftersom institutionella arrangemang oftast utgår från existensen av en essentiell och underlägsen andra har denna form av diskriminering även benämnts institutionell rasism. Den institutionella rasismen är ofta inbäddad i rutiner och i organisationers funktionssätt (Wieviorka, 1995). Eftersom institutioner inte är isolerade är, är de öppna för externa influenser och aktörers påverkan. Institutionernas inneboende tröghet är således inget avgörande hinder för förändring.

Särbehandling och utestängning av vissa grupper och/eller individer kan ha sin grund i uttalade institutionella policys. Ett exempel på detta finns i USA före avskaffandet av de "raslagar" som syftade till att hålla isär olika "raser" och bevara systemet. Jim Crows omdebatterade segregationism i sydstaterna i USA är ett tydligt exempel på ett målmedvetet konstruerat diskrimineringssystem som använder lagstiftningen för att bevara segregationen. Å andra sidan finns det institutionella praktiker som inte är ämnade att diskriminera men som ändå har diskriminerande effekter, till exempel genom att tillämpa normer som utestänger och/eller ignorerar individers olika förutsättningar. Oavsett om den är avsiktlig eller oavsiktlig påverkar den strukturella/institutionella diskrimineringen på ett negativt och systematiskt sätt "de andras" socioekonomiska

positioner i samhället, vilket Van Dijk påpekar i sitt bidrag till denna antologi.

Institutioner innefattar relativt stabila sociala praktiker som möjliggör kollektiva handlingar, och som sådana är de seglivade och mindre känsliga för sociala förändringar. Institutionernas makt över individerna upprätthålls genom ett system av belöning och straff (Knowles & Prewitt, 1969). Vissa personer kan göra karriär och belönas med bättre positioner genom att acceptera institutionella praktiker och även genom trogen tjänst förstärka stabila och etablerade institutionella praktiker. Andra, som ifrågasätter och/eller motverkar institutionernas praktiker, straffas genom marginalisering och exkludering. Detta bidrar till att göra den strukturella/institutionella rasismen seglivad i och med att den förankras i en uppsättning lagar, regler, rutiner och sociala praktiker (Wieviorka, 1995). Den strukturella/institutionella diskrimineringen reproduceras ofta av individer med institutionell makt, som till exempel grindvakter (gatekeepers). Även personer med invandrar- och/eller minoritetsbakgrund kan ges en plats i systemet om de är beredda att acceptera och försvara den diskriminerande ordningen. Den strukturella/institutionella diskrimineringen är inte förbunden med individernas avsikter eller åsikter; den kan både förstärkas och ifrågasättas oavsett individernas intentioner.

Privilegiet att definiera ett problem

Samhällets maktordning och individernas o(jäm)lika positioner skapas av historiskt och rumsligt specifika interaktioner som regleras, legitimeras och möjliggörs av diskursiva konstruktioner. Diskurs ser vi som en uppsättning metaforer, berättelser och föreställningar som utgör en integrerad del i konkreta praktiker som skapar en viss ordning. Diskurser är normerande i den mån som de etablerar specifika sätt att tolka världen och förhålla sig till den. Men den diskursiva ordningen opererar också genom uteslutningar och tystnader. Att föreskriva en viss tolkningsram innebär därför att utesluta och osynliggöra andra möjliga synsätt. Det innebär ett utestängande av röster, erfarenheter och perspektiv som kan störa och destabilisera den föreställningsvärld som maktutövandet vilar på. Som en del av det sociala livet lever flera diskurser i samklang, konflikt, och mest av allt i konkurrens med varandra. Huvudberättelser eller "master narratives", som Heller (2004) kallar dem,

skapar harmoniserade diskurser som organiseras av och skänker ordning till den sociala verkligheten. Dessa "master narratives" fungerar både genom manifesta och latenta mekanismer. Men medan det manifesta, som Peralta påpekar, blir enkelt att hitta och påvisa, kräver det latenta inslaget att man tillämpar någon form av *misstankens hermeneutik* (Ricoeur 1988) i sin läsning av manifesta texter och berättelser.

Den diskriminerande ordningen skulle inte kunna existera utan rasistiska diskursers makt att definiera problem och/eller skapa betydelsessammanhang. När öppet rasistiska diskurser inte längre har positionen av "master narratives" ersätts de av förskönande omskrivningar i vetenskapligt och politiskt sanktionerade diskurser om t.ex. "integration", "mångkulturalism", och "mångfald". Dessa "master narratives" informerar om ett samhälle där kulturell olikhet får en axiomatisk karaktär och därmed får utgöra den självklara utgångspunkten för nationella integrationsprojekt. Den diskursiva åtskillnaden mellan "vi" och "dem" naturaliserar den socioekonomiska ojämlikheten i samhället och bidrar till att bevara rådande maktstrukturer. Inte minst för att föreställningen om "olika" sorters människor naturaliserar ojämlika villkor och säråtgärder, riktade till dem som betraktas som annorlunda.

Diskursens verklighetsbilder är uttryck för en redan fastställd ordning. Metaforer, beskrivningar och händelser associerar till människors förståelse av samhällets normer, hotbilder och konflikter. I och med den strukturella diskrimineringen avsaknad av innehållsliga gränser är det snarare associationer än definitioner som gör den möjlig. Ett exempel på detta är idén om "körkortet i svenskhet", analyserad av Azar i denna bok, som utkristalliseras i en redan existerande diskursiv motsättning mellan svenskar och invandrare, och som inte syftar till att eliminera "det kulturella underskottet" hos invandraren så att hon/han bli jämställd med "oss svenskar", utan till att ha "dem" nära men ändå åtskilda. Medan medborgarskapsbegreppet töms på sitt exklusiva innehåll (och till och med tvingar fram en distinktion mellan svenskar och svenska medborgare) informerar idén om körkort i svenskhet om de kvaliteter som kan berättiga en plats närmare svenskheten; en plats som måste förvärfvas till skillnad från om man har rätt till den (svenskheten) från födseln. Den diskursiva ordningen etablerar därmed rättigheter och skyldigheter genom ständiga och (o)uttalade gränsdragningar mellan det "vi" som talar och det "dem" som är föremål för diskursen, talet, utsagorna m.m.

Ett kännetecknande drag för en diskriminerande ordning är det kompakta förnekande med vilket institutioner, myndigheter och ansvariga individer reagerar inför förekomsten av diskriminering. Även personer med egna erfarenheter av diskriminering kan visa en stark ovilja att beteckna sina egna erfarenheter som diskriminering, ofta på grund av tidigare erfarenheter där liknande kränkningar förringats eller ignoreras. I andra fall kan det bero på att upplevelser av diskriminering är alltför tunga och innebär en smärtsam exponering. Även här kan vi konstatera att diskursens ordning, vem som talar och vem som omtalas, sätter upp ramen för tolkningsföreträdet i diskrimineringsfrågor. Den/de som är utsatt(a) för diskriminering förvägras en subjektsposition varifrån de kan föra sin egen talan. Att bli utsatt för diskriminering innebär därför inte sällan en dubbel kränkning: den diskriminerande handlingen i sig och att inte bli betrodd som subjekt, som någon som är kapabel att sätta ord på sina egna erfarenheter.

Erfarenhet är därför ett centralt begrepp i analysen av vardagsrasism och diskriminering, som Essed påpekar i denna bok. När de diskriminerades erfarenheter accepteras som kunskapsbärande, i betydelsen att de rymmer viktig information om samhällets organisering och dess diskriminerande effekter på människors levnadsvillkor öppnar detta för möjligheten att påbörja arbetet mot diskriminering. Att erkänna de diskriminerades tolkningsföreträde är nödvändigt för att desarmera förnekandet, förringningen och osynliggörandet, men även för att invertera den maktordning som reducerar människor till passiva föremål för privilegierade blickar som definierar, integrerar, kategoriserar, disciplinerar, åtgärdar, tolererar m.m.

Förnekandet av diskriminering går hand i hand med ett hästigt ifrågasättande av diskurser som lyfter fram diskriminering som en viktig förklaringsfaktor till social ojämlikhet. Ett kritiskt perspektiv som synliggör maktutövande och diskriminerande mekanismer i samhället hotar förvisso etablerade uppfattningar, inte minst inom den akademiska världen, om den sociala verklighetens beskaffenhet och om individens position i den sociala rangordningen. Det undergräver också den förmenta neutralitet som omger maktutövandet, men även de intressen som investerar i ansamlingsprocesser inom existerande maktstrukturer. Men det är kanske inte i första hand i diskrimineringsdiskursens kritiska innehåll som dess sprängkraft kommer till uttryck. Denna utrednings tillkomsthistoria och den pågående debatten om integrationspolitikens framtid

visar att historiskt formade betydelsesammanhang – en antirasistisk rörelse, en växande segregation, integrationspolitikens återvändsgränder, nationalistiska röster i den politiska arenan – är minst lika avgörande för ett framtida paradigmskifte. Vi ser att de nya röster som gör sig gällande inom ramen för detta betydelsesammanhang är avgörande för att antidiskrimineringsdiskurser nu kan ta plats i kampen för auktoritativ kunskap och för en förändrad verklighetsbild.

Författarnas bidrag

Texterna i denna bok lyfter fram teoretiska argument och empiriska erfarenheter som undergräver förgivettagna gränser mellan vi och dem. Universalismens exkluderande världsbilder, rasifieringsprocesser, det symboliska objektets betydelse för skapandet av den nationella gemenskapen, konstruktionen av svenskhet i relation till ontologiska metaforer och deras betydelse för människors uppfattningar och vardagserfarenheter, vardagsrasismens betydelse, den strukturella diskrimineringen i Sverige och i Europa, den institutionella ordningen och makten att diskriminera, eliternas roll i vidmakthållandet av en rasistisk ordning, samt betydelsen av intersektionalitet för analysen av strukturell diskriminering är alla teman som utforskas och analyseras av författarna i denna antologi. Författarna representerar olika synsätt och utgår från skilda teoretiska perspektiv som har utvecklats i mångårig dialog med en väl etablerad forskningsstradition utanför Sverige. Texterna anknyter till det internationella forskningsläget i sökandet efter teoretiska redskap som kan bidra till det nödvändiga fortsatta arbetet mot diskriminering och rasism. En kort sammanfattning av författarnas bidrag presenteras nedan.

Sociologen *Masoud Kamali* behandlar den strukturella/institutionella diskrimineringen ur ett europeiskt perspektiv och hävdar att rasism och diskriminering har varit en integrerad del av den europeiska modernitetens historia. Han menar att skapandet av "de andra" har varit en del av formandet av "vi", där "de andra" blir spegelbilden av "vi" och görs till ett mindervärdigt ansiktslöst kollektiv som gör "vi" till en bättre art eller en bättre kultur. Denna process exkluderar inte bara "de andra" från maktpositioner och inflytande i samhället, utan skapar också narcissistiska föreställningar om ett "vi" hos majoritetssamhället. Detta har sin grund i en

historisk och seglivad rasism och diskriminering av ”de andra”, som etablerades i och med Europas expansion i resten av världen. Kamali presenterar en modell för att bättre förstå mekanismerna bakom den strukturella/institutionella diskrimineringen och argumenterar för att kategorisering och diskriminering av en grupp människor inte nödvändigtvis är konsekvensen av avsiktliga handlingar och praktiker hos en annan grupp. Det kan vara en oavsiktlig konsekvens av majoritetssamhällets institutionaliserade, neutrala och till synes normala och ”objektiva” handlingar. Han menar att den Weberianska handlingsteorin, som handlar om de oavsiktliga konsekvenserna av mänskliga handlingar, ger ett användbart teoretiskt redskap för analysen av dagens utbredda institutionaliserade diskriminering.

Socialantropologen *Philomena Essed* presenterar i sitt kapitel teoretiska grunder för begreppet vardagsrasism och även erfarenheter av att arbeta med det. Vardagsrasism relaterar vardagliga erfarenheter av rasdiskriminering till den makrostrukturella kontext av gruppojämlikhet som finns inom och mellan nationer och som tar sig uttryck i etniska och rasmässiga hierarkier av kompetens, kultur och framsteg. Vardagsrasism handlar inte om extrema företeelser. Dess mest utmärkande drag är att den rör vanliga och triviala praktiker. Den psykologiska påfrestning som vållas av att dagligen utsättas för rasism har dock visat sig ha kroniskt skadliga effekter på den mentala och fysiska hälsan. Esseds utgångspunkt är att vardagsrasism aldrig är en isolerad handling, utan en mångdimensionell erfarenhet som får mening i relation till en sammanhängande helhet av relationer och praktiker. Erfarenheter av rasism är både bekönade och kumulativa. Varje enskild händelse utlöser minnen av andra liknande tillfällen, av uppfattningarna som omgivit händelsen, av sätt att härda ut och av kognitiva reaktioner. Begreppet vardagsrasism trotsar föreställningen att rasism måste vara antingen ett individuellt eller ett institutionellt problem. Om rasism reduceras till personliga fördomar blir den fördomsfulla personens psykologi det huvudsakliga problemet. Framväxten av alternativa sätt att konceptualisera rasism har medfört ett skifte i fokus, från avsikterna och motiven bakom diskrimineringen till dess effekter. Rasismen är dock inte bara en uppsättning utfall, utan i första hand en process som upprätthåller ojämlika maktförhållanden.

Kulturgeografen *Irene Molina* presenterar i sitt bidrag begreppet rasifiering och argumenterar för dess användbarhet i analysen av nutida former av diskriminering i Sverige. Generellt står begreppet

rasifiering för kategoriseringar, tankemodeller och associationer som gör rangordningen mellan människor till ett naturligt inslag i såväl sociala relationer som maktstrukturer. Användningen av termer som "ras", rasifiering och rasdiskriminering har som bekant inte för avsikt att säga något om vad dessa sociala konstruktioner kan förklara eller inte förklara. Det relevanta i sammanhanget är däremot *hur, varför och med vilka effekter* sociala meningar förknippas med utseendemässiga eller kulturella särdrag som är konstruerade inom specifika politiska och socioekonomiska sammanhang. Detta gör, paradoxalt nog, begreppen "ras" och rasism nödvändiga i analyser av maktförhållanden som konstrueras utifrån föreställningar om ras. Användningen av förskönande benämningar som exempelvis "etnicitet", "xenofobi", "främlingsfientlighet" och "främlingsrädsla" fördröjer ett nödvändigt medvetandegörande om att det i det svenska samhället finns rasistiska föreställningar som är djupt rotade i det förgivettagna. I linje med Stuart Hall och Paul Gilroy hävdar Molina att "ras" har använts som en viktig kategori i struktureringen av maktförhållanden i världen, både lokalt och globalt. Att hävda att "ras" utgör en ideologisk konstruktion med materiell förankring i alla samhällsstrukturer innebär att erkänna att denna kategori har sina rötter i själva produktionen av sociala meningar. Enligt Molina är detta en oundviklig förutsättning för att gå vidare i en nationell ansträngning för att bekämpa rasdiskriminering.

Sociologen *Teun van Dijk* analyserar i sitt kapitel, med fokus på diskursiva aspekter, eliternas och institutionernas roll i reproduktionen av rasism i Europa. van Djiks huvudargument är att eliterna alltid har varit och fortfarande är en del av den rasistiska problematiken. Officiella icke-rasistiska doktriner och hållningar kombineras idag med utbredda vardagliga praktiker av diskriminering. Rasistiska ideologier uttrycks och reproduceras i de många elitdiskurser som råder i samhället, från politik och media till utbildning och forskning, vilket starkt påverkar invandrades, minoriteters och flyktingars välbefinnande och medborgerliga rättigheter. Genom att fokusera på illegal invandring, integrationsproblem, brottslighet, våld, terrorism, bakåtsträvande och andra negativa attribut som tillskrivs "de Andra", kan elitdiskurser producera, sprida eller befästa de allmänt spridda fördomar och ideologier som både vållar och legitimerar vardagsdiskrimineringen inom områden som invandring, arbetsmarknad, bostadsfrågor, politik, utbildning, säkerhet, kultur, etc. Elitrasismen av idag är ofta tämligen subtil

och indirekt och bör skiljas från extremhögerns öppna och högljudda rasism. Kanske har vi blivit så vana vid den här sortens rasism att vi inte ens lägger märke till den längre, menar van Dijk – precis som det har varit med många former av sexism, som likaledes ofta förnekats av män.

Kulturgeografen *Katarina Mattsson* analyserar i sitt kapitel framväxten av en normerande svenskhet som positionerar nationen Sverige och den föreställda befolkningen svenskar i ”det moderna vita västerländska” och anknyter till föreställningar om ”vita västerlänningar”. I den svenska nationalismens historia finns en överlappning mellan svenskhet som kulturell kategori och tanken om den nordiska rasen. Enligt Mattsson har idéerna om vithet och det västerländska avgörande konsekvenser för hur människor bemöts och kategoriseras även i dagens Sverige. Gränsdragningar kring de människor, aktiviteter och rum som upplevs som ”vita” och västerländska, är i lika hög grad närvarande i det svenska samhället som gränsdragningar kring ”det svenska”. Till skillnad från gängse analyser, som fokuserar på diskriminerade grupper, vill Mattsson beskriva och analysera den strukturella diskrimineringen som något som även innebär infogning och inneslutning av svenskar och vita västerlänningar. Hon riktar därmed sökarljuset mot invanda förhållningssätt och beteenden som skapar vithet som en konstitutiv del i den normerande svenskheten.

Idéhistorikern *Michael Azar* undersöker gränsdragningar som gör den svenska nationella gemenskapen till en exklusiv sammanlutning, till en dansande ring där, enligt Aristofanes metafor, de rena skiljs från de orena. Insidan av gränsen representerar en värld av materiella och symboliska privilegier, utsidan en av marginalisering och mer eller mindre lyckade inbrytningsförsök. Frågan om *vad* det är som håller samman gemenskapen erbjuder, enligt Azar, en bättre utgångspunkt för att analysera uteslutningen än frågan om *vilka* som gör det. Azars utgångspunkt är att ingen gemenskap är given utan måste skapas och bekräftas. Vidare hävdar han att bortom individen, som presumtiva bärare av fixerade identiteter, finns sociala existensformer konstituerade i den diskurs som reglerar subjektets relation till objektet. Dessa existensformers öde vilar på att de får ta del av den libidinala eller ”andliga kretsgång” som samtidigt fungerar som kodord till den materiella fördelningens kretsgång. Att bli diskriminerad i den ena kan inte särskiljas från att bli det i den andra. En essentialistisk identitetsanalys måste därför med

nödvändigheten ersättas av en politisk intresseanalys, konkluderar Azar.

Amanda Peralta, idéhistoriker, analyserar i sitt kapitel ”*Det tänkta och det sagda*” förekomsten av ontologiska metaforer som etablerar oöverbinnerliga gränser mellan ”vi och dem”. Peraltas utgångspunkt är att greppet över människornas medvetande uppenbarar sig i det språk och de begrepp med vilka världen uppfattas och definieras. Hon konstaterar att övergången från det homogena till det heterogena samhället redan har skett i den svenska verkligheten, men att detta faktum inte har orsakat grundläggande förändringar i landets sociala, ekonomiska och politiska strukturer. Det faktiska heterogena samhället har inte förändrat maktens syn på sig själv och på det svenska samhället. En stor del av landets befolkning förvägras i praktiken vissa rättigheter som den andra delen njuter av. Språket är det fält där konflikten blir som klarast. Genom att med särskiljande begrepp stämpla ”de andra” som annorlunda, som speciella fall, som ett problem, och genom att placera dem i särskilda kategorier, håller man dem utanför och skiljer dem från samhället som helhet. De ontologiska metaforerna *normaliserar* den diskriminering som faktiskt sker (i bostadsområden, skolor, stadens centrala rum, osv.) och förvandlar den till något i det närmaste naturgivet. Samtidigt ger dessa ontologiska metaforer uttryck åt de latent föreställningar som sällan manifesteras öppet i maktens diskurs.

Kulturgeografen *Mekonnen Tesfahuney* dekonstruerar i sitt bidrag föreställningar om universalismen och dess kunskaps- och sanningsanspråk, såsom de framställs i modern filosofi. Universalismen strävar efter att vara allmängiltig men visar sig samtidigt vara partikulär. Den gör anspråk på kunskap och sanning bortom tid och rum, men såväl universalismen själv som dess sanningsanspråk har både historier och geografier. Universella kategorier är därmed varken allmängiltiga eller existerande överallt, utan partikulära och geografiskt specifika. Humanismens föreställningar om människan omfattar inte alls hela mänskligheten; den omtalade *människan* som framställs som modernitetens och historiens subjekt är i realiteten en man; universalismen är inte En utan Många. Tesfahuney menar att universalism besväras av en rad tveksamma antaganden och påståenden. Han menar att denna tradition vilar på fyra illusioner : *transcendens*, *det universella*, *re-presentation* och *det eviga*. Dessa illusioner ska inte ses som blott spekulativa filosofiska misstag eller villfarelser. Tvärtom har de även påtagliga (im)materiella conse-

kvenser, vars effekter är kännbara i skalor som varierar från det intimt personliga till det kollektiva och globala. Frågorna om *varför* vissa föreställningar om universalism och dess sanningsanspråk anses giltiga, normativa och allenarådande, medan andra marginaliseras eller utesluts, är centrala i Tesfahuney's kapitel.

Ekonomhistorikern *Paulina de los Reyes* diskuterar i sitt bidrag förekomsten av strukturell diskriminering utifrån ett intersektionellt perspektiv. Utgångspunkten är att makt och ojämlikhet vävs in i uppfattningarna om vithet, könstillhörighet, heterosexualitet, klasstillhörighet m.m. genom ett ständigt skapande av nya markörer, som gör skillnaden mellan "vi" och "dem" till meningsfulla sociala koder. Intersektionalitet ställer frågor om hur exkludering och inkludering verkar i det nationella rummet och i akademiska diskurser om makt. Den problematiserar idéer om nationens etniska och kulturella homogenitet och visar på vilket sätt de konstituerar den maktordning som ger majoritetsbefolkningen rätt att ställa krav på dem som ska integreras. En intersektionell analys av praktiker, diskurser och normskapande är särskilt användbar för att utforska tillblivelsen av hegemoniska, konsensusbaserade former av dominans. Detta gäller inte minst kopplingen mellan föreställningen om en essentiell svenskhet och förekomsten av strukturell diskriminering i Sverige. Genom att problematisera hur olika relationer av förtryck samverkar på olika nivåer synliggörs de strukturella, institutionella och individuella sammanfogningar som försvårar utsattheten och naturaliserar diskrimineringen. I detta sammanhang är frågan om tolkningsföreträde och objektivering av diskrimineringens offer central. Analysen i kapitlet lyfter fram komplexiteten i sätten att konstruera och uppleva invandrarskap. Att kunna hantera den diskriminering som artikuleras utifrån samhällets könsstrukturer, heteronormen och rasism fordrar högst varierande strategier och förhållningssätt som kan ge ökat livsutrymme och valmöjligheter.

* * *

Författarna i denna bok utforskar gränsdragningar mellan vi och dem samt hur dessa gränser skapas, på vilket sätt de vidmakthålls, vad som perforerar dem men även den oundvikliga erosion som följer av byggets inkongruenser och paradoxer. Integrationstänkandet bygger inte bara på en polariserad verklighetsuppfattning

som gör uppdelningen mellan de som ska integreras och de som sätter upp spelreglerna för integrationen till en självklar grund för kunskapsproduktion, samhällsanalyser och politikens utformning. Integrationstänkandet enklaviserar därmed den etniska differentieringen och gör den till en separat fråga som är möjlig att ignorera i andra politikområden. Det är mot denna bakgrund som möjligheten att göra politiska vinster genom att "ställa krav på invandrare" bör analyseras.

Texterna ovan visar att den strukturella diskrimineringen har sina rötter i ett de ojämlika relationer som sedan kolonialismen har upphöjt västvärlden till en norm för hela mänskligheten. Vithetens dominans och rasistiska uppfattningar är ur detta perspektiv en konstitutiv del i denna ordning. Dessa uppfattningar får idag förnyad kraft i en kontext av globala konflikter där överstatlighet och en ny internationell arbetsdelning kombineras med interkontinentala migrationer och diasporarörelser. En växande efterfrågan på billiga tjänster och framväxten av oreglerade arbetsmarknader i den rika världen bidrar till ett ökande differentiering med etniska och könsmissiga förtecken. Trots internationella konventioner varigenom regeringar förbinder sig att motverka alla former av diskriminering och rasism har dessa blivit högst påtagliga komponenter i samhällets fördelning av materiella och symboliska resurser.

Analysen visar maktutövandets centrala roll i denna process och en generell slutsats är därför att den strukturella diskrimineringen är en relation som utspelas inom ramen för ett maktlandskap. Det betyder att diskrimineringen varken är tillfällig eller övergående och inte heller ett resultat av enstaka individers okunskap eller obetänksamhet. Diskrimineringen finns inskriven i ett privilegiesystem som ger vissa individer eller grupper fördelar och förmåner på andras bekostnad. Det innebär att diskrimineringen dels är inbäddad i samhällets ojämlika fördelning av materiella och symboliska resurser, dels perforeras och transformerar av andra maktrelationer i samhället. På samma sätt som diskrimineringen erfars och hantearas utifrån en rad skilda positioner som transformerar av kön, klass och sexualitet, utövas den utifrån maktpositioner som vilar på flera maktaxlar. Denna komplexitet, som i många situationer innebär en ökad sårbarhet, exempelvis när både kön och etnisk diskriminering opererar samtidigt, medför även möjligheten att utmana en diskriminerande ordning. Ett effektivt antidiskrimineringsarbete kan aldrig reduceras till en av dessa nivåer utan måste adressera de kom-

plexa intersektioner som uppstår mellan samhällets strukturer, institutionella praktiker och individuella handlingar.

Genom att dekonstruera de föreställningar som hittills uppehållit sig i ett ständigt återskapande av "vi" och "dem" visar texterna i denna bok att den tid är förbi då en självutnämnd majoritet kan ta sig rätten att sätta upp villkoren för hur en föreställd minoritet ska "definieras", "tolereras" eller "integreras". Det finns idag nya röster i samtalet som inte väntar på överhetens erkännande för att föra sin egen talan.

Referenser

- Balibar, E. & Wallerstein, I. (1997) *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*. Editions La Decouverte & Syros. Paris.
- Beck, U. (1999) *World risk society*. Cambridge: Polity Press.
- Bhattacharyya, G., Gabriel, J. & Small, S. (2002) *Race and Power: Global racism in the twenty-first century*. London: Routledge.
- ECRI (2003), "Second report on Sweden". Strasbourg: Council of Europe
- FN-förbundet (2004) Alternative Report to the CERD-Committee with respect to Sweden's commitments according to the ICERD.
- Goldberg, D. T. (1993) *Racist culture. Philosophy and the politics of meaning*. Oxford, Cambridge: Blackwell
- Hall, S. (1992), "The west and the rest. Discourse and power", i Hall, S., Held, D. & McGrew, T. (eds) *Modernity and its futures*. Oxford: Polity in association with Open University.
- Hall, S., et al (eds) (1996) *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Hansen, P. (2000), *Europeans only? Essays on identity politics and the European Union*. Umeå: Department of Political Science, Umeå University.
- Heller, A. (2004) "European master-narratives about freedom", i Delanty, G. (red) (2005) *Europe and Asia Beyond East and West: Towards a New Cosmopolitanism*. London: Routledge (under tryckning).
- Kincheloe, J. & Steinberg, S. R. (1989) "Addressing the Crisis of Whiteness: Reconfiguring White Identity in a Pedagogy of Whiteness", i Kincheloe, J., et al (eds) *White Reign: Developing Whiteness in America*. New York: St Martin's Griffin.
- Knowles, L. & Prewitt, K. (eds) (1969) *Institutional racism in America*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Magnusson, L. & Stråth, B. (2004) *A European Social Citizenship?* Bryssel: Peter Lang.
- Massey, D. (1999) "Imagining Globalization: Power-Geometries of Time-Space", i Brah, A., Hickman, M. J. & Mac an Ghail, M. (eds) *Global Futures. Migration, Environment and Globalization*. London: MacMillan.
- Mills, C. W. (1997) *The racial contract*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Mills, C. W. (1998) *Blackness visible: Essays on philosophy and race*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Ricoeur, P. (1988) *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*. Stockholm, Lund: Symposium.
- Riksrevisionens rapport (2005) ”Från invandrapolitik till invandrapolitik” RiR 2005:5
- Tomlinson, J. (1999) *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Wieviorka, M. (1995) *The Arena of Racism*. London: Sage.

2 Ett europeiskt dilemma

Strukturell/institutionell diskriminering

Masoud Kamali

Inledning

Gunnar Myrdals klassiska verk, *The American Dilemma* som publicerades 1944, användes av medborgarrättsrörelsen i USA för att illustrera den nordamerikanska rasistiska paradoxen och landets apartheidsystem. Enligt Myrdal fanns det i USA en stor diskrepans mellan den amerikanska tros läran och konstitutionella deklARATIONER om alla medborgares lika rättigheter, och den rasism och det apartheidsystem som präglade det amerikanska samhället. Myrdals förslag var att avskaffa "raslagar" och apartheidsystemet i USA. Av många europeiska samhällsdebattörer, politiker samt forskare har det amerikanska dilemma oftast blivit betraktat som just ett amerikanskt undantag. Den europeiska rasismen och diskrimineringen har därmed fått mindre uppmärksamhet än den förtjänat.

Till skillnad från hur moderniteten enligt Hegelianska termer framställs i både vetenskapliga och vardagliga sammanhang som historiens ultimata mål, har den enligt Philip Lawrence (1997) tre till varandra relaterade egenskaper: andraism, rasism och narcissism.¹ Skapandet av "de andra" har varit en del av formlandet av "vi" där "de andra" blir spegelbilden av "vi". "De andra" görs inte bara till en annorlunda grupp som sammansätts av en annan sorts människor eller en annan nation, utan till ett mindervärdigt ansiktslöst kollektiv som gör "oss" till en bättre art eller en bättre kultur. Detta skapar både en biologisk och kulturell rasism, där underlägsenheten av "de andra" görs till ideologi och får därmed en vetenskaplig förklaring. Andraism och rasism skapar också en narcissistisk föreställning hos majoritetssamhället. "Vi" görs till de bästa i jämförelsen med alla de andra, etniciteterna och nationerna. Detta

¹ "Andraism" används här som den svenska motsvarigheten till den väletablerade engelska termen "otherism". Att det inte finns motsvarande svenska termer för vissa etablerade engelska termer inom området diskrimineringsforskning visar också på att denna forskningstradition är eftersatt i Sverige.

har, enligt Chinweizus (1975), skapat en falsk dikotomi av "The West and the Rest of us" samt lagt grunden för en historisk och seglivad rasism och diskriminering av "de andra" under en lång period genom etablering och expansion av den europeiska civilisationen. "Väst" görs till platsen för det överlägsna "vi" och resten av världen konstrueras som den rumsliga arenan för "de underlägsna andra". Väst renodlas som platsen för "de bästa" (Sibley, 1995). Den moderna kulturen måste därför kritiskt granskas i ljuset av existerande forskning och kunskap som slagit hål på föreställningen som den gode västerlänningen, vilken står i kontrast mot resten av de "underlägsna" icke västerlänningarna. Europa har i egenskap av modernitetens, och därmed den moderna rasismens vagga, ett stort ansvar för reproduktionen av den globala rasismen. Än i dag grundas det europeiska dilemmat i ett retoriskt proklamerande av universalism och humanism, men är i praktiken ett skapande samt diskriminering av "de andra". Med andra ord, det finns ett europeiskt dilemma där idéer om universalism, lika behandling och jämlikhet inte tycks gälla för alla som bor i Europa. Europas koloniala förflutna slaveri och folkmord, både på den egna kontinenten och i kolonierna, vittnar om en grundläggande motsättning inbyggd i upplysningsfilosofin och dess paradoxala jämlikhetsdeklaration.²

En kort sammanfattning av relevant forskning om diskrimineringen i Europa pekar på en utbredd rasism och diskriminering mot "de andra", nämligen de icke-europeiska grupper och "etniska minoriteter" som lever här. Sverige är inget undantag (Catomeris, 2004; Pred, 2000). Den strukturella/institutionella diskrimineringen är lika utbredd här som i många andra europeiska länder. Detta är ett faktum som nonchaleras och förnekas av makthavande grupper, däribland forskare, politiker, arbetsgivare och journalister. Diskrimineringen är normal, rutinmässig och är därmed en integrerad del av våra vardagliga sociala relationer, dominerande maktstrukturer, regler samt procedurer, och är inbäddad i institutionella sammanhang.

Kategorisering, andrafiering och diskriminering av en grupp människor är nödvändigtvis inte konsekvensen av avsiktliga handlingar. Det kan vara en oavsiktlig konsekvens av majoritetssamhällets institutionaliserade normala, neutrala och till synes "objektiva" handlingar. Den Weberianska handlingsteorin, den som handlar om de oavsiktliga konsekvenserna av mänskliga handlingar, ger ett an-

² För en längre diskussion, se bl.a. Eze (1997) och Goldberg (1993).

vändbart teoretiskt redskap för analysen av dagens utbredda institutionaliserade ”andrafiering”.

Föreliggande papper är sålunda ett försök att belysa mekanismerna bakom strukturell/institutionell diskriminering.

Olika former av diskriminering

Diskriminering är ett fruktbart begrepp för att förstå de problem som är associerade med etnisk ojämlikhet i många europeiska samhällen, däribland Sverige. Trots många diskussioner om diskriminering har ämnet sällan systematiskt studerats som underliggande orsak till den bristande integrationen och sociala ojämlikheten med etniska förtecken i dagens Europa. Diskriminering existerar inte bara som observerbara handlingar, utan också som subtila, dolda och oavsiktliga handlingar som indirekt drabbar vissa grupper av befolkningen (Pincus, 1996; Pincus, 1994).

Det krävs klara teoretiska utgångspunkter och begreppsredskap för att på ett tillförlitligt sätt studera de etablerade diskrimineringsmekanismerna i samhällets strukturella och institutionella sammanhang. Diskriminering delas ofta upp i följande tre kategorier:³

1. Individuell
2. Institutionell
3. Strukturell

Individuell diskriminering syftar på de handlingar som utförs av enskilda medlemmar av en etnisk-, och/eller könsgrupp som avsiktligt har en särskiljande och skadlig effekt på medlemmar av andra grupper. Man kan dock påpeka att det inte bara är medlemmar av en dominerande grupp som kan utföra diskriminerande handlingar, utan även medlemmar av den underordnade gruppen. Orsaken kan vara att personer med invandrarbakgrund vill distansera sig från förtryckta grupper och få fördelar från majoritetssamhället eller så är de rent av påverkade av majoritetssamhällets föreställningar om ”de andra” (Kamali, 2002; de los Reyes & Mulinari, 2005, och Du Bois, 1996).

Institutionell diskriminering skiljer sig från den individuella diskrimineringen så till vida att den handlar om de dominerande

³ Jfr. de los Reyes & Wingborg (2002) och Rapport integration (2003).

institutionernas policy, rutiner, normer och arbetssätt, samt om de beteenden som utövas av individer som kontrollerar dessa institutioner. Det handlar även om institutionella policyn och praxis som avsiktligt har en differentierande och/eller negativ effekt på underordnade grupper (Pincus, 1994). Det råder dock en viss oenighet mellan forskare om avsiktligheten i denna form av diskriminering. Därför kan neutraliseringen av avsiktligheten/oavsiktligheten öka metodologiska möjligheter att studera institutionell diskriminering.

Strukturell diskriminering syftar på samhällets institutionella ordning, normer och organiseringsformer som indirekt och oftast oavsiktligt diskriminerar personer såväl som grupper med en annan etnisk bakgrund än majoritetssamhället. Strukturell diskriminering legitimerar och normaliserar indirekta former av negativ särbehandling av ”de andra”. Den är baserad på etablerade ideologier, handlingsmönster och procedurer som kanske inte är ämnade att diskriminera någon grupp men i praktiken systematiskt exkluderar vissa grupper från arbete och andra möjligheter. Samhällsorganisationen kan resultera i denna diskrimineringsform. I Nordamerikanska sammanhang har man visat hur socioekonomiska strukturer leder till segregation och apartheid (Massey & Denton, 1996). Strukturernas betydelse och mekanismer i diskrimineringen av ”de andra” vilka kan vara fattiga, svarta eller andra invandrargrupper har diskuterats av andra forskare (Pincus, 1994; Bauman, 1995). Strukturell diskriminering sker när policyn som är ”ras”- och könsneutral i praktiken påverkar etniska minoriteter och kvinnor negativt (Pincus, 1996). Den strukturella diskrimineringen liksom den institutionella skapar en ordning som gör diskrimineringen systematisk, normal och vardaglig. Strukturell diskriminering, liksom institutionell diskriminering, är till synes etniskt neutral men resulterar i ett åtskiljande, särbehandling och har därtill skadlig effekt på underordnade etniska grupper; detta gynnar majoritetssamhällets privilegier och maktpositioner. Följaktligen leder den institutionella och strukturella diskrimineringen i sin vanliga form till reproduktion av en etnifierad underordning.

Skillnaden mellan strukturell och institutionell diskriminering är inte självklar och i många fall inte heller fruktbar för forskningen. Därför förordar vissa forskare att kombinera strukturell/institutionell diskriminering samt rasism och gör därmed inte någon explicit distinktion mellan de två begreppen (Winant, 2000).⁴ Kopplingen

⁴ Se också, *The Penguin Dictionary of Sociology* (1994).

mellan strukturell diskriminering och institutionell rasism måste dock tydliggöras och förankras i tidigare forskning. Sålunda bör forskning om strukturell/institutionell diskriminering ta hänsyn till framför allt följande områden:

1. Institutioners normer och rutinmässiga handlingar
2. Samhällets institutionella ordning

Institutioner är inrättade för att strukturera mänsklig interaktion. De är uppbyggda av formella strukturer (regler, lagar, förordningar) och informella strukturer (beteendenormer, rutiner, konventioner) självinnrättade koder för uppförande, samt tvingande och upprätthållande egenskaper (North, 1993). Institutioner har också definierats som uppsättningar av regler, vilka används av en grupp individer för att organisera återkommande aktiviteter som både påverkar personer och andra som är föremål för reglernas tillämpningar. Den sociologiska definitionen av institutioner är till stor del relaterad till regelmässiga, normativa och kognitiva aspekter som påverkar individuella handlingar. Enligt Scott (1995:33) ”består institutioner av kognitiva, normativa och reglerande strukturer och aktiviteter som ger stabilitet och mening åt socialt beteende”.

Institutioner kan agera på ett sätt som är öppet rasistiskt och diskriminerande mot ”de andra”. Institutionell rasism är ofta inbäddad i rutiner och i organisationernas arbetssätt (Wieviorka, 1995). Detta betyder att institutioners normala handlingar exkluderar exempelvis ”de andra” från adekvat service, eller rentav trakasserar dem. Institutionernas handlingar kan även vara rasistiska och diskriminerande genom bruket av traditioner som exkluderar människor med annan bakgrund än majoritetssamhället från deltagande på lika villkor. Följaktligen kan institutionernas förmodade neutralitet leda till att ”de andra” och medlemmar av majoritetssamhället behandlas på olika sätt.

Institutioner är dock inte isolerade öar utan snarare sammanlänkade med varandra och utgör samhällsorganisationens grundpelare. Skolorna utgör exempelvis viktiga sociala institutioner med koppling till andra institutioner och organisationer, som t.ex. arbetsmarknaden, institutioner för högre utbildning, det politiska systemet och rättsväsendet, vilket reproducerar den institutionella ordningen som möjliggör reproduktionen av dessa institutioner och samhället i övrigt. Samhällets institutionella arrangemang reproducerar de rådande maktstrukturerna och bidrar därmed också till att

bevara etniska orättvisor och diskriminering. Följaktligen blir frågan om makt och överordning dominerande för att förstå de processer och mekanismer som reproducerar diskrimineringen i samhället.

Maktutövande är centralt för förståelsen av strukturell/institutionell diskriminering. Termen maktutövning syftar på grupper som innehar makt och kontroll över återskapandet av samhällets maktstrukturer. Denna är i sin tur kopplad till ett system av privilegier baserade på föreställningar om "ras" som ger människor, definierade som "vita", en överordnad position i samhället. Därför föredrar vissa forskare, som Mills (1997, 1998), att använda termen "den vita överhögheten" vilken kan ses som ett teoretiskt begrepp för att studera rasismens inflytande över mekanismer bakom reproduktionen av majoritetssamhällets dominerande ställning och "de andras" underordning.

Majoritetssamhällets överordning och dominans kan inte förstås och systematiskt förklaras utan att det analyseras i förhållande till samhällets institutionaliserade maktstrukturer. Termen majoritetssamhälle syftar inte bara på de överordnade gruppernas *antal*, utan också i vissa fall bara på den överordnade gruppens överlägsna position i samhällets maktstrukturer, oavsett gruppens storlek och etniska sammansättning. Ett exempel på detta är Sydafrika under apartheidtiden. Detta är inte mer komplicerat än att det påminner om den enkla sociologiska och politiska sanningen – inte helt okänd för den västerländska sociopolitiska traditionen – att maktrelationer kan överleva även när de genom politiska beslut förlorar sin formella ställning (Mills, 2003). Exempelvis var vita i Sydafrika statistiskt sett i en minoritetsposition men hade samtidigt en avsevärd kontroll över nästan alla maktstrukturer i samhället och kunde därmed kallas för majoritetssamhället. Det som är centralt för samhällets maktrelationer är dess betydande grund för vad man brukar kalla för "rasrelationer", i vilket majoritetssamhället använder sin kontroll över maktstrukturerna och reproducerar ett system av maktdominans över en annan grupp. Detta skapar en process av underkastelse av minoritetsgrupper genom vilken "de andra" sociopolitiskt konstrueras och reproduceras (Mills, 2003). I sådana processer använder den överordnade gruppen även sin förmåga att definiera "de andra" som underlägsna. Detta är vad Memmi (2002) kallar majoritetsgruppens "definierande handlingar" som legitimerar samhällets maktrelationer.

Vardagsrasism, individuell eller strukturell/institutionell diskriminering

Trots att avsiktliga diskriminerande handlingar har blivit ett kriterium för åtskillnad mellan å ena sidan den individuella och institutionella diskrimineringen (avsiktliga) och å andra sidan den strukturella (oavsiktliga), finns det många problem med en sådan teoretisk utgångspunkt. Den marxistiska teorin, hävdar även att den strukturella diskrimineringen som en del av klassamhället är avsiktlig och baseras på en medveten organisering av det kapitalistiska samhället. Även framväxten av rasistiska partier (RP) på den politiska arenan i många europeiska länder kan länkas till denna kontext. Dessa påverkar samhällets organisation och lagar – som en betydande del av samhällets strukturella egenskaper – och förstärker avsiktligt den strukturella diskrimineringen mot exempelvis muslimer och invandragrupper. Med andra ord, även om dessa partier är en del av den strukturella diskrimineringens politiska sfär, och borde således inte vara medvetna om sina handlingar, finns det en avsikt i att framställa invandrare som problem, vilket förstärker den strukturella diskrimineringen, bl.a. genom lagändring.

Alltså gör det sammanflätande förhållandet mellan strukturell och institutionell diskriminering att en empirisk åtskillnad mellan dessa två former nästan är omöjlig. Vi kan således definiera strukturell och institutionell diskriminering som majoritetssamhällets systematiska handlingar av underordning och stigmatiserande särskiljningar (*otherization*) av vissa etniska, religiösa, eller invandragrupper som kan kallas *andrafiering*. Den här typen av diskriminering har en historia och är institutionaliserad och resulterar i förlängningen av bevarandet av majoritetssamhällets maktpositioner samt dess privilegier.

Ett problem med begreppet strukturell diskriminering är att betoningen på "strukturen" riskerar att underskatta individens aktiva roll i reproduktionen av den institutionella diskrimineringen i samhället. Men denna "individ" är inte en abstrakt konstruktion bortom tid och rum. De sociala sammanhangen, mer specifikt de institutionella ramarna, inom vilken individen agerar, formar utrymmen för individuella handlingar. De individer som aktivt reproducerar den strukturella/institutionella diskrimineringen har institutionell makt och får därmed en institutionell aktörsroll (Burns, 2005). Detta underminerar de försök som har gjorts att separera den individuella diskrimineringen från den strukturella

och tillhandahåller sålunda ett nytt perspektiv på diskrimineringens mekanismer. Institutioners avpersonifierade och professionella normer och rutiner samt deras förhållande till andra institutionella normer och rutiner (den så kallade ”spill över faktorn”) måste studeras systematiskt och separat för att kunna få adekvat kunskap om institutionell diskriminering. Dessutom spelar individer med institutionell makt, vilka brukar kallas för ”grindvakter” (*gatekeepers*), en central roll för reproduktionen av den strukturella/institutionella diskrimineringen. Grindvakternas makt och inflytande grundar sig på institutionella resurser, normer, regler och rutiner.

Sverige i ett europeiskt sammanhang

I dagens Sverige, och i andra europeiska länder, diskriminerar samhällets lagar, normer, och rutiner ”de andra” oavsett lagstiftarens, institutionernas och organisationernas avsikter. Att diskutera avsikterna är otillräckligt och i många fall kontraproduktivt. Detta bekräftas i en ny europeisk studie, där individerna som tillhör majoritetssamhället hävdade att ”vi har ingen avsikt att diskriminera människor på grund av deras religion, etnicitet, eller hudfärg”.⁵ Men gjorde sig ändå skyldiga till diskriminerande handlingar. De var personer i maktposition och i många fall innehavare av nyckelroller för institutionernas återskapande. De var därmed aktörer som vidmakthöll den systematiska diskrimineringen i samhället. Med andra ord, deras diskriminerande beteende är en integrerad del av betydelsefulla sociala organisationer och institutioner, såsom företag och skolor.

Sociala praktiker och politiska och ekonomiska strukturer genomsyras historiskt av de vitas privilegiesystem (Crenshaw, 1998:1336). Majoritetsgruppens reproduktion av makt och privilegier är inte begränsade till lagliga koder och organisatorisk ordning. Denna reproduktion fungerar, som Frances Lee Ansley (1989:1924) framhåller, ”genom ett politiskt, ekonomiskt, och kulturellt system i vilket ”vithet” ger företräde till kontrollen av makt och materiella resurser. Detta gör i sin tur att medvetna och omedvetna uppfattningar om ’vit överhöghet’ blir utbredd och bidrar till att den vita överordningen och icke-vita underordningen

⁵ Kamali (2005) The European Dilemma: Institutional Patterns and Politics of “Racial” Discrimination.

reproduceras dagligen genom en bred uppsättning institutioner och sociala praktiker.

Den moderna rasismens europeiska rötter går tillbaka till den koloniala expansionen som lade den viktigaste grunden för det vita Europas rasistiska ordning. Mot bakgrund av att den moderna världen har formats av den europeiska kolonialismen kan systemet med den vita överhögheten ses som den transnationella, globala och historiska överordning av det vita Europa över det icke-vita icke-europa. Liksom vita kolonisatörer stod över icke-vita slavar och infödda personer, vilka gjorde européer till "mänsklighetens härs-kare" (Kiernan, 1981; Cocker, 1998). Européer såg sig själva som världens mest överlägsna "ras" så sent som under första halvan av nittonhundratalet. Det var inte bara tyska nazister eller italienska fascister som trodde på en sådan teori, utan även "civiliserade fria nationer" såsom kolonialmakterna, England och Frankrike. Det nedröstade japanska förslaget att lägga till "jämlighet mellan raser" i överenskommelsen om Nationernas förbund vid Fredskonferensen i Versailles 1919 illustrerar detta faktum (Furedi, 1998:42-5). Europa har således en "rasistisk kultur" (Goldberg, 1993).

Trots att rasism har globala kännetecken kan vi bevittna en utveckling av vad man brukar kalla en "europeisk rasism" som troligtvis kommer att ha ett betydande inflytande över den politiska och sociala gestaltningen av det framtida europeiska samhällen (Balibar, 1991, 2004). Den senaste utvecklingen inom EU med försök att skapa en europeisk identitet har påskyndat en systematisk förnyelse av "andrafieringen" inom EU. Konstruktionen av en "europeisk identitet" medför oundvikligen exkludering av "de andra", vare sig dessa är "invandrare", "utlänningar" eller "svarta" (Miles, 1993; Bovenkerk et al 1990; Solomos & Wrench, 1993, Hansen 2000). Rasism och diskriminering av personer med invandrarbakgrund tar sig olika uttryck i det nya europeiska sociala och politiska landskapet. Rasistiska partiers politiska framgångar, och deras inflytande över etablerade partiers partiprogram, samt den offentliga debatten och komplexiteten av en dold strukturell/institutionell diskriminering tvingar oss, som Robert Miles framhåller, att förflytta oss från en deskriptiv betraktelse av rasism till att ge förklaringar till de former av rasism som faktiskt förekommer i Europa (Miles, 1993).

Europas koloniala historia påverkar, direkt och indirekt den rådande invandrapolitiken och etablerandet av sociokognitiva uppfattningar om "de andra". Majoritetssamhällets uppfattning av

”de andra” är med andra ord i hög grad påverkad av ett kolonialt förflutet som finner motsvarighet i den nuvarande inhemska kolonialismen i många europeiska storstäder.⁶ De segregerade områdena skapar ”rassfärer” (Pred, 2000) som är möjliga att finna i europeiska storstäder som London, Rom, Paris, Berlin, Wien, Amsterdam och Stockholm. Det verkar här som om de tidigare kolonierna förflyttats från periferi till centrum, från kolonier till kolonialländer (Eriksson, Molina och Ristilammi, 2002). Detta har lett till förekomsten av ett ”föroreningsperspektiv”, tillämpat på europeiska städers segregerade och fattiga områden med många invandrare (Goldberg, 1993; Sibley, 1995). De allra flesta av invånarna i dessa områden utgörs i dag av fattiga personer med invandrarbakgrund och blir därför extra sårbara för majoritetssamhällets dominans och allomfattande makt.

Förnekandet av förekomsten av diskriminering

Ett av de effektivaste sätten att reproducera majoritetssamhällets makt och privilegier och därmed status quo är *förnekandet* av rasism och diskriminering. Detta gör att det nya med dagens former av rasism, som Miles (1993) påpekar, inte är att rasism och rasistiska rörelser förökar sig snabbt, utan intensifieringen av ideologiska och politiska strider om att rasistiska uttryck ofta inte påstås vara rasism (se även Miles, 1989). *Förnekandets strategi* är väletablerad hos många ”grindvakter” i majoritetssamhällets institutioner, däribland utbildningssystemet, politiska systemet, rättssystemet och media.

Förnekandet tar sig olika former och kan kategoriseras med följande termer:

- det historiska förnekandet,
- det ”vetenskapliga” förnekandet,
- det politiska förnekandet,
- det vardagliga förnekandet,
- normaliseringen av förnekandet.

Den strukturella/institutionella diskrimineringen har en historia. Det historiska förnekandet präglas av ett selektivt historieberättande där ett lands eller ett folks historia reduceras till välgärningar

⁶ För en diskussion om inhemska kolonialism se Blauner (1989) och Bonilla-Silva (2001).

och positiva sidor. Skolböcker i historia i många europeiska länder, inklusive Sverige, innehåller beskrivningar av modernitetens ljusa sidor som renässansen, den industriella revolutionen och demokratin men nämner inte mörka sidor som kolonialism, slaveri och folkmord som också är en del av den europeiska- eller den nationella historien.

Vetenskapen har också varit en integrerad del i den särskiljande process genom vilka ”de andra” har skapats och återskapats som underlägsna i det moderna samhället. Naturvetenskaperna har vetenskapliggjort skillnaderna mellan ”vi” och ”dem” i rastermer. Carl von Linné delade in människorna i fyra raser, Europaeus, Asiaticus, Afer, och Americanus och tillskrev dem olika egenskaper. Enligt honom var européer vita, snabba, kreativa, artiga, rättvisa och normativa, medan svarta var kraftigt byggda, lata, nonchalanta och principlösa (Jordan, 1968:220-1, se även Tesfahuney, 2005).

De rådande kategorierna av naturhistoria är i grunden klassificerande kategorier, dvs., de består av olika klassificeringar i formen av tabeller, kataloger, index och former som lägger en viss grad av ordning och representativa scheman på ett stort fält av synbara egenskaper. Synbarhet och skillnad är de grundläggande vägledande begreppen i naturhistoria (West, 2002: 98) som även användes inom samhällsvetenskaperna. Kategoriseringen av skillnader mellan ”vi” och ”dem” användes regelbundet för att skapa ett system av dominans över ”de andra”. Framstående filosofer och samhällsvetare, bl.a. Kant, Hegel, Locke, Weber och Durkheim, har varit med och bidragit till att vetenskapliggöra rasism, kolonialism, och diskriminering. Den västerländska kunskapens universella anspråk, de västerländska framstegsnormernas dominans och globaliseringen av västerländska måttstockar för kulturell och mänsklig utveckling är fast förankrade i våra samhällen (Amin, 1989). Vetenskapen har i alla avseenden varit inblandade i reproduktionen av den strukturella och institutionella rasismen. Detta har gått så långt att även Winckelmann i sin bok, *The History of Ancient Art*, fastslog vetenskapliga och ”korrekta” grunder för att vara vacker (West, 2002).

Carl von Linnés ”systema natura” med distinktioner mellan olika ”raser” anordnades också av upplysningstidens filosofer och andra lärda. Montesquieu och Voltaire i den franska upplysningen, Hume och Jefferson i den amerikanska upplysningen, och Kant i den tyska upplysningen, accepterade helt okritiskt – i en tid av kritiskt

tänkande – att denna åtskillnad mellan ”raser” ligger i det ”naturliga systemet” (West 2002).

Vetenskapliggörandet av skillnaderna mellan ett överlägset ”vi” och underlägsna ”dem” har skett med hjälp av förklaringsvariabler som ”ras”, ”religion” och ”kultur”. Men vetenskapen var långt ifrån ensam i denna gärning. Denna förklaringsmodell har använts flitigt av majoritetssamhället och dess politiska elit för att reproducera ett överlägset ”vi” och bevara maktstrukturerna i samhället. En dialektisk relation mellan den politiska makten och den legitimerande vetenskapen har skapat en hegemonisk diskurs som förstärks av och förstärker majoritetssamhällets dominans och kontroll över maktmedel. Detta används effektivt för att förneka förekomsten av strukturell/institutionell diskriminering genom att man förklarar ojämlikheter antingen som naturliga eller som resultat av essentiella olikheter. På så sätt lägger man skulden för den misslyckade integrationen och den utbredda segregationen samt de ökade etniska klyftorna på ”de andra” genom ett väletablerat och välartikulerat underskottstänkande. Detta tar sig uttryck i många latent och manifesterade handlingar där ”de andra” åläggs kulturella och biologiska underskott i förhållande till majoritetssamhället.

Detta lägger grunden för en ”normalisering” av diskriminering som ger näring till det vardagliga förnekandet av diskrimineringen i media, på arbetsplatserna, på krogar, vid köksbordet, etc.

Främlingsandrafiering, historia och strukturell/institutionell diskriminering

Mänsklighetens historia domineras av beskrivningar av krig och konfrontationer. Existensen och hotet från ”våra” fiender har blivit en oskiljaktig och grundläggande del av den sociala konstruktionen av ”oss”. Nationalstaternas politiska program av nationsbyggandet eller ”nationaliseringen” kom att utgöra en grund för utvecklingen av nationella uppfattningar som gradvis blev institutionaliserade inom *ett lands* politiska gränser (Balibar & Wallerstein, 2002).

Antagandet om modernitetens singularitet som ett enda universellt modernitetsprojekt har varit ett grundläggande västcentriskt problem som dominerat modernitetsteorin. Detta dominerande synsätt har nonchalerat multipla modernitetsprojekt som genomförts parallellt i många länder utanför det traditionella ”väst” (Eisenstadt 2002). Trots detta kan man inte förneka att det mo-

derna projektet har en del gemensamma institutionella sammanhang. Ett av dessa kännetecken är nationens homogenitet som en politisk och kulturell enhet med en identitet erkänd av andra nationer och av andra socioekonomiska, kulturella, och politiska konstellationer. Familjen, klanen, och andra icke-civila grupper ersattes av "nationen" och hemmet överfördes till hemlandet. Dessa socio-politiska och kulturella projekt skapade en kulturell riktning, där definitionen och inrättandet av nationen alltid var relaterat till konstruktionen av "de andra" (Balibar & Wallerstein, 2002). Det här är kanske en av de första samhällsvetenskapliga upptäckterna som kännetecknade moderna institutioner och samhällsorganiseringen.

Andrafieringen har många dimensioner, såsom rasism, sexism, narcissism, homofobi etc. men syftet med föreliggande artikel är den form av andrafiering som möjliggör rasistiska idéer och praktiker som skadar och exkluderar personer med invandrabakgrund och minoritetsgrupper från tillgång till makt och inflytande. I denna artikel kan begreppet "Främlingsandraisism" vara ett lämpligt begrepp att använda. Främlingsandraisism handlar om negativ stereotypisering, stigmatisering, diskriminering och kategorisering grundad på personer med invandrabakgrunds kollektiva drag, såsom religion, etnicitet, och/eller hudfärg. Främlingsandraisism är ett begrepp som kan undgå problemet med dualismen mellan "institutionell" och individuell rasism såtillvida att det inkluderar både individuella och institutionella praktiker. Samtidigt som begreppet "attityd-rasism" endast tillskrivs diskriminerade praxis av "de andra" som individuella attityder och fördomar, riskerar den "institutionella" rasismen att ignorera de avsiktliga konsekvenserna av institutionellt sanktionerade individuella handlingar, såsom de utförda av "grindvakter" i olika institutioner. Om man skulle hävda att strukturell och/eller institutionell rasism är helt oavsiktligt och inte gäller individuella attityder så underminerar det begreppet rasism som en ideologisk konstruktion och gör det synonymt med statistisk ojämlikhet och uppenbara sociala ojämlikhet av vilken grupp som helst med en "ras"- eller etnisk identitet, oavsett vilka anledningar till deras situation än må vara (Fredrickson, 2000: 80). Begreppet Främlingsandraisism tar oss bortom dualismen mellan avsiktliga/oavsiktliga eller medvetna/omedvetna diskriminerande handlingar. Som Fredrickson (2002:82) uttrycker det:

Vi måste vara försiktiga med att ge trovärdighet åt synsättet att rasism är en nödvändig eller primitiv mänsklig respons till olikhet, något som

oundvikligen inträffar när grupper som vi skulle definiera som etniskt olika kommer i kontakt med varandra.

Han argumenterar för att negativa stereotyper av "de andra" eller utlänningar är en oundviklig komponent av majoritetssamhällets identitet och gränsdragning. Men vilka som är outsiders och hur mycket eller på vilket sätt de blir föraktade och illa behandlade är ett resultat av historien, inte grundläggande mänskliga instinkter (ibid).

Främlingsandrasism måste också förstås i termer av sociokognitiva strukturer (klassifikationer, föreställningar, stereotyper, fördomar, tro etc.), institutionella ordningar och maktstrukturer, och interaktionsprocesser i vilka ojämlikhet mellan grupper hänger samman med föreställningar om biologiska och kulturella egenskaper som tillskrivs de som definieras som annorlunda i fråga om "etnicitet", "kultur", "ras" eller nation (Jfr. Essed, 1991:43-44). Den sociokognitiva dimensionen syftar på gruppens gemensamma föreställningar och uppfattningar om "de andra" och innefattar åsikter, attityder, ideologier, normer och värden som utgör rasistiska stereotyper och fördomar och som ligger bakom rasistiska sociala praxis, samt diskurser (van Dijk, 2000:21). Ett sociokognitivt synsätt försöker undersöka stereotyper och fördomar om invandrare eller minoriteter. Dessa är grunden för bedömningar och handlingar som diskriminerar "de andra".

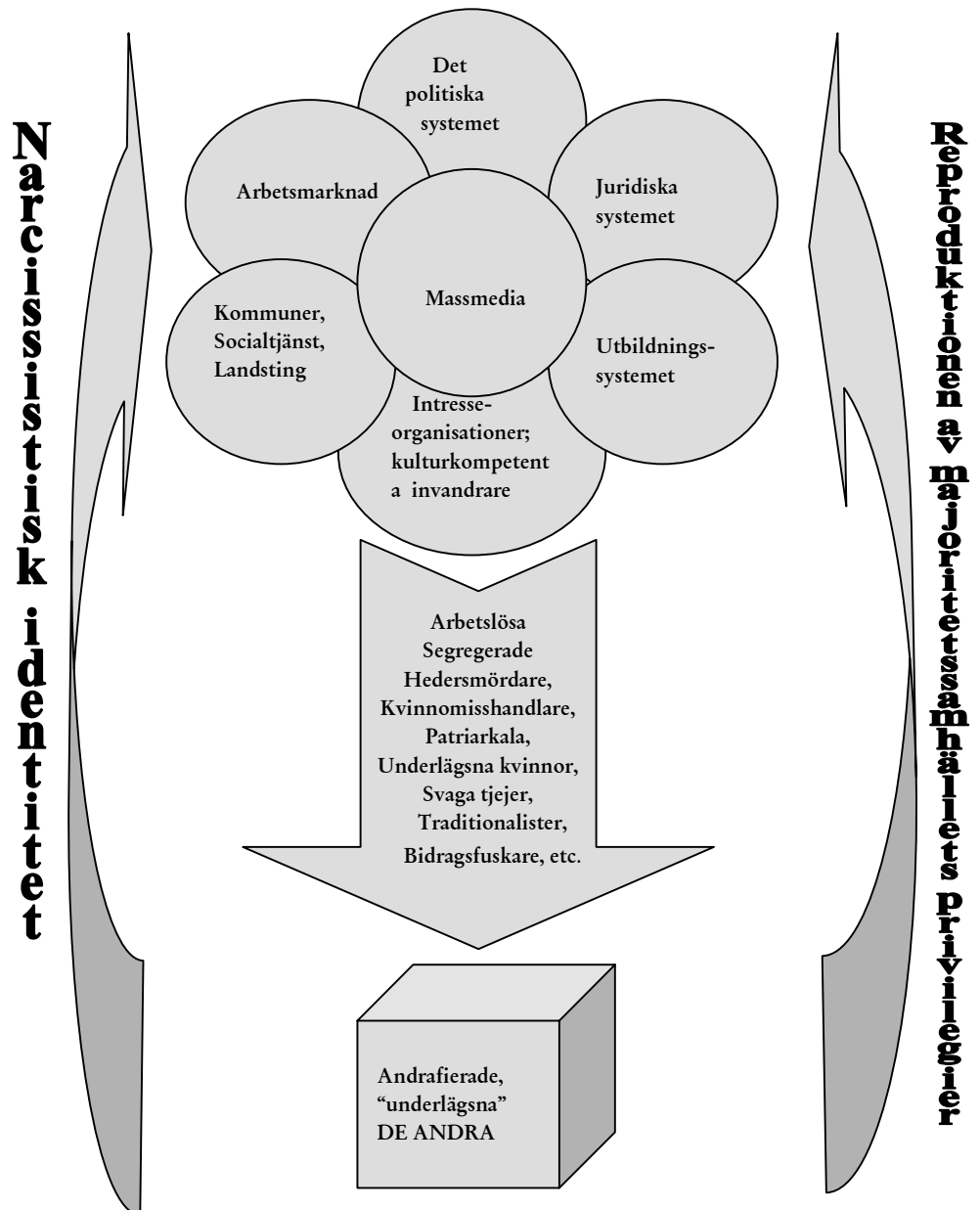
Men detta rasistiska och fientliga sociokognitiva synsätt kan inte reduceras till stereotyper och fördomar om "de andra", utan bör även sättas in i en större kontext av sociala institutioner och strukturella egenskaper i ett samhälle vid en given tidpunkt. Den sociokognitiva strukturen är inte statisk utan en egenskap som både influerar samhällets institutionella ordning och är själv influerad och reproducerad av den. Med andra ord, inflytelserika individer, som har institutionell makt (grindvakter) i olika institutioner och organisationer, såsom skolor, domstolar, poliser, och företag, delar och oftast agerar genom normala och dagliga handlingar inom ramarna för etablerade normer, mönster, regler, och lagar och reproducerar därmed exkluderingen av "de andra".

Främlingsandrasism måste också ses i relation till samhällets maktstrukturer och dess institutionella ordning. Främlingsandrasism bör också analyseras och förstås i termer av maktstrukturer och överordning/underordning mekanismer. Här bör noteras att den överordnade gruppen, eller närmare bestämt dess elit har till-

gång till, eller kontrollerar knappa resurser, som nationalitet, arbete, boende, utbildning, kunskap, hälsa och kapital (van Dijk, 2000:20). Främlingsandraisism är därför en oundviklig del av den sociala strukturen grundat på ett system av ojämlikhet som vidmakthåller dominansen av den överordnade majoritetssamhället (ofta vita européer) över andra (icke-européer, speciellt från fattiga länder) (jfr. van Dijk, 2002). Främlingsandraisismens sociala struktur innefattar ett samhälles institutioner, organisationer, grupper och individer. Det betyder att studier av Främlingsandraisism måste inkludera både det civila samhället, staten och det politiska systemet i ett samhälle, såväl som andra inflytelserika sociala agenter inom samhällets institutionella ramar och dominerande diskurs.

Följande figur är ett försök att illustrera de sociopolitiska aktörer som i interaktion med varandra reproducerar bilden av ”de andra” som underordnade och bilden av ”oss” som överordnade.

Figur 1. Strukturell/institutionell diskriminering och Främlingsandrafiering

Nästan alla nationalstaters politiska system är påverkade av historiska utmaningar och politisk kamp över statens form, organisation och inflytandesfär. Nationalstaten kom att fylla tomrummet efter den besegrade guden och hans världsliga organisationer som inte orkade stå emot modernismens inneboende förändringskraft. Den moderna staten har successivt tagit över många av de traditionella kontrollfunktioner som familjen eller kyrkorna hade och även skapat nya effektivare metoder.

Nationalstaternas viktigaste uppgifter har varit att nationalisera "nationen", homogenisera kulturer samt skapa förutsägbara medborgare. Som Balibar (2002:220) uttrycker det: "en social formation kan bli en nation bara om ett nätverksmaskineri och existerande sociala praktiker förbinder och reproducerar individen som *homo nationalis* från vaggan till graven". Det har funnits en tendens inom samhällsvetenskaperna att betrakta tillhörigheten till en nation som individers naturliga och primära egenskaper och som en fast och ofta enda grund för kollektiva identiteter. Max Weber har förmodligen den tydligaste distinktionen mellan nationen och staten. För honom föreställde nationen *Kultursfären*, medan staten betraktades som maktens sfär (Beetham, 1985: 128). Nationen var därmed en naturlig enhet, med *en* kultur och *en* historia. Andra samhällsvetare har hävdade att nationerna är "naturliga enheter vigda av Gud" och att statsorganisationer som inkluderar mer än en nation riskerar att förlora sin identitet och är på förhand dömda till undergång (Kedourie, 1993: 52). Trots att nationen och nationalism är relativt nya fenomen i mänsklighetens historia, beskrivs de ofta som en primordial organisation för alla mänskliga samhällen. Nationalstaten har sin grund i en kollektiv identitet genererad av en process ämnad att skapa en homogen nation. Som Smith (1991: 74) uttrycker det, nationalism är en politisk ideologi som kännetecknas av en kulturell doktrin med stor potential för att politiskt mobilisera en befolkning.

Det nationella projektet för att skapa ett homogent nationellt "vi" har gått hand i hand med att skapa "de andra". Länders nationella projekt, oavsett om de är format efter den territoriella eller etniska nationalismen, har inneburit en process av självkonstruering gentemot "de andra". Med andra ord, konstruktionen av nationens "vi-känsla" går hand i hand med konstruktionen av "de andra", både som *andra* nationer och som *andra* interna minoriteter. Denna moderna andrafiering som blivit en del av nationalise-

randet av samhället kan följaktligen delas upp i tre kategorier: (1) den etniska andrafieringen, (2) den nationella andrafieringen, och (3) Främlingsandrafieringen. Dessa är parallella processer i vilka grupper, ofta majoritetssamhället, kontrollerar maktens olika sfärer och dess kategoriseringsmetoder och därmed underordnar andra grupper på basis av deras etnicitet, nationalitet eller invandrarstatus. En av den mest etablerade och problematiska former av andrafiering är den etniska andrafieringen, då en självdefinierad etnisk grupp, ofta majoritetsgruppen, dominerar länders mäktiga institutioner. Etnonationell kategorisering är en stark mekanism som inte ger "de andra" någon reell möjlighet att inkluderas i kategorin "vi". Tysklands och Turkiets etnonationalism är bara två exempel av detta. Den etnonationalistiska processen förstärks också när vissa andrafierade grupper som reaktion till majoritetssamhällets etnonationalism utvecklar sina egna etnopolitiska projekt. Exempel på detta är när vissa kurdiska eller assyriska etnopolitiska grupper konstruerar en tro på en primordial etnicitet och handlar enligt föreställningen om att tillhöra denna föreställda inbördes homogena kategori.

Nationalistisk andrafiering är till stor del baserad på en process av att skapa en nation inom vissa geografiska gränser. Nationen blir därför den viktigaste grunden för identifieringen och kategoriseringen av "vi". Nationaliseringen av nationen skapar, som Balibar (2002: 221) nämner, en typ av tillhörighet till en nation som gör ett folk till ett "folk" och skapar ett samhälle som identifierar sig själv med statens institutioner. Ingen modern nation har en given "etnisk" grund, vilket gör att staten ideligen måste få människor att framställa sig själva som tillhörande en nationell gemenskap. Språk, historia, "ras", och religion har blivit de starkaste kännetecken som används för att skapa tillhörighet. Nationaliseringsprocessen inkluderar också en andrafieringsprocess av "andra nationer". Denna andrafiering är en av de viktigaste politiska krafterna bakom krig och konflikter mellan olika europeiska nationalstater som format den "mörka kontinentens" moderna historia.⁷

Samtidigt som nationell andrafiering vanligen, men inte uteslutande, är en process av extern exkludering av "andra nationer", bör Främlingsandrafiering framför allt ses som en intern exkluderingsprocess. Men denna process är inte bara intern och en form av "spill over" exkludering och underordning av "de andra" som ägt

⁷ Mazower studerar i sin bok, *The Dark Continent*, nationalstaters roll i de krig som formade den europeiska historien under 1900-talet.

rum under europeiska maktens koloniala och imperialistiska krig och expansion, den sker även alltmer inom ländernas nationsgränser. Invandring, å ena sidan, och högerextrema partiers framgångar i många europeiska länder, å andra sidan, har nyligen ökat Främlingsandrafieringen och skapat en situation i vilka interna barriärer och gränser blir viktigare än externa. Främlingsandrafiering har blivit en del av många "andrafierade" gruppers vardagliga liv. Trots att andrafieringsprocessen använder sig av "olikheter", verkliga eller inbillade, mellan "vi", de kategoriserande grupperna och "dem", de kategoriserade "andra", konstruktionen och rekonstruktionen av exkluderande och diskriminerande attityder och praktiker gentemot "de andra", räcker detta inte för att betrakta sådana processer som rasism och Främlingsandrafiering. Förtryck och aggression är nödvändiga faktorer för att dessa exkluderande och diskriminerande attityder gentemot "de andra" ska betraktas som rasism (Memmi, 2002:102). Dessa faktorer är lika nödvändiga för att en situation av Främlingsandrafiering ska existera. Följaktligen leder andrafieringsprocessen till koncentration av makt och inflyttande i andrafierande gruppers händer vilket gör förtrycket och aggressionen gentemot "de andra" till frekventa symboliska och fysiska praktiker.

Främlingsandrafiering tar sig olika uttryck inom samhällets många strukturella och institutionella sfärer och resulterar i en systematisk diskriminering av "de andra".

Strukturell/institutionell diskriminering inom utbildningssystemet

I så gott som alla moderna nationalstater spelar utbildningssystemet en central roll i nationaliseringen av "nationen". Utbildningens roll för skapandet av *vikänslan* och tillhörigheten till "en nation" med "en gemensam historia", "ett gemensamt språk", "en gemensam kultur", och ibland till och med en "gemensam religion" har länge varit känd. Durkheim skrev i början av förra seklet om utbildningens centrala roll för nationalstaterna och den nationella integrationen.⁸ I europeiska skolor producerar och reproducerar undervisningen dikotomin av "oss" som överlägsna gentemot

⁸ Traditionen av "ett folk och en religion" var ett resultat av mångåriga krig i Europa som resulterade i "Westfaliska freden" (1648). Fredsfödraget garanterade "fursten" rätten att bestämma över undersåtarnas religion. Det var under en tid då ickevåsterländska samhällen och formationer, till exempel det Ottomanska riket, var mångreligiösa och mångetniska.

”dem” som underlägsna. I till synes sekulära, vetenskapliga och ”objektiva” svenska skolor används historieböcker och skolböcker om de stora världsreligionerna som är mycket eurocentriska och har nationalistiskt och kristet perspektiv. Historieböcker som beskriver europeisk historia är mycket selektiva och ignorerar och devalverar ”de andras” historia. Till exempel, sjuhundra år av Ottomanska rikets europeiska historia reduceras till en halv sida under rubriken ”turkar”. Denna inneboende underordning av ”de andra” går hand i hand med majoritetssamhällets narcissism enligt vilken det egna folket framställs som överlägsen ”de andra”. Detta blir ännu tydligare när Europas historia görs fri från sin undersida (*downside*), för att använda Taylors (1999) begrepp, och beskrivs som en idealtyp för framgång och humanism (jfr. Lawrence, 1997). Den europeiska historien som börjar under rubriken: ”Europas födelse” reduceras till renässans, revolutioner och demokrati medan beskrivningar av de europeiska nationalistiska och förödande krig, kolonialism, slaveri, och folkmord är nästan obefintliga. Det här är ett selektivt historieberättande som endast fyller en funktion, nämligen att beskriva Europa som en samling av moderna, civiliserade nationer med ett högaktat gemensamt arv som utgör grunden för tillhörigheten till och existensen av ett progressivt ”oss” gentemot underordnade ”de andra”.

Diskriminering av elever med invandrarbakgrund inom utbildningsinstitutionerna betraktas av många forskare som en av de viktigaste anledningarna till låga utbildningsprestationer bland elever med annan bakgrund än majoritetssamhället. Detta faktum är sedan en längre tid känt tack vare de forskare som systematiskt har studerat den institutionella diskrimineringen i många europeiska länders utbildningssystem.

Nyligen genomförda studier i England, Frankrike och Tyskland visar betydelsen av etnisk diskriminering och bekräftar existensen av en utbredd institutionell diskriminering inom dessa länders utbildningssystem (Fitzgerald, Finch, and Nove 2000; Osler & Morrison 2000; Derrington & Kendall 2004; Pye, Lee, & Bhabra 2000; Wright, Weekes, & McGlaughlin; Judge 2004; Reuter 1999, 2001; Schewe 2000). Utbildning har av många sociologer betraktats som en av de viktigaste institutionerna för reproduktionen av social och nationell sammanhållning i modern fragmenterade samhällen (jfr. Durkheim, 1984). Utbildningssystemet har använts av så gott som alla nationalstater för att skapa homogena och förutsägbara medborgare med en samling gemensamma nationella normer och

värderingar. De ovannämnda studierna bekräftar att många europeiska länders "utbildningsnormer" fortfarande är etnocentriska och orienterade till majoritetssamhället. Detta är en av de orsaker som bidrar till att reproducera den strukturella/institutionella diskrimineringen av "de andra", ofta med invandrarbakgrund, i många europeiska samhällen.

Att majoritetssamhället ofta uppfattar elever med annan bakgrund, till exempel svarta och invandrare, som "problemelever" har diskuterats av många forskare (Glasgow 1980; Wilson 1987; Anderson 1990). Detta har i många fall lett till att studenter med minoritets- eller invandrarbakgrund hoppar av sina studier. Elevernas avhopp är dock inte ett normalt "val" utan den enda utvägen för många av dessa elever. Därför måste man, som Janelle Dance (2004:5) framhäver, använda begreppet "push out" (utstötning) i stället för "drop out" (avhopp) för att förklara varför elever med minoritets- eller invandrarbakgrund lämnar skolan utan fullständigt betyg (Dance, 2004).

En del forskare och politiker från majoritetssamhället har hävdat att problemet med invandrarelevens och svarta elevers avhopp från skolan beror på dessa elevers familjebakgrund, personliga egenskaper och socialgrupptillhörighet (Matriello, McDill, & Pallas 1990; Fine 1991). Fine (1991), Matriello, McDill & Pallas (1990), och Katz (1999) avfärdar detta resonemang och kallar det för "underskotstänkande" med vilket man försöker förklara minoritetsbarnens avhopp hos dem själva. Dessa forskare menar att de som använder sig av "underskotstänkande" misslyckats att undersöka de externa orsaker till dessa studenters misslyckande i skolan som ligger utanför enskilda elevers kontroll. Andra som Dance (2004) and Katz (1999) menar att diskrimineringen är central för att förklara "utstötningen" (push out) från skolan. Begreppet "utstötning" vänder blicken från "de andra" till utbildningsinstitutionerna och deras förhållningssätt till minoriteter och elever med invandrarbakgrund. Det är dock inte bara personer med invandrarbakgrund som diskrimineras i utbildningssystemet, utan också elever från "nationella minoriteter". Den svenska historien vittnar om hur utbildningen har använts för att assimilera etniska minoriteter som samer, romer, tornedalningar, och kvener under hela förra seklet (Huss 2001).

Eftersom diskriminering är ett mångfacetterat fenomen och har komplexa mekanismer med många spridningseffkter mellan olika områden är den rasism och diskriminering som förekommer i sko-

lor inte isolerad från andra samhällsområden eller institutionella sammanhang. Det som händer i skolorna är en del av en interinstitutionell diskriminering mot personer med invandrar- och "minoritetsbakgrund" som förekommer i övriga samhällsfärer. Som Glasgow (1980) visar beträffande amerikanska sammanhang, blir svarta män från urbana låginkomstgrupper stämplade som sociala problem av polisen, skolan, arbetsförmedlingen och socialtjänsten; de är offer för en ny kamouflerad rasism. Andra som Batelaan & van Hoof (1996), Cohen & Lotan (1997) och Runfors (2003) diskuterar kategoriseringsprincipers roll och menar att det är inte bara skolan som institution, utan också det faktum att elever från majoritetssamhället tar med sig den negativa inställningen som existerar i samhället in i skolan och förstärker bilden av "de andra" eleverna som mindrevärdiga. Många elever utsätts i skolor för samma statushierarki som förekommer i det övriga samhället (McLaren 1993; Willis 1991). Därför är det nödvändigt att studier om diskriminering undersöker diskrimineringens alla aspekter och anlägger ett strukturellt och interinstitutionellt perspektiv.

Skillnaden mellan studenters studieresultat har, av majoritetssamhället och forskare med majoritetsprivilegier, ofta sagts bero på invandrades kulturella bakgrund och inte på skolsystemet eller den diskriminering som förekommer i skolan. Aleksandra Ålund (1997) och Ålund & Schierup (1991, 1992) hävdar att majoritetssamhället använder invandrarnas "kulturella bakgrund" för att ignorera verkliga klasskillnader mellan studenter. Andra som Ann Runfors (2003:221) tillbakavisar sådana argument i sin studie om svenska skolor, och säger att i svenska skolor används hellre klassdimensionen för att förklara ojämlikheter mellan elever för att dölja maktaspekten och privilegier som majoritetssamhället har i att definiera och underordna elever med invandrarbakgrund i skolorna. För att förklara skillnaderna mellan elever från majoritetssamhället och elever med invandrarbakgrund har klassfaktorn använts i många sammanhang när man förnekar förekomsten av strukturell/institutionell diskriminering. Detta bekräftas av en ny studie i åtta europeiska länder (Kamali, 2005).

Det bör dock nämnas att "klass" fortsätter att spela en betydande roll för att förklara vissa problem med de europeiska ländernas utbildningssystem. Exempelvis sämre hälsovård i fattiga områden, sämre bostäder och boende förhållanden, avsaknad av meningsfulla fritidsaktiviteter för barn och ungdomar i fattiga områden är klassgrundade faktorer som påverkar fattiga och många

invandrarbarns skolarbete negativt. Dessa socioekonomiska förhållanden har ”spill over effekter” på barns skolprestation som i sin tur har konsekvenser för dessa barns chanser på arbetsmarknaden. Det finns dock andra omständigheter som inte går att förklara enbart med klassfaktorn, bland annat varför många invandrarbarn till föräldrar med hög utbildning och som i sina hemländer har medelklassbakgrund får en sämre livssituation i sina nya europeiska länder där de blir fattiga och segregerade? I Europa är den ökande etnifierade fattigdomen, eller vad som kallas ”ethnoclass”(Gurr, 1993) alarmerande och kan inte diskuteras utan hänsyn till den rådande strukturella/institutionella diskrimineringen av invandrare på många områden i dessa länder.

En av de vanligaste förklaringarna som förklaring till dessa skillnader har varit invandrarelevernas språksvårigheter (Reich & Broman, 2000:7). Forskare, till exempel Arai et.al. (2000), visar att denna förklaring inte håller och att även de invandrarelever som har bott i Sverige under en längre tid och har goda språkkunskaper i svenska drabbas lika hårt som de med språkbrister. Andra förklaringsmodeller, till exempel relationen mellan elevernas ”kulturella bakgrund” och deras prestation i skolan, har avfärdats av andra forskare som framhåller att elevernas levnadsförhållanden i Sverige och deras sociala bakgrund är avgörande för deras skolprestation (Goldstein-Kyaga, 1999; Erikson & Jonsson, 1993; Dryer, 2001 och Similä, 1994). Andra såsom Sjögren et. al. (1996), visar att intolerans till invandrarnas språkliga brytning oftast gömmer den systematiska exkluderingen av invandrarna från majoritetssamhällets olika sfärer.

Skolpersonalens och lärarnas attityder mot elever med invandrarbakgrund spelar också en viktig roll för dessa elevers misslyckande i skolan. En del studier visar att det finns negativa attityder om personer med invandrarbakgrund hos många skollärare (Lange, 1998, 1999; Lange & Hedlund, 1998; Osman, 1999; Lahdenperä, 1997). Deras attityder förstärks av skolböckernas negativa innehåll om ”de andra”. Olsson (1998) visar hur bilden av ”utvecklingsländer” används för att visa på ”de andras” underlägsenhet och vår överlägsenhet. Andrafieringen av ”de andra” har studerats av andra forskare såsom Olsson (1986), Palmberg (1987) och Allimadi (2002), som visar hur bilden av Afrika och afrikaner har använts i detta sammanhang. Härenstam (1993), Granberg & Thelin (2002) visar hur bilden av Islam i läroböcker är snedvriden och von Brömssen (2002) visar hur begreppet kultur har använts för samma

ändamål. Enligt Tesfahuney (2000) var den rasistiska och den kolonialistiska diskursen en integrerad del av den svenska utbildningspedagogiken och skolböcker från 1800 till 1980-talet. Utbildningen är formad efter majoritetssamhällets normer och värderingar och fungerar assimilatoriskt vis-à-vis minoriteter och studenter med invandrarbakgrund (Lahdenperä 1999; Tesfahuney 1999; Parszyk 1999; Rönström, Runfors & Wahlström 1995, 1998; Runfors 2003; Bunar 1999a; Leon 2001; Gerle 2000; Huss, 2001).

Strukturell/institutionell diskriminering på arbetsmarknaden

Institutionell diskriminering på arbetsmarknaden är relativt väldokumenterad. Nya studier av ILO av de så kallade praktikprovningar i en rad länder övertygar till och med de mest skeptiska forskarna om den utbredda förekomsten av systematisk diskriminering av etniska minoriteter och personer med invandrarbakgrund på den europeiska arbetsmarknaden. Trots detta har den dolda strukturella/institutionella diskrimineringen inte fått den uppmärksamhet som den borde ha fått på grund av dess utbredning och fördjupning. Ju mindre det finns studier om det strukturella/institutionella diskrimineringen desto lättare blir det för dessa länder att framhäva sina goda intentioner beträffande integration samt att förneka själva förekomsten av diskriminering.

Sverige har i det europeiska sammanhanget blivit betraktat som ett exempel på en lyckad integration av "de andra" framför allt på grund av det allmänna välfärdsystemet och den allmänt kända humanitära bilden av Sverige. En kort översikt av den svenska invandrapolitiken gör emellertid den bilden suddig och verklighetsfrämmande. Under de senaste decennierna har Sveriges invandrapolitik fokuserat på integration av invandrarna i det svenska samhället. En av de viktigaste vägarna till integration, enligt integrationspolitiken, har gått genom arbete. Om personer med invandrarbakgrund har ett arbete tycks de anses vara integrerade. Sålunda, och oavsett om man är läkare eller civilingenjör och tvingas jobba som städare eller pizzabagare, anses man enligt den så kallade "arbetslinjen" vara integrerad. Redan 1975 konstaterade den svenska riksdagen att målen för jämlikhet, samarbete och valfrihet borde vara grunden för den svenska invandrapolitiken (Kamali, 1997). Men nästan ingenting hade sagts om diskriminering av per-

soner med invandrarbakgrund i Sverige. Det fanns en föreställning att diskriminering inte förekom i Sverige. Trots att Sverige så småningom fick en antidiskrimineringslag var den mycket svag och ledde inte till att ett enda fall prövades i domstol. Lagen förstärktes dock något 1999 när man syftade till att skydda personer med invandrarbakgrund mot såväl direkt som indirekt diskriminering samt mot etniska trakasserier på arbetsplatsen (Lindgren, 2002; Höglund, 2000). Trots förekomsten av dessa rättsliga instrument och av policyprogram karakteriseras inte den svenska arbetsmarknaden av jämlika förhållanden mellan personer med invandrarbakgrund och infödda svenskar. Det existerar redan många studier som visar att diskrimineringen mot personer med invandrarbakgrund – och speciellt mot icke-européer – är omfattande i Sverige. Det finns många former av strukturell/institutionell diskriminering på den svenska arbetsmarknaden, som ”statistisk diskriminering”, ”diskriminering på arbetsplatsen” och ”historisk kognitiv diskriminering”.

Statistisk diskriminering är baserad på arbetsgivarnas preferenser och negativa generaliseringar om personer med invandrarbakgrund som leder till att dessa personer inte anställs inom företagen. Om en arbetsgivare t.ex. har en invandrare, låt oss säga Ahmad, som enligt honom inte varit lika bra som de andra anställda, använder arbetsgivaren Ahmad som argument för att inte anställa någon annan invandrare. Augustsson (1996) som studerade Volvo Torslandaverket i Göteborg, genomförde en omfattande intervjuundersökning åren 1989 och 1990 med arbetsföreståndare, instruktörer och förmän. Hans studie visar tydliga resultat på förekomsten av statistisk diskriminering. Augustssons resultat får också stöd av andra undersökningar som studerat grindvakternas roll vid diskrimineringen av invandrare inom olika företag (Paulsson, 1994; Knocke, 1994; Schierup et al., 1994).

Den strukturella/institutionella diskrimineringen på den svenska arbetsmarknaden har skapat en situation i vilken framför allt icke europeiska invandrare har:

- Låg arbetsförhållsgrad, hög arbetslöshetsgrad samt långa perioder av arbetslöshet
- Hög proportion av tidsbegränsade tjänster
- Högre proportion av arbetsrelaterade hälsoproblem, och sämre fysisk och psykosocial arbetsmiljö än svenskar

- Färre chanser att hitta jobb som motsvarar deras arbetslivserfarenhet och/eller utbildningsnivå, någonting som inte minst påverkar högutbildade invandrare.
- Sämre löneutveckling och sämre karriärutsikter (de los Reyes, 2000:11).

Invandrare har lägre anställningsgrad och lägre löner än infödda svenskar (Ekberg & Hammarstedt, 2002). Många forskare har också visat att invandrare inte bara har högre arbetslöshetstal och lägre inkomster, de är också överrepresenterade i okvalificerade yrken och lågstatusjobb (jfr, Wadensjö 1997). Den ojämna koncentrationen av personer med invandrabakgrund och personer från majoritetssamhället i olika yrken kallas vanligen för arbetssegregation. Le Grand och Szulkin (2002) visar att nivån av arbetssegregation mellan invandrare och infödda svenskar är högre för icke-västerländska invandrare än för västerländska invandrare. Anställda med invandrabakgrund är speciellt överrepresenterade bland städare, restaurangpersonal, okvalificerade manuella arbetare (som inom textilindustrin) och - för kvinnliga invandrare- vårdbiträden (Los Reyes & Wingborg 2002: 26; Martinsson 2002: 35). Icke-nordiska invandrare löper också en högre risk att få tidsbegränsade anställningar än infödda svenskar (Jonsson & Wallette 2001).

Förekomsten av diskriminering på arbetsmarkanden har också bekräftats i en relativ ny studie (Rapport integration, 2003) när man har kontrollerat andra faktorer, som utbildningsnivå, språkkunskap etc.

Strukturell/institutionell diskriminering inom massmedia

Den offentliga sfären är kanske den viktigaste sociala arenorna där kampen om legitimering äger rum. Det är inte en överdrift att säga att massmedia blivit den offentliga sfärens hjärta och spelar en avgörande roll i reproduktionen av samhällets rättfärdigande föreställningar om sig själv och om "de andra". Trots att media är ett mycket starkt maktmedel i ett demokratiskt samhälle för att kontrollera den politiska makten, är de inte oberoende av samhällets politiska struktur samt dess socioekonomiska och kulturella beskaffenhet. Massmedia är en integrerad del av alla samhällens maktstrukturer och spelar en avgörande roll för reproduktionen av samhällsordningen. Detta gör att tillgången till media spelar en

avgörande roll i olika gruppers kamp för att påverka den allmänna opinionen och få erkännande och legitimitet. Faktum är att etablerade medier framför allt kontrolleras av majoritetssamhällets inflytelserika aktörer, och därmed är minoriteters och invandrarnas utrymme i och tillgång till massmedia mycket begränsat. Massmedia är knappast oberoende och "objektiva". Deras objektivitet är vad man skulle kalla objektiv reproduktion av majoritetssamhällets normer genom vilka "de andra" blir kategoriserade som underlägsna och väsentligt skilda från "oss". Sålunda är massmediernas normala rapportering och nyhetsförmedling om "de andra" utövandet av majoritetssamhällets makt över de kategoriserade "andra" (jfr. van Dijk, 1991). Majoritetssamhället har genom medierna monopol över, vad Martinot (2000) kallar makten över definitionen av "de andra" men märkligt nog är de själva också beroende av existensen av "de andra" för konstruktionen av sin egen identitet (Martinot, 2000).⁹ Med andra ord, underordnandet av "de andra" blir en nödvändighet för överordningen av "oss". Detta betraktas ofta av många medlemmar från majoritetssamhället som "normal" och "objektiv" eftersom den är en del av deras normala liv och det finns ingenting onormalt med det. Ett av de mest intressanta fallen är värt att nämna i sammanhanget, fallet med det s.k. "hedersmordet" i Sverige.

En av de mest citerade av dessa fall är mordet på Fadima Sahindal, en tjugofem årig universitetsstudent, som sköts ned av sin far den 20 januari 2001 i Uppsala. Massmedia tvekande inte att kalla mordet för ett fall av "hedersmord" och såg det som en integrerad del av "invandrarkulturen". Naturligtvis hade denna "invandrarkultur" en geografisk plats och gällde vissa grupper invandrare och inte hela invandrapopulationen. Det är tydligt att den svenska invandrapopulationen, liksom i andra delar av Europa, är uppdelad i olika kategorier med olika egenskaper. Invandrare från länder som till exempel USA, England, Frankrike, och Tyskland hör helt enkelt inte till kategorin "de andra", utan enligt den globala och universella rasistiska logiken är en del av "oss". Andra grupper, som invandrare från afrikanska, asiatiska och latinamerikanska länder blir enligt samma logik betraktade och kategoriserade som "de andra". Mordet på Fadima Sahindal användes av majoritetssamhällets massmedia mycket flitigt och beskrevs som ett typiskt "kulturellt mord" som utövas av invandrare. Alla personer med invand-

⁹ Martinot Steven i introduktionen till Memmi Albert (2000).

rarbakgrund, framför allt muslimer, presenterades här som potentiella förövare av "hedersmord" och hela maktapparaten mobiliserade sig för att "skydda stackars invandrarkvinnor och flickor" från deras bröder och fäder. Man har reducerat dessa starka tjejer och kvinnor med invandrarbakgrund som bekämpar både rasismen och patriarkalismen hemma och i samhället som svaga individer som måste omhändertas. Tillsammans med attacken den 11 september blev mordet den största nyheten under hela 2001. Mordet presenterades som ett fall av "de andras" kriminalitet och väsentligt annorlunda från mord på vita svenska kvinnor där förövarna var deras män, fäder, eller söner. Dessa mord har enligt media inte någon kulturell förklaring. Däremot hör det snarare till regel än undantag att mord och andra kriminella handlingar, då förövarna är invandrarna betraktas och medialt återspeglas som "kulturella fall". Det betyder att dessa typer av kriminella handlingar endast kan utföras av "personer från andra kulturer". Följaktligen betraktas mord på kvinnor av män från majoritetssamhället som "moderna, och icke-kulturella" mord, och mord på kvinnor med invandrarbakgrund begångna av män med samma bakgrund ses som "traditionella och kulturella".

Massmedias bevakning av "de andras" kriminalitet, är ett annat exempel på underordningen av "de andra". De brott där förövarna har invandrarbakgrund beskrivs mycket utförligt av media och framställs som "objektiv" rapportering av *en händelse* (Brune, 2004). De svenska massmediernas rapportering av "invandrare" har likställts med "svart magi i vita medier" (Brune, 1998). Massmedia som ofta fungerar som majoritetssamhällets normativa röst, spelar på majoritetens fördomar och föreställningar som reducerar "de andras" handlingar till förenklade "kulturella mönster" och därför förståeliga.

Det är dock inte bara "rapporteringen" av invandrarnas och minoriteternas kriminella handlingar som stigmatiserar "de andra" och ökar den institutionella diskrimineringen och rasismen genom att förstärka majoritetssamhällets fördomar och normer, utan även den mediala debatten som följer "invandrarnas kriminalitet". Debatt om invandring och integration, samt vissa filmer, musik, shower och andra TV-program där "de andra" framställs som essentiellt annorlunda är viktiga delar i den mediala andrafieringen och underordningen av "de andra". I dessa debatter är det inte bara majoritetssamhällets "experter" utan även "kulturella experter" med invandrar- och minoritetsbakgrund som är mycket aktiva.

Dessa debattörer med invandrarbakgrund är majoritetssamhällets allierade och tjänar på sin allians. Det enda som krävs av dessa personer för att framställas av medierna som experter är deras synbara bakgrund. Principen blir då att om man har invandrarbakgrund och förstärker majoritetssamhällets normer och värderingar och därmed bidrar med reproduktionen av majoritetssamhällets privilegier, framställs man som "expert" med insider information och "kulturkompetens" (Kamali, 2002). De mest "värdefulla" och medialt attraktiva experterna är de med invandrarbakgrund som hjälper till att reproducera majoritetssamhällets stereotyper och fördomar om de andra. Därmed förstärker och reproducerar de majoritetssamhällets privilegier. Detta har skapat en "kulturkompetensindustri" där majoritetssamhället genom sin kontroll över maktmedlen och resurser ger ekonomiskt stöd och offentlig plats till dessa "experter", och "invandrareexperter", vilka använder marknaden för att bli förmögna och få uppmärksamhet och status. Dessa experter höjs ofta upp till skyarna av majoritetssamhället därför att de "säger hur det verkligen är", de är "sanningssägare" som avslöjar fusket hos invandrarna. Invandrargruppen inom Folkpartiet med Mauricio Rojas i spetsen som har bildat "integrationsgruppen" i partiet och utger sig vilja "ställa krav på invandrare" är ett talande exempel. Dessa "kulturkompetenta" personer förstärker majoritetssamhällets narcissistiska behov och den strukturella/institutionella diskrimineringen. Som Memmi uttrycker det, rasifiering av "de andra" är ett instrument för självbekräftelse (2000:97). Dessutom internaliserar dessa "kulturkompetenta experter" ofta den bild av "de andra" som finns hos majoritetssamhället och renodlar en extrem positiv bild av majoritetssamhällets normer och värderingar samt förmedlar denna bild till andrafierade grupper. Detta är inte någon ny företeelse. Ellison Ralph (1966) beskrev hur slaverna ofta tog essensen av aristokratiska ideal, exempelvis kristendomen, på större allvar än sina herrar. Detsamma gäller vissa "experter" med invandrarbakgrund som blir mer "svenska" än personer från majoritetssamhället.

Sammanfattning

Diskriminering och rasism har en relativt lång historia och dess moderna former är minst lika gamla som modernismens historia. Modernismens tre inneboende egenskaper, nämligen andrafiering, rasism och narcissism är de krafter som ligger till grund för reproduktionen av den strukturella/institutionella diskrimineringen. Dessa moderna egenskaper reproducerar i samverkan den mångfacetterade rasismen och diskrimineringen av "de andra" som präglar dagens Europa och Sverige.

Diskriminering av "de andra" är en integrerad del av samhällets organisationer och institutioner oavsett dessa organisationers offentliga deklarationer om jämlikhet, likabehandling, mångfald etc. Diskrimineringen har institutionaliserats och hör till samhällets "normala" reproduktionsmekanismer och är därför rutinmässig och vardaglig. Diskrimineringen förekommer i en rad strukturella/institutionella sammanhang, till exempel inom det politiska systemet, arbetsmarknaden, utbildningssystemet och massmedia. De drabbade "andra" har normalt mycket få möjligheter att påverka reproduktionen av de strukturella och institutionella sammanhang som diskriminerar dem. De är kategoriserade och stigmatiserade som den "underordnade andra" av majoritetssamhället som består av personer med makt och inflyttande. Sålunda kan man inte jämställa begreppet majoritetssamhället med personer med svensk bakgrund, utan det är benämningen på de personer som har strukturell och institutionell makt och inflyttande. Även om många personer med svensk bakgrund gynnas av den rådande etniska maktordningen och reproducerar vardagsrasismen, reproduceras i huvudsak den strukturella/institutionella diskrimineringen av individer med institutionell makt som grindvakter (gatekeepers) med stöd av lagar, regler och institutionella rutiner. Majoritetssamhällets kontroll över maktmedel och kategoriseringen av "de andra" bestämmer samhällets spelregler och skapar en situation där även karriäristiska personer med invandrar- och minoritetsbakgrund integreras i den rådande maktordningen och bidrar till att reproducera samhällets andrafierande maktordning.

Den strukturella/institutionella diskrimineringen sker oavsett organisationers, institutioners och individernas avsikter och åsikter. Det är de drabbade "andra" som känner av sådan diskriminering, medan majoriteten av de privilegierade grupperna som gynnas av en sådan samhällsorganisering och institutionellt sammanhang inte har

anledning att vilja ändra på ett system som gynnar dem. Detta lägger grunden för en omfattande *förnekande* som genomsyrar många makthavare, politiker, journalister, arbetsgivare, samhällsplanerare och vetenskapsmän och -kvinnor. Förnekandet är en del av den strukturella/institutionella diskrimineringen, och så länge majoritetssamhället inte erkänner att det finns diskriminering av "de andra" inbyggd i reproduktionen av samhällets institutionella ramar kan man inte på ett systematiskt sätt generera relevant kunskap om diskrimineringsmekanismerna och ändra dem.

Europa och Sverige har ett dilemma som måste uppmärksammas och hanteras. Deklarationer om jämlikhet, lika rättigheter och lika möjligheter måste förverkligas och gälla alla människor oavsett hud- och huvudfärg, kön, klass samt religiös eller etnisk bakgrund. Normaliteten skapar diskriminering och därför är det primära i kampen mot den strukturella/institutionella diskrimineringen att reformera samhällsorganisationer och institutionella sammanhang genom att ändra organisationspolicyn och politiken. Detta måste ske i samverkan med de diskriminerade grupperna; deras ifrågasättande av den nuvarande ordningen och krav på en förändring måste höras.

Referenser

- Amin, S. (1989) *Eurocentrism*. London: Zed.
- Anderson, E. (1990) *Streetwise: Race, Class, and Change in an Urban Community*. Chicago: University.
- Allimadi, M. (2002) *The hearts of Darkness: How whites writers created the racist image of Africa*. New York: Black Star Book.
- Ansley, F. L. (1989) 'Stirring the Ashes: Race, Class and the Future of Civil Rights Scholarship'. reprinted in Richard Delgado & Jean Stefancic, eds (1997) *Critical White Studies*.
- Arai, M., Schröder, L. & Vilhelmson, R. (2000) En svartvit arbetsmarknad: en ESO-rapport om vägen från skola till arbete. Ds 2000: 47.
- Augustsson, G. (1996) *Etniska relationer i arbetslivet. Teknik, arbetsorganisation och etnisk diskriminering i svensk bilindustri*. Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Balibar, E. (1991) 'Es gibt keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today', in *New Left Review*, no 186, pp 5–19.
- Balibar, E. & Wallerstein, E. (1991), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Balibar, E. (2004) *We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Barth, F. (ed.) (1969) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. London: Allen and Unwin.
- Batelaan, P. & van Hoof, C. (1996) 'Cooperative Learning in Intercultural Education', i *European Journal of Intercultural Studies*, vol. 7, no. 3, pp 5–16.
- Bauman, J. F. (1995) 'The truly segregated? Exploring the urban underclass'. *Journal of urban history*. May95, Vol. 21 Issue 4, och,
- Belorgey, J. M. (1999) *Rapport sur la lutte contre les discriminations*. Paris: Ministère de l'emploi, du travail et de la cohésion sociale.
- Beetham, D. (1985) *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. Oxford: Polity Press.
- Blauner, B. (1989) *Black lives. White lives: Three decades of race relations in America*. Berkeley: University of California Press.

- Bonila-Silva, E. (2001) *White supremacy and racism in the post-civil rights era*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Bourdieu, P. & Passerson, J. C. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Bovenkerk, F., Miles R. & Verbunt, G. (1990) 'Racism, Migration and the State in Western Europe: A Case for Comparative Analysis, in *International Sociology*. vol. 5, no. 4, pp 475-90.
- Brune, Y. (1998) *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistisk om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlsson.
- Brune, Y. (2004) *Nyheter från gränser: tre studier I journalistisk om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (avhandling).
- Bunar, N. (1999a) 'Multikulturalism är död, leve multikulturalism! Om den svenska skolans (multikulturella) möjligheter och begränsningar,' *Utbildning och Demokrati* 8 (3): 113–136.
- Catomeris, C. (2004) *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront.
- Chinweizu (1975) *The West and the rest of us: White predators, black slavers and the African elite*. New York.
- Cocker, M. (1998) *Rivers of Blood, Rivers of Gold: Europe's Conflict with Tribal Peoples*. London: Jonathan Cape.
- Cohen, E. G. & Lotan, R. A. (eds.) (1997) *Working for Equity in Heterogeneous Classrooms: Sociological Theory in Practice*. New York: Teachers College Press.
- Crenshaw, K. (1988) "Race, Reform and Retrenchment: Transformation and Legitimation in Anti Discrimination Law." *Harvard Law Review*. no. 101, pp 1331–1387.
- Dance, J. L. (2004) *Racial, Ethnic and Gender Disparities in Early School Leaving*. Maryland: University of Maryland, The Consortium on Race, Gender and Ethnicity, Issue 2.
- de los Reyes, P. (2000) 'Diskriminering och ojämlikhet i arbetslivet: Institutionella faktorerers betydelse ur ett mångfaldsperspektiv,' i de los Reyes, P., Höglund, Adu-Gyan, Ahmadi, Osmanovic & Widell (eds) *Mångfald, diskriminering och stereotyper*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- de los Reyes, P. & Wingborg, M. (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige: En kunskapsöversikt*, Integrationsverkets rapportserie 2002: 13.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005) *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber

- Derrington, C. & Kendall, S. (2004) *Gypsy Traveller Students in Secondary School: Culture, Identity and Achievement*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Dryer, H. (2001) 'Etnisk segregation i skolan effekter på ungdomars betyg och övergång till gymnasieskolan,' In Välfärdens finansiering och fördelning. SOU 2001:57.
- Du Bois, W. E. B. (1996) *The Souls of Black Folk*. Charlottesville VA.: University of Virginia Library.
- Durkheim, E. (1984) *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Eisenstadt, S. N. (ed.) (2002) *Multiple Modernities*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Ekberg, J. & Hammarstedt, M. (2002) '20 år med allt sämre arbetsmarknadsintegrering för invandrare,' i *Ekonomisk Debatt* nr. 4/2002.
- Ellison, R. (1966) *Shadow and Act*. New York: New American Library.
- Erikson, R. & Jonsson, J. O. (1993) *Ursprung och Utbildning. Social snedrektetering till högre studier*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Eriksson, U., Molina I. & Ristilammi P. M. (2002) *Miljonprogram och media: föreställningar om människor och förorter*. Norrköping: Integrationsverket.
- Essed, P. (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*, Newbury Park: Sage.
- Eze, C. E. (1997) *Race and the Enlightenment: A Reader*, Malden, Mass.: Blackwell.
- Fine, M. (1991) *Framing Dropouts: Notes on the Politics of an Urban Public High School*. New York: State University of New York Press.
- Fitzgerald, R., Finch S., & Nove A. (2000) *Black Caribbean Young Men's Experiences of Education and Employments*. DfEE Research Report no 186, London: DfEE.
- Fredrickson, G. M. (2000) *The Comparative Imagination: On the History of Racism, Nationalism, and Social Movements*. Berkeley: University of California Press.
- Furedi, F. (1998) *The Silent War: Imperialism and the Changing Perception of Race*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Gabriel, J. (1998) *Whitewash Racialized Politics and the Media*. London: Routledge.

- Gerle, E. (2000) *Mångkulturalism- för vem? Debatten om muslimska och kristna friskolor blöttlägger värdekonflikter i det svenska samhället*. Stockholm: Nya Doxa.
- Glasgow, D. G. (1980) *The Black Underclass: Power, Poverty, Unemployment, and Entrapment of Ghetto Youth*. New York: Vintage Books.
- Goldberg, D. T. (1993) *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford: Blackwell.
- Goldstein-Kyaga, K. (1999b) 'Nationalstaten, romerna och skolan,' KRUT 92-93: 112-119.
- Goldstien-Kyaga, K. (1999a) 'Kultur som filter och etnisk markör,' in Qvarsell, B. ed. *Pedagoger om kultur: Fjorton inlägg i en diskussion om kultur som pedagogisk fråga*. Stockholm: Akademi-tryck.
- Granberg, S. & Thelin, S. (2002) *Att vara muslim i lärobok och massmedia: en analys av högstadielärares tilltro till lärobokens bild av islam i jämförelse med massmedias bild*. Luleå Teknisk Universitet.
- Gurr, T. R. (1993) *Minorities at Risk: A global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington D.C.: United States Institute of Peace.
- Höglund, S. (1998) *Kunskapsöversikt: Svensk forskning om diskriminering av invandrare i arbetslivet 1990-1998*, Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Höglund, S. (2000) 'Reflektioner kring mångfald och diskriminering i arbetslivet,' i de los Reyes, P., Höglund, S., Adu-Gyan, Ahmadi, Osmanovic & Widell. eds. *Mångfald, diskriminering och stereotyper. Tre forskaruppsatser om mångfald*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Högskoleverket & SCB (2002) *Utländsk bakgrund för studenter i grundutbildning och forskarutbildning*. Rapport 2001/02 och 2000/01.
- Högskoleverket (2002) *Uppföljning av särskilt urval vid antagning*. Högskoleverkets rapportserie 2002:1.
- Huss, L. (2001) 'Language, Culture, and Identity in the Schools of Northern Scandinavia' in Grant, C. & Lei, J. (ed) *Global Constructions of Multicultural Education*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Härenstam, K. (1993) *Skolboks-Islam: Analys av bilden av Islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

- Integrationsverket. 2001. Årsrapport. Norrköping: Integrationsverket.
- Jonsson, A. & Walette, M. 2001. 'Är utländska medborgare segmenterade mot atypiska arbeten?', *Arbetsmarknad och Arbetsliv* 3 (3).
- Jordan, W. (1968) *White Over Black: American Attitudes Toward the Negro, 1550–1812*, New York: W. W. Norton.
- Judge, H. (2004) 'The Muslim Headscarf and French Schools', i *American Journal of Education*, no. 111 November.
- Kamali, M. (1997) *Distorted Integration: Clientization of Immigrants in Sweden*. Uppsala: Multiethnic papers.
- Kamali, M. (2002) *Kulturkompetens i socialt arbete*, Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Katz, S. R. (1999) 'Teaching in Tensions: Latino Immigrant Youth, Their Teachers and Structure of Schooling' in *Teacher College Record* 100 (4): 812.
- Kedourie, E. (1993) *Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Kierman, V. G. (1981) *The Lords of Human Kind: Black Man, Yellow Man, and White Man in an Age of Empire*. New York: Colombia University Press.
- Knocke, W. (1994) 'Kön, etnicitet och teknisk utveckling,' in Schierup, C-U. & Paulson, S. (eds.) *Arbetets etniska delning*. Stockholm: Carlssons.
- Lahdenperä, P. (1997) *Invandrarbakgrund eller skolsvarigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*. HLS Förlag.
- Lahdenperä, P. (1999) 'Från monokulturell till interkulturell pedagogisk forskning,' *Utbildning och Demokrati* 8 (3): 43–63.
- Lange, A. (1998) *Samer om Diskriminering: En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm: Ceifo.
- Lange, A. (1999) *Invandare om diskriminering IV*, Stockholm: CEIFOs skriftserie no. 79.
- Lange, A. & Hedlund, E. (1998) *Lärare och den Mångkulturella Skolan Utsatthet för hot och våld samt attityder till "mångkulturalitet" bland grundskole- och gymnasielärare*. Stockholm: CEIFO.
- Lawrence, P. K. (1997) *Modernity and War: The Creed of Absolute Violence*. New York: Macmillan.

- Le Grand, C. and Szulkin, R. 2002. 'Permanent disadvantage or gradual integration: explaining the immigrant–native earning gap in Sweden', *Labour* vol. 16 nr. 1 pp. 37–64.
- Leon, R. (2001) "På väg mot en diversifierad normalitet: Om annorlunda, normalitet och makt i mötet mellan elever med utländsk bakgrund och den svenska skolan", in Bigerstans, A. & Sjögren, A. (eds.) *Lyssna. Interkulturella perspektiv på multietniska skolmiljöer*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Lindgren, C. (2002) *Etnisk mångfald i arbetslivet i Norden*. Integrationsverkets rapportserie.
- Martinsson, H. (2002) 'Arbetsmarknaden för utomnordiska medborgare i siffror', *Ura* 2002: 7. AMS Utredningsenhet.
- Massey, D. S. & Denton N. A. (1996) *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge: Harvard University Press.
- Matriello, G., McDill, E., & Pallas, A. (1990) *Schooling Disadvantaged Children: Racing Against Catastrophe*. New York: Teachers College Press.
- McLaren, P. (1993) *Schooling as Ritual Performance: Towards a Political Economy of Educational Symbols and Gestures*. London: Routledge.
- Memmi, A. (2000) *Racism*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Miles, R. (1989) *Racism*. London: Routledge.
- Miles, R. (1993) 'The Articulation of Racism and Nationalism: Reflections on European history', in Wrench & Solomos (1993).
- Mills, C. W. (1997) *The Racial Contract*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Mills, C. W. (1998) *Blackness Visible: Essays on Philosophy and Race*. Ithaca: New York: Cornell University Press.
- Mills, C. W. (2003) 'White Supremacy as Sociopolitical System: A Philosophical Perspective', i Doane & Bonilla-Silva (2003) *White Out: The Continuing Significance of Racism*, New York: Routledge.
- Myrberg, M. 2001. 'Att Öppna Språkgränser: klyftor och broar i vuxna invandras läs och skrivutveckling. En studie baserad på International Adult Literacy Survey och forskning om invandras läs och skrivlärning på andraspråk,' Skolverket.

- Nelander, S. & Goding, I. 2003. "Myter och vanföreställningar eller fakta och kunskap?," LOs integrationsprojekt Lika värde – lika rätt. LO/Löne- och välfärdsenheten.
- North, D. C. (1990) *Institutions, institutional change, and economic performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nylund, N. (2001) *Mötet skola-förälder: stor komplexitet eller djup enkelhet!: några lärar-föräldrarröster om samarbete mellan skola och hem i multietniska områden*. Stockholm: Lärarhögskola.
- Olsson, L. (1986) *Kulturkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985* Göteborg: Liber.
- Osler, A. & Morrison M. (2000) *Inspecting Schools for Race Equality: OFSTED's Strengths and Weaknesses: A Report for the Commission for Racial Equality*. Stockton Trent: Trentham Books.
- Osman, A. (1999) *The 'Strangers' Among Us: The Social Construction of Identity in Adult Education*. Lindköping: Lindköping University.
- Palmberg, M. (1987) *Afrika i de svenska skolböckerna*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Parszyk, I-M. (1999) *En skola för andra: Minoritetslevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan*. Studies in Educational Sciences 17. Stockholm: HLS Förlag
- Paulsson, S. (1994) "Personalrekrytering – en nyckelfråga," in Schierup, C-U. & Paulson, S. eds. *Arbetets etniska delning*. Stockholm: Carlssons.
- Pincus, F. L. & H. J. Ehrlich (1994) *Race and Ethnic Conflict: Contending Views on Prejudice, Discrimination and Ethnoviolence*. Boulder, Colo.: Westview.
- Pincus, F. L. (1996) *American Behavioral Scientist*, Nov/Dec96, Vol. 40 Issue 2.
- Pincus, F. L. (1994). 'From Individual to Structural Discrimination.' i Pincus, F. L. & Ehrlich, H. J. (eds) *Race and Ethnic Conflict*. Fourth edition, Bedford books.
- Pred, A. (2000), *Even in Sweden: Racisms Racialized Spaces, and the Popular Geographical Imaginations*. Berkeley: University of California Press.
- Pye, D., Lee B., & Bhabra, S. (2000) *Disaffection Amongst Muslim Pupils: Exclusion and Truancy*. London: IQRA Trust.
- Reich, L. & Broman, I. (2000) *Den svenska skolan i det mångkulturella samhället: konsekvenser för lärarutbildningen*. Malmö : Lärarhögskolan, 2000.

- Reuter, L. (1999): Schulrechtliche und schulpraktische Fragen der schulischen Betreuung von Kindern und Jugendlichen nicht-deutscher Erstsprache. In: *Recht der Jugend und des Bildungswesens* 1/99, pp. 26–43.
- Reuter, L. (2001): Schulrecht für Schüler nichtdeutscher Erstsprache. In: *Zeitschrift für Ausländerrecht*. 3/2001, pp. 111–119.
- Runfors Ann (2003) *Mångfald, motsägelser och marginalisering: En studie av hur invandrarskap formas i skolan*, Stockholm: Prisma.
- Runfors, A. (2003) *Mångfald, motsägelser och marginalisering: En studie av hur invandrarskap formas i skolan*, Stockholm: Prisma.
- Rönström, O., Runfors, A. & Wahlström, K. (1998) ”*Det här är ett svenskt dagis: En etnologisk studie av dagiskultur och kulturmöten i norra Botkyrka*. Botkyrka: Mångkulturell Centrum.
- Said, E. W. (1978) *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Schewe, S. (2000) ’Migration Arbeit und Diskriminierung in Deutschland’ i *Gewerkschaftliche Praxis: Gegen Diskriminierung und Fremdenfeindlichkeit*. 1/2000, pp.15–17.
- Schierup, C-U., Paulson, S. & Ålund, A. (1994) ’Den interna arbetsmarknaden. Etniska skiktningar och dequalificering,’ in Schierup, C-U. & Paulson, S. (eds.) *Arbetets etniska delning*. Stockholm: Carlssons.
- Schröder, L. & Vilhelmsson, R. 1998. ”’Sverigespecifikt’ humankapital och ungdomars etablering på arbetsmarknaden,’ *Ekonomisk Debatt* 26 (8): 595–601.
- Schröder, L., Regné, H. & Arai, M. 2000. ”Invandrare på den svenska arbetsmarknaden –vistelsetidens betydelse,” Bilaga 3 till Mångfaldsprojektet. Stockholm.
- Scott, W.R. (1995) *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Sibley, D. (1995) *Geographies of Exclusion*. London: Routledge.
- Similä, M. (1994) ’andra generations invandrare i den svenska skolan,’ in Erikson, R. & Jonsson, J. O. (eds.) *Sortering i skolan*, Stockholm: Carlssons.
- Sjögren, A. (1996) ’Föräldrar på främmande mark’, i *Den mångkulturella skolan*. Lund: Studentlitteratur. Pp. 229–252.
- Sjögren, A. (2001) ’Introduktion’, in Biggerstans, A. & Sjögren, A. (eds.) *Lyssna: Interkulturella perspektiv på multietniska skolmiljöer*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

- Skolverket (2001) 'Skolverket Relationer i skolan en utvecklande eller destruktiv kraft,' Dnr 01-2001:2136.
- Smith, A. D. (1981) *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svaberg, I. & Tydén M. (1998) *Tusen år av invandring: en svensk kulturhistoria*. Stockholm: Gidlund.
- Taylor, P. J. (1999) *Modernities: A Geohistorical Interpretation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tesfahuney, M. 1999. "Monokulturell utbildning.' *Utbildning och Demokrati* 8 (3): 65–84.
- Tesfahuney, M. (2005) 'Uni-versalism'. i Kamali M. & de los Reyes P., *Bortom vi och dem*.
- van Dijk, T. A. (1984) *Prejudices in Discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- van Dijk, T. A. (1991) *Racism and the Press*. London: Routledge.
- van Dijk, T. A. (1993) *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Von Brömssen, K. (2002) "Den monokulturella naturvetenskapen: Ett klass-, köns- och ras/etniskt perspektiv på den "objektiva" vetenskapen," KRUT 37–44.
- Wadensjö, E. (1997) 'Invandrarkvinnornas arbetsmarknad', in Persson, I. & Wadensjö, E. (eds.) *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Stockholm.
- Ware, V. (1992) *Beyond the Pale: White Women, Racism and History*, London: Verso.
- West, C. (2002) "A Genealogy of Modern Racism' i Essed, P. & Goldberg, D. (eds) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- Westin, C. (1999) "Forskning om diskriminering,' i *Diskriminering i arbetslivet – normativa och deskriptiva perspektiv*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet.
- White, H. C. (1965) 'Notes on the constituents of social structure', mimeo, Department of Sociology, Harvard University.
- Willis, P. (1977) *Learning to Labour*. Aldershot: Ashgate.
- Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago: Chicago University Press.
- Winant, H. (2000) 'Race and Race Theory', i *Annual Review of Sociology*. vol 26 no. 1. (169-85 pp).
- Wieviorka, M. (1995) *The Arena of Racism*. London: Sage

- Wodak, R. & van Dijk, T. (2000) *Racism at the Top: Parliamentary Discourse on Ethnic Issues in Six European States*. Klagenfurt: Drava, cop.
- Wrench, J. & Solomos, J. (1993) *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg.
- Wright, C., Weekes, D. & McGlaughlin, A. (2000), 'Race'. *Class and Gender in Exclusion from School*, London: Falmer Press.
- Ålund, A. & Schierup, C. (1991) *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury.
- Ålund, A. & Schierup, C. (1992) 'Kulturpluralismens paradoxer'. i *Kulturella perspektiv*, no. 1, pp 8-20.
- Ålund, A. (1997) *Multikultiungdom, kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.

3 Vardagsrasism

Philomena Essed

Vardagsrasism är rasism, men all rasism är inte vardagsrasism. Man kommer inte undan vardagsrasismen.

Introduktion

Fram till helt nyligen saknade rasismens all dagliga dimensioner en plats i den politiska och sociologiska historieskrivningen. En av de första författare som analyserat de strategier som används för att bemöta och hantera vardaglig underordning är Barry Adam. Adam träffar huvudet på spiken när han konstaterar att "Beteenden som är triviala, rutinmässiga och förgivettagna tenderar att inte bli uppmärksammas i den mer dramatiska makrohistorien" (Adam, 1978:1-2). Det innebär dock inte att vardagliga erfarenheter av rasdiskriminering varit frånvarande i diskurs och kollektivt minne. Det finns stoff om vardagsrasism i dikter, skönlitteratur och självbiografier. Många har bekantat sig med Ralph Ellisons märkvärdiga berättelse om en osynlig "ras", som öppnade ovetande ögon för den emotionellt nedbrytande effekten av dagliga orättvisor (Ellison, 1952). På samma sätt har personliga vardagsskildringar, oavsett om de kommit från segregationens USA (Maya Angelou, 1970; Audre Lorde, 1982) eller apartheidens Sydafrika (Ellen Kuzwayo, 1985), utgjort dokument att dra lärdom av. Över hela världen ser och erkänner mörka människor¹ sina egna berättelser – från fiktionen hos Richard Wright, James Baldwin, Alice Walker och Toni

¹ Jag har valt att översätta "people of color" med det inte helt vanliga "mörka människor". Det finns framför allt två alternativ som kan tyckas ligga närmare till hands men som jag har avfärdat, nämligen "färgade" och "mörkhyade". Det förra har redan en motsvarighet i begreppet "coloured" och är intimt förknippat med en rasistisk retorik, vilket författaren också är tydligt medveten om (se t.ex. användningen av ordet i avsnittet om Sydafrika). Det senare alternativet är olämpligt av det enkla skälet att det är för snävt. "Mörka människor" förmedlar på ett bättre sätt den strävan att bryta sig ur begreppsapparaten som avspeglas i användningen av ett uttryck som "people of color". Ö.a.

Morrison till Angela Davis' historia från verkliga livet. De delar dessa smärtsamma erfarenheter med sin familj och sina vänner för att lätta bördan (Feagin och Sikes, 1994). I *The Black Notebooks* (1997) gör Toi Dericotte en klarsynt analys som inte bara omfattar den omedelbara situationen och dess efterverkningar (rasismens repetitiva karaktär) utan också rasismens överflyttande och kumulativa verkan:

Jag såg genom min mors ögon, och mina kusiners, och mostrars... Jag började inse på vilket sätt våra mest intima relationer, vår förmåga att älska, uttrycka oss, rentav att leva, påverkas djupt och oåterkalleligt av rasism. (Dericotte, 1997:20, 188)

Det har ofta visat sig att självbiografiskt material och personliga skildringar eller levnadsberättelser rymmer insiktsfulla vittnesbörd. Anledningen till att berättelser är ett av de bästa retoriska verktygen är att de förbinder berättaren och budskapet med publiken. Genom sin detaljerade kontextualisering hjälper de åhöraren att identifiera sig med ämnet. Värdet av personliga skildringar ligger i att de pekar på den emotionella kostnaden av att vara ständigt utsatt för diskriminering (Williams et al., 1997). Skildringar av levda erfarenheter är väldigt belysande när det gäller att visa vad det är som vardagsrasism handlar om: orättvisor som förekommer så ofta att de nästan tas för givna – gnagande, irriterande, utmattande, till synes små orättvisor som man till slut börjar förvänta sig. Begreppet vardagsrasism relaterar vardagliga erfarenheter av rasdiskriminering till den makrostrukturella kontext av gruppjämlighet som inom och mellan nationer tar sig uttryck i etniska och rasmässiga hierarkier av kompetens, kultur och framsteg. I den här artikeln undersöker jag de skiftande sätten att artikulera eller bemöta vardagsrasismen i vanliga situationer. I illustrativt syfte kommer jag att dela med mig av utvalda berättelser om vardagsrasism; både berättelser som avspeglar mina personliga erfarenheter och berättelser som under den senaste tiden återgivits informellt för mig av vänner och familj inom ramen för mitt eget vardagsliv.

Rasismens förnekande

Varenda regering i världen är medveten om att FN:s deklaration om mänskliga rättigheter inkluderar ett åtagande att eliminera rasdiskriminering (Lauren, 1988, 1998). I parlamenten tenderar man att ägna sig åt positiv självframställning och när rasism förs på tal beskrivs ofta det egna landet som mer jämlikt, humant, tolerant och rättvist än något annat (van Dijk, 1993). Det betyder inte att rasismen är utagerad och att det bara finns några få fanatiker där ute som kan utpekas som "de där rasisterna" när de öppet propagerar för vit överhöghet.

Även om de har kritiserats är den västerländska kunskapens anspråk på universell giltighet, de västerländska framstegsnormernas dominans och globaliseringen av västerländska måttstockar för kulturell och mänsklig utveckling fast förankrade i våra samhällen (Amin, 1989). Rasismen – eller för att vara mer historiskt korrekt, rasismerna (Goldberg, 1990, 1993) – omfattar ideologiska och sociala processer som diskriminerar andra på grund av att de förknippas med en annorlunda rasmässig eller etnisk tillhörighet. Under 1900-talet har en diskursförändring skett, där fokuseringen på kvasive-tenskapliga myter om biologisk underlägsenhet har ersatts av en oro för kulturell (under)utveckling (Solomos, 1989). Under 1900-talet har vi även kunnat bevittna avkoloniseringsprocesser, medborgarrättsrörelsen i USA och det formella slutet på apartheid i Sydafrika – utvecklingar som varit tecken på mer toleranta attityder, ett explicit förkastande av rasistiska positioner och skickliga positiva självframställningar i relation till rasfrågor. Förnekandet av rasism har flätats samman med den framväxande kulturen för internationella mänskliga rättigheter (Lauren, 1998) och kommit att ingå i förhärskande commonsense-diskurser, vars effekter förmörkar vardagen för de grupper som fortsätter att kämpa mot rasrättvisor (Razack, 1998). Något som är inneboende i förnekandet av vardagsrasism är förringandet av missnöjets röster:

Jag var på min vakt. Alltför ofta får en svart person som tillstår obehag höra av den vita personen att hon måste vara "överkänslig/paranoid" – och att hon inte reagerar på något i den befintliga miljön, som ju är trygg och vänlig, utan på något i det förflutna. De vill höra att de vita personerna i den här miljön (de själva) är okej. Det är den svarta personen som är tokig. (Dericotte, 1997:146)

Ellis Cose anmärker i sin bok om den svarta medelklassens ilska inför rasismens fortlevnad att de troligen "oroar sig mer för att bli

bestraffade för att ha sagt sin mening om rasismen än för att kallas "Onkel Tom" (Cose, 1993:12). I Europa har tendensen att förknippa rasism med andra världskriget och att se den som ett i första hand moraliskt problem, som den yttersta "synden", lett till att det blivit tabubelagt att konfrontera individer med rasismen i deras beteende. I USA har förnekandet av rasism och klandrandet av de svarta offren för rasism blivit intellektuellt fashionabelt enligt vissa författare (Feagin och Sikes, 1994). Trots den universella deklARATIONEN att rasismen inte ska få ta någon plats i våra liv saknas det tillräckligt inter/nationellt intresse för att tillhandahålla utbildning för barn och information till vuxna om hur rasism kan identifieras, förmedlas, upplevas och motverkas. Begreppet vardagsrasism kan vara ett värdefullt instrument för att se att rasismen som process inbegriper ett oavbrutet, ofta omedvetet, utövande av makt som grundar sig på att såväl privilegierandet av vithet (Frankenberg, 1993) som västerländska framstegskriteriers universalitet och de (medelbart) europeiska kulturernas företräde tas för givna.

Varför ska man skilja på rasism och vardagsrasism? Vardagsrasism handlar inte om extrema företeelser. Dess mest utmärkande drag är att den rör vanliga och triviala praktiker. Det gör inte vardagsrasismen till en rasism av mer humant slag. Även om vardagsrasism har en så informell klang att det kan tyckas röra sig om harmlösa och oproblematiske händelser, så har det visat sig att den psykologiska påfrestning som vållas av att dagligen utsättas för rasism kan ha kroniskt skadliga effekter på den mentala och fysiska hälsan (Fulani, 1988; Jackson et al., 1996). Enligt Thomas La Veist (1996) har flera studier visat att det finns en koppling mellan att vara utsatt för rasism och högt blodtryck. Även om den upplevs som påträngande är vardagsrasismen ofta svår att sätta fingret på. Det resulterar i att dessa mikroorättvisor normaliseras och gjuts samman till familjära och förgivettagna praktiker, attityder eller beteenden som upprätthåller rasorättvisor. Konstant fientlighet eller ovänlighet och brist på respekt föder ett förfrämligande från samhället, eller till och med från den egna personen (McGary, 1999). Det här ska inte tolkas som att rasismens måltavlor enbart är maktlösa eller passiva offer för utestängningens krafter. I sin studie av hur den svarta medelklassen upplever rasismen pekar Joe Feagin och Melvin Sikes på en betydande ökning av antalet afroamerikaner som besitter tillräckliga professionella och ekonomiska resurser för att bekämpa diskriminering (Feagin och Sikes, 1994).

Konceptuella frågor – Vardagsrasismens väsen och dess särdrag

Begreppet vardagsrasism består av två delar, en som säger att det handlar om rasism och en annan som säger att det handlar om vardagen. Under lång tid omhuldade den traditionella samhällsvetenskapen på ett ensidigt sätt de ”stora” utvecklingslinjerna, samtidigt som den bortdefinierade vardagslivet från vad som ansågs vara relevanta forskningsområden. Under 1960- och 1970-talen gjorde framväxten av mikrosociologi, framför allt under inflytande av fenomenologin, att situationen förändrades (Luckmann, 1978). De som förespråkade studier av meningsfulla sociala fenomen på deras egna villkor hävdade att ”vi måste börja all sociologisk förståelse av det mänskliga varat med en förståelse av vardagslivet” (Douglas, 1974:x). Om än banbrytande i sin analytiska blick för detaljerna i vardagssituationer, kommer många fenomenologiska och etnometodologiska tolkningar av vardagshändelser till korta eftersom de misslyckas med att ta hänsyn till det sociala och politiska sammanhanget för relationer mellan grupper. Ett fåtal teoretiska ansträngningar att koppla mikrohändelser till makrostrukturer, i syfte att visa ”hur praktiker struktureras av organisationskontext och maktfördelning” (Alexander och Giesen, 1987:36), har varit av betydelse för utvecklingen av en teori om vardagsrasism.

Föreställningen om ”vardagen” används ofta för att hänvisa till en välbekant värld, en värld av praktiskt intresse och praktiker som vi socialiseras in i för att kunna klara oss i systemet. I vardagen smälter sociologiska distinktioner mellan ”institutionellt” och ”interaktionellt”, mellan ideologi och diskurs, och mellan livets ”privata” och ”offentliga” sfärer samman och formar en sammanhängande helhet av sociala relationer och situationer. Begreppet vardagsrasism, som ursprungligen utvecklades i två jämförande studier mellan Nederländerna och USA (Essed, 1984, 1990a, 1991), har upptagits och tillämpats framgångsrikt på studiet av rasism i andra länder, såsom Sydafrika (Louw-Potgieter, 1989; Essed 1990b), Schweiz (Shaha, 1998), Kanada (das Gupta, 1996), Storbritannien (Twine, 1998), och inom specifika områden som offentlig vård (Jackson et al., 1996), privata näringslivsorganisationer (Human och van Schalkwyk, 1998), och handel i närbutiker (Lee, 2000). Fokuseringen på de vardagliga yttringarna av systemisk ojämlikhet sträcker sig även utanför området rasrelationer, vilket har bidragit till att ge ”vardagen” generisk mening; vardagsojämlikhet (O’Brien

och Howard, 1998), vardagssexism (Ronai et al., 1997). Betyder det att dessa fenomen är likadana? Även om de (in)direkt baseras på sociala konstruktioner av biologiska skillnader, kulturaliseras ideologier om ras- eller könsmässig dominans alltmer i sina diskursiva uttrycksformer (Hecht, 1998; Benokraitis, 1997). Kön och ras är sociala konstruktioner som rymmer en kombination av favorisering inom gruppen och exkludering utåt. Det finns många likheter mellan de vardagliga uttrycken för ras- respektive könsdiskriminering, som nedlåtande behandling, ringaktande kommentarer, antaganden om bristande självförtroende, symbolisk anställning av svarta och kvinnor, eller favorisering av vita män (Human och Schalkwyk, 1998). Men det finns också många skillnader. En förhärskande form av vardagsrasism är undvikande av kontakt, medan vardagsdiskriminering av kvinnor kan anta rakt motsatt form, nämligen oönskad beröring. Ett allvarligt problem med analogin är att mörka kvinnor osynliggörs när man jämför "svarta" med "kvinnor". Dessutom gör inte jämförelserna rättvisa åt det faktum att rasism och sexism är rotade i specifika historier som anger så väl åtskilda som sammanvävda formationer av ras och kön. Jag har kallat intersektioner av sexism och rasism för "bekönad rasism" (Essed, 1991), ett begrepp som har upptagits och utvecklats i ett antal studier (Bento, 1997; St Jean och Feagin, 1998).

Begreppet vardagsrasism trotsar föreställningen att rasism måste vara antingen ett individuellt eller ett institutionellt problem. Om vi reducerar rasism till en fråga om personliga fördomar blir vi lätt lurade att tro att det huvudsakliga problemet är den fördomsfulla personens psykologi. Utvecklingen av alternativa sätt att konceptualisera rasism, närmare bestämt ett skifte från avsikter (motivet bakom diskrimineringen) till effekter (diskrimineringens konsekvenser för de drabbade grupperna), har dragit stor nytta av kritiska publikationer från USA. Kernerrapporten (Kerner Commission, 1968), en studie av förutsättningarna för svarta upplopp, drog upp riktlinjerna för ett strukturellt angreppssätt som senare fångades i begreppet "institutionell rasism" (Carmichael och Hamilton, 1967). Den institutionella dimensionen refererar till samverkande system som bildar en del av maktapparaten. Institutioner förkroppsligar kulturella värderingar som organiserats kring en särskild funktion – utbildning, vård, rättsväsende, bostäder, media, och liknande (Smith, 1987). Rasismen förmedlas ideologiskt genom rådande praktiker inom alla dessa institutioner. Det här innebär att

den förgivettagna känslan av att ens egen grupp kommer först och tanken att människor med en annorlunda rasmässig och etnisk bakgrund är mindre kompetenta, mindre civiliserade, utgör ett kulturellt hot, eller är mindre intelligenta, verkar (latent) när ”resultatet av individers utförande av rutinmässiga praktiker inom sitt yrke eller sin institution medför diskriminering av människor som tillhör etniska minoriteter” (Husband, 1991:53). Diskriminering sker oberoende av om aktörerna är medvetna om sina attityder och motiv.

Rasismen inskränker sig inte till institutionella miljöer, eftersom våra vardagsliv inte heller gör det. Dessutom är inte rasismen bara en uppsättning utfall, utan till sitt väsen en process som upprätthåller ojämlika maktförhållanden. Som process är vardagsrasismen inflätad i fortlöpande förhandlingar om resurser, genom vilka den ena parten ”kan utverka och vidmakthålla förmågan att gå på gång och oavsett motstånd tvinga på den andra sin vilja – med hjälp av sin kapacitet att skjuta till eller undanhålla nödvändiga resurser från den uppgift som står i centrum, men även genom att erbjuda eller undanhålla belöningar samt genom hot och bestraffningar” (Lipman-Blumen, 1994:110). Följande historia, som återberättats för mig av en projektsamordnare, illustrerar frågan om förhandling:

Haag, Nederländerna. En konsultfirma inriktad på management erbjuder praktikplatser till tre sökande, som kommer att bli de första ”icke-vita” att arbeta på just den firman. Praktiktiden ingår i ett regeringsprojekt där socialdepartementet åtar sig att finansiera ett år av träning och praktik, på villkor att ett framgångsrikt slutförande ska leda till att praktikanterna erbjuds anställning som biträdande konsulter. Projektsamordnaren, en vit kvinna, är en expert på ledarskapsträning. De tre praktikanter som placerats hos konsultfirman rapporterar till projektsamordnaren att de känner sig konstant undervärderade. Slarvfel i skrift misstolkas genast som språkbrister, det råder en brist på uppmuntran, och konsultfirmans VD, en vit man, uttrycker öppet uppfattningen att etniska minoriteter generellt sett är inkompetenta. Situationen kräver ett ingripande. Projektsamordnaren håller ett möte med direktören, där denne förklarar att han instinktivt kände på sig redan från början att dessa kandidater inte skulle lyckas i konsultbranschen. Projektsamordnaren är måttligt imponerad av direktörens hänvisning till sin instinkt. Hon vill se utvärderingsrapporterna som visar vilka specifika uppgifter kandidaterna ombetts att utföra, deras framsteg i inläringen, deras framgångar och misslyckanden, handledningen från firmans sida samt deras resultat. Direktören svarar att han inte arbetar på det viset och förklarar att: ”Det är allmänt känt att etniska minoriteter har problem med språket och brister i sin utbildning”. Projektsamordnaren diskuterar ingående situationen, samt direktörens attityd

och hans fördomar, och ifrågasätter om han över huvud taget har kompetens att handleda sökande som tillhör etniska minoriteter. Detta skapar ytterligare problem. Direktören känner sig tillintetgjord och demoraliserad. Hur vågar hon ifrågasätta hans attityd? Efter mötet ringer han upp henne igen och ägnar flera timmar åt att klaga över att hon gjort honom upprörd och åt att påtala att han inte är någon rasist. Projektsamordnaren följer upp fallet, vilket resulterar i förbättrade arbetsförhållanden. Till slut stannar två av kandidaterna – de är nu på väg att avsluta sin praktik och har goda utsikter att bli erbjudna anställning.

Människor kan uppleva det som besvärande att få höra att ”de upprätthåller en form av rasistisk praktik, oberoende av hur de uppfattar sitt personliga agentskap” (Husband, 1991:53). I det fall som diskuteras ovan leder anklagelsen om rasism till att uppmärksamheten flyttas bort från sakfrågan. Direktören gör anspråk på projektsamordnarens tid och energi för att ta itu med hans sårade känslor samtidigt som han försöker omdefiniera situationen till en fråga om huruvida han är rasist eller inte. Problemet ligger i organisationskulturen, som tycks vara fientligt inställd till praktikanternas karriäranspråk. Det här exemplet visar också att vita – som projektsamordnaren – kan göra framgångsrika ingripanden mot diskriminering om de är tillräckligt mottagliga för att känna igen rasism i vardagen.

Vardagsrasism är aldrig en isolerad handling, utan en mångdimensionell erfarenhet (McNeilly et al., 1996). En händelse utlöser minnen av andra liknande tillfällen, av uppfattningarna som omgivit händelsen, av sätt att härda ut och av kognitiva reaktioner. Joe Feagin och Melvin Sikes, som ingående studerat svarta amerikaners skildringar av rasism, framhåller att de ”återkommande erfarenheterna (...) av vita som diskriminerar befinner sig i rasproblematikens brännpunkt” (1994:15). Med andra ord äger varje exempel på vardagsrasism endast mening i relation till den sammanhängande helheten av relationer och praktiker. Iris Young talar i detta avseende om systemiska inskränkningar:

...de utbredda och djupgående orättvisor som drabbar vissa grupper till följd av ofta omedvetna antaganden och reaktioner från välmenande människor i alldagliga samspel, media och kulturella stereotyper, strukturella aspekter av byråkratiskt beteende och marknadsmekanismer – kort sagt, vardagslivets normala processer. (Young, 1990:41)

I min studie *Understanding everyday racism* (Essed, 1991) fann jag en koppling mellan de rasistiska yttringarna i varje specifik situa-

tion och alla andra rasistiska praktiker. Dessa kan reduceras till tre sidor av vardagsrasismen, som länkas samman i en triangel av inbördes beroende processer; *marginalisering* av de som identifieras som rasmässigt eller etniskt annorlunda; *problematisering* av andra kulturer och identiteter; samt symbolisk eller fysisk *repression* av (potentiellt) motstånd genom förödmjukelse eller våld. Rasismen verkar inom och mellan vardagens situationer, från arbetsplats till restaurang, från klassrum till shopping, från husjakt till kollektivtrafik, och från TV-tittande till boende på hotell, utifrån den specifika situationens särdrag och genom de situationsbundna resurser som möjliggör utövandet av makt. Utmärkande för just lärarens makt är bland annat förmågan att utdela eller undanhålla belöningar. Marginaliseringen i klassrummet inbegriper en rad praktiker som befrämjar en bild av mönstereleven som vit och där de som tillhör etniska minoriteter tolereras, men inte blir erkända som lika viktiga för nationens intellektuella kader. Den diskriminering som möter mörka studenter på övervägande vita läroanstalter manifesteras i allt från glåpord till yrkesmässig nonchalans och social isolering (Feagin, 1992; Romero, 1997). Trots att det är meningen att betyg ska sättas på ett rättvist sätt lyckas inte vissa lärare erkänna svarta studenters prestationer, samtidigt som det finns bekräftelse att få för de vita studenterna. Vardagsrasism kan innebära att läraren undanhåller information om hur man ansöker om stipendier. Forskningen har därutöver pekat på problemet med svarta studenter som möts av kronisk inflexibilitet när de ber om hjälp eller ytterligare förklaringar. Det sker ett osynliggörande i klassrumsdiskussionerna och en symbolisk marginalisering genom undervisningsmaterial som uteslutande baseras på vita erfarenheter (Essed, 1990a, 1991).

Marginaliseringen av minoritetstillhöriga studenter är ideologiskt förankrad i förklaringar som ensidigt förknippar dem med *problem*; lägre intelligens, språkliga brister, otillräcklig kulturell sofistisering och bristande yrkesetik eller social kompetens. Vissa etniska grupper, i synnerhet asiater, anklagas även för att ha en överdriven arbetsetik i förhållande till den vita normen. Marginalitetens fortsatta existens upprätthålls genom *repressionen* av motstånd. En av vardagsförtryckets huvudformer går ut på att privilegiera definitionen av verkligheten genom förnekandet av rasism. Anklagelser om överkänslighet, ständiga etniska skämt, offentligt förlöjligande, nedlåtenhet, oförskämndhet och andra försök att förödmjuka och

injaga fruktan kan alla ha en avskräckande inverkan på insatser mot diskriminering.

Vardagsrasismens viktigaste kännetecken kan sammanfattas på följande sätt: Vardagsrasism är en *process* där (1) socialiserade rasistiska föreställningar införlivas i betydelser där praktiker blir omedelbart definierbara och hanterbara, (2) praktiker med rasistiska implikationer familjariseras och blir regelmässiga och (3) underliggande rasmässiga och etniska relationer aktualiseras och förstärks genom dessa rutinmässiga eller familjära praktiker i vardagliga situationer. Vardagsrasism upplevs såväl *direkt* som genom *överflyttning*. Eftersom den genomsyrar vardagslivet är den mer skadlig för hälsan än enstaka större konfrontationer med rasism. Vidare omfattar vardagsrasismen kumulativa praktiker som ofta är dolda och svåra att sätta fingret på. Enskilda händelser får mening inom ramen för de tre huvudprocesser som rasismen verkar genom i vardagen; marginalisering av rasmässiga och etniska grupper, problematisering av gruppernas (tillskrivna) egenskaper och kultur, samt repression av (potentiellt) motstånd.

Komparativ analys – Vardagsrasismens rumsliga spridning

Vardagsrasismen är rotad i enskilda samhällens historia och anpassar sig efter det ifrågavarande samhällets struktur och karaktär. I samhällen med en institutionaliserad segregation är det troligt att de former av rasism som är systematiska och återkommande inkluderar försök att förhindra ansatser till integration. En av mina erfarenheter av vardagsrasism i Sydafrika utgör ett belysande exempel. Nedanstående redogörelse är lite längre eftersom jag senare ska använda den som underlag för att åskådliggöra en metod för att analysera personliga skildringar av dold rasism.

Kapstaden, Sydafrika. Vi har bokat ett dubbelrum på President Hotel i Sea Point, ett exklusivt område som tidigare var reserverat för vita. Vid ankomsten registrerar receptionisten, en ung vit man, först min (vita) partner – för all del, reservationen hade gjorts i hans namn. När vi ber honom att inkludera mitt namn svarar receptionisten att det räcker med ett namn. Vi insisterar på att han lägger till mitt namn vid sidan av rumsnumret. Receptionisten stirrar på mig – han har utan tvekan placerat mig i kategorin "Cape Colored" – och slänger ur sig: "Ska jag tolka det som att ni delar rum?" "Det är klart att vi ska dela rum" svarar vi, en smula förvånade över denna underliga fråga. Eftersom receptionisten ser ut som om han inte tänker röra ett finger för att

skriva in mitt namn i datorn ber jag om reservationsformuläret, lägger till mitt namn, och säger "nu har du den rätta stavningen så att du kan skriva in det i datorn". Samma kväll väntar jag ett samtal klockan sju från en kollega på Kapstadens universitet, rörande detaljerna i planeringen inför ett föredrag som jag åtagit mig att hålla. Det väntade samtalet kommer inte. När vi återvänder från restaurangen senare samma kväll frågar vi i receptionen om det över huvud taget har kommit något samtal, eftersom vi är obenägna att tro att min kollega har glömt bort mig. Våra tvivel visar sig vara välgrundade; receptionisten som registrerade oss har utan vidare struntat i att skriva in mitt namn i datorn. Kvällsreceptionisten, en mörk man, ber om ursäkt och korrigerar genast utelämnandet. En annan receptionist, en vit man, står intill den "färgade" receptionisten. Han slänger en fientlig blick, försvinner ett ögonblick och återvänder med budskapet att han har talat med operatören; det har ändå inte varit ett endaste samtal under hela kvällen då någon frågat efter ett möjligen oregistrerat namn. När vi protesterar häftigt och menar att det måste ha kommit ett samtal sticker en annan vit man ut huvudet från ett rum längre bak och drar genast tillbaka det, men vi hinner se att dörren han stänger bakom sig leder in till föreståndarens kontor. Vi är missnöjda med situationen och ringer föreståndaren från vårt rum. Han säger sig vara den biträdande kvällsföreståndaren. Hans tonfall är hätskt från början och när vi frågar om vägran att registrera mig har något att göra med att jag är svart blir han öppet oförsämd, tappar kontrollen och höjer rösten: "Vi har ingen rasism på det här hotellet, hur vågar ni antyda något sådant?" Nästa morgon ringer min kollega. Hon är lättad över att äntligen få tag på mig och bekräftar att hon mycket riktigt hade ringt vid den överenskomna tiden och insisterat på att någon med mitt namn måste finnas på hotellet. Hon hade misstänkt att det rörde sig om oegentligheter från hotellets sida och vägrat acceptera det nekande svaret, i det att hon kände igen det som hon kallade "samma gamla vita chauvinism". Troligtvis insåg hon också att operatören hade reagerat på hennes indiska bakgrund, som kan utläsas av hennes röst. Klokt nog hade hon bett operatören, en kvinna som likaledes blev allt mer ohövlig och avvisande, att uppge sitt namn. "Det här är fruktansvärt" anmärkte jag, "men samtidigt för bra för att vara sant – nu har vi bevis på deras rävspel. Vi har tagit dom på bar gärning". Vi ringer efter huvudföreståndarinnan och ber henne komma till vårt rum och förklara hur detta kunnat hända på ett hotell som självaste Nelson Mandela öppnat några år tidigare. Hon hanterar situationen på ett professionellt sätt. Inga förnekanden, inga ursäkter å personalens vägnar – hon bara lyssnar, skakar bestört på huvudet, instämmer i att detta aldrig borde ha hänt och undrar hur hon kan gottgöra oss för den skada som skett. Vi säger att vi inte är intresserade av någon personlig kompensation och att vi hellre skulle se att hon tillhandahåller lämplig mångfaldsträning åt sin personal. Hon slår bestämt fast att hon ska göra någonting åt sin personal. En enorm korg med frukt och exklusivt vin skickas upp tillsammans med en lapp: "Vi ber uppriktigt om ursäkt." Under den

återstående delen av vårt besök anstränger sig personalen så mycket dom bara kan för att uppträda på ett korrekt sätt. Hur uppriktiga deras ursäkter är får bedömas av andra blandade par eller mörka människor som i framtiden väljer att bo på detta hotell.

Den här händelsen åskådliggör vardagsrasismen i ett land som befinner sig i övergången från formell segregation, då rasblandning var ett brott, till en ny situation där rasdiskriminering är olaglig. Vardagsrasismen i det som av många ses som ett nytt Sydafrika är likväl vid full vigör. Berättelsen visar också att rasism inte bara riktar sig mot dem som uppfattas som rasmässigt eller etniskt annorlunda, utan även inbegriper vita som överskrider rasgränser.

Eftersom vardagsrasismen verkar genom ett samhälles förhärskande maktstrukturer anpassar den sig till dess kultur, normer och värderingar. Ju högre status eller auktoritet som det rör sig om, desto större är den skada som vållas av fördomsfullt snusförnuftiga uttalanden och diskriminerande beteenden. När parlamentsledamöter gör diskriminerande uttalanden eller sanktionerar en diskriminerande politik inom ramen för sina normala vardagsuppgifter som politiker, står flyktingars och etniska minoriteters säkerhet och medborgerliga rättigheter på spel. När lärare undervärderar, slår ned modet hos, eller nonchalerar barn som tillhör etniska minoriteter står framtiden för de människor som tillhör etniska minoriteter på spel. När arbetsgivare diskriminerar mörka människor står jobb, inkomster och karriärrörlighet på spel – som i följande exempel som min syster nämnde när vi talades vid per telefon innan min resa till Sydafrika. Det rör hennes son Nelson. Sedan dess har han läst ett utkast till min version av berättelsen, kommenterat den och lagt till en fortsättning:

Nijmegen, Nederländerna. Nelson, en holländsk ekonomistuderande som har avslutat sitt första år med lysande betyg, letar efter sommarjobb så att han ska klara sig ekonomiskt under lovet. Han anmäler sig hos Tempo Team, ett av de största förmedlingsföretagen för tillfälliga jobb. Handläggaren, en vit kvinna, för in hans uppgifter på ett arkivkort och föreslår att han ska återkomma efter några dagar. Han gör det, men hon har inget till honom. Den tredje gången hämtar en annan kvinnlig handläggare hans kort från arkiven, skummar igenom jobberbjudandena och läser hans kort medan hon närmar sig disken. Något tycks stå skrivet på baksidan av hans kort. Han läser: "Trevlig ung man, men han ser inte alltför smart ut." Nelson säger ingenting och vill först avvisa de två erbjudandena om jobb eftersom de verkar tråkiga och enkla, men tackar ja till det ena eftersom han börjar få ont om tid och verkligen vill ha ett arbete. Han känner sig obekvämt med

texten på sitt kort eftersom han inser att ett så snabbt omdöme om hans intelligens måste ha föranletts av hans bruna ansikte i och med att han knappt talade med kvinnan som han skrev in sig hos. Lyckligtvis påverkas han egentligen inte av anklagelsen om att inte vara smart – han har alltid varit bland de bästa i sin klass. Dessutom arbetar hans farbror på den lokala antidiskrimineringsbyrån. De diskuterar fallet och finner att det passar in i ett utestängningsmönster som man är bekant med på byrån. Det finns klagomål sedan tidigare på att förmedlingarna diskriminerar sökande som tillhör etniska minoriteter. Vetskapen om att han är beroende av sitt arbete avskräcker emellertid Nelson från att göra en formell anmälan. Hans ilska försvinner dock inte. Några dagar innan hans arbete är över återvänder han till Tempo Teams kontor för att ge röst åt sitt missnöje med de förnedrande kommentarerna på hans kort – en modig sak att göra och som gör honom ganska nervös. Kvinnan som bär skulden är inte där och hennes kolleger insisterar på att det måste föreligga någon typ av misstag, men ”olyckligtvis” – påstår de – måste någon ha förlagt hans kort, så de kan inte verifiera hans klagomål.

Nelsons erfarenheter och andra personliga berättelser ger en kropp och en röst åt Nederländernas kärva arbetslöshetsstatistik för etniska minoriteter, som ligger på 20 procent, att jämföra med endast 5 procent för befolkningen i stort. Arbetslöshetsciffror som dessa finns inte enbart till som abstraktioner – de är resultat av förhandlingar mellan individer som alla har personliga berättelser, varav många sannolikt inkluderar erfarenheter av rasdiskriminering på arbetsmarknaden.

Metodologiska frågor – Att urskilja rasifierade meningar och betydelser i vardagen

Bristande insikt om rasismens systemiska natur underblåser förnekelse och generiska beskyllningar om att svarta människor är överkänsliga och tar till anklagelser om rasism alltför lätt. Ett av vardagsrasismens viktigaste medel är antagandet att de som utsätts för diskriminering inte är kapabla att göra en omdömesgill bedömning av situationen. Rasprivilegier upprätthålls genom att de som gör anspråk på tolkningsföreträde inte är mottagliga för att känna igen vardagliga rasorättvisor, samtidigt som de hävdar ensamrätten att definiera verkligheten som fri från rasism. Privilegierandet av rådande synsätt medför ett totalt avfärdande av all den ackumulerade kunskap och de insikter som kommer av att konstant utsättas för rasism. I två på varandra följande studier har jag utarbetat en

metodologi för att återupprätta dessa kunskaper och visa att skildringar av rasism inte är efterkonstruktioner. Personliga skildringar är reflekterande verklighetstolkningar som baseras på heuristiska slutledningar utifrån allmänna kunskaper och på en heuristik av rationella jämförelser – med ickerasistiska situationer (diskontinuitet) och med andra former av diskriminering (kontinuitet). De som diskrimineras drabbas ofta av känslor av smärta, ilska, eller maktlöshet, något som utgör ett starkt incitament för att grundligt undersöka det inträffade innan man avgör att det är diskriminering och vidtar åtgärder – ofta med risk för vedergällning. Nelsons historia vittnar om hur rädslan för bestraffning leder till tvivel och ett strategiskt val av tidpunkt för en reaktion. Forskningen har upprepade gånger visat att noggranna observationer snarare är regel än undantag i situationer då det föreligger en misstanke om diskriminering (Dummett, 1973; Essed, 1990a, 1991; Feagin och Sikes, 1994; St Jean och Feagin, 1998). Därmed inte sagt att det inte finns tillfällen då man kan göra ett felaktigt omdöme och tycka sig se diskriminering där det inte finns någon. Längre fram kommer vi att se att en allmän kunskap om vad som är att förvänta under ”normala” omständigheter – det vill säga ”icke-rasifierade” omständigheter – är en förutsättning för att kunna inse när någonting går snett. Kunskap om när saker och ting ”går snett” oberoende av ras är samtidigt relevant för att kunna inse att en ”orättvisa” skulle kunna vara ickerasistisk. Slutligen kan det inte uteslutas att människor i strategiskt syfte spelar på vitas känslighet för att bli anklagade för rasism genom att mot bättre vetande göra just detta.

Att bringa skildringar av rasism i dagen ställer en mängd information till förfogande som annars skulle vara osynlig för forskarblickar. I ett projekt om vardagsrasism på ett så kallat integrerat sydafrikanskt universitet – detta var under apartheidperioden – prövade vi metoden att noggrant lyssna och fråga om iakttagelser av rasism för att på så vis uppdaga om det fanns någon dold rasism på just det universitet som menade sig ha en antidiskriminatorisk policy. En rasmässigt skiftande grupp studenter – svarta, ”färgade”, asiater och vita – blev ombedda att intervjua svarta medstudenter om deras erfarenheter på universitetet. Som förberedelse för intervjuerna fördjupade sig studenterna i litteratur om rasism eftersom läraren ville att de skulle besitta tillräckliga allmänna kunskaper om rasism innan de tilläts ägna sig åt fältarbete. Studenterna instruerades att få fram utförlig information om upplevelser av rasism. Tanken var att locka den intervjuade till att ”berätta så mycket som

möjligt om det i detalj” (Louw-Potgieter, 1989:311) genom att undvika snabba anklagelser om överkänslighet och i stället fokusera på att ställa icke-ledande frågor och sondera efter såväl uppenbara som dolda tecken på rasism. Skildringen skulle vara intervjupersonens egen rekonstruktion av den händelse som hon eller han hade upplevt som ett uttryck för rasism. Jag hade introducerat denna metod tidigare i två projekt om vardagsrasism i USA och Nederländerna, men den hade inte testats i något annat sammanhang eller med skiftande intervjuare (Essed, 1984, 1990a, 1991). Varje redogörelse analyserades två gånger, först av intervjuaren och sedan av projektledaren.

Resultaten var avslöjande. För det första bekräftade projektet hypotesen att vardagsrasism kan ses som ett generiskt begrepp. För det andra verkade det som att intervjumetoden – att skapa maximalt med utrymme för de intervjuade att kontextualisera och klä upplevelserna i sina egna ord och enligt sitt eget omdöme – begränsade inverkan av intervjuarens rasbakgrund på intervjusituationen. Alla intervjuare, oavsett hudfärg och kön, fick fram liknande historier. De fann att de intervjuade svarta studenterna ”tenderade att testa alla andra möjligheter och hypoteser innan de bedömde att en aktörs handlingar var rasistiska” (Louw-Potgieter, 1989:313). Författaren konkluderar att dessa bevis står i skarp kontrast till stereotypen att svarta är så besatta av rasism att de tolkar välmenande beteenden som rasistiska. Det metodologiska värdet av personliga skildringar har att göra med utveckling av kompetens rörande uttalandet av betydelser och mening, genom noggranna läsningar av observationer av diskriminering i vardagen. Vikten av att lyssna och vara lyhörd, som föreståndarinnan på President Hotel, understryker den emotionella intelligensens roll (Goleman, 1995, 1998) när man har att göra med vardagsrasism. Till skillnad från den biträdande föreståndaren hindrades hon av sin yrkesmässighet från att dra den förhastade slutsatsen att det inträffade kunde vara vad som helst men inte rasism.

Erfarenhet är ett centralt begrepp i studiet av vardagsrasism. Personliga skildringar av rasism placerar såväl berättarna som deras upplevelser i den sociala kontext som är deras vardag. De tillför detaljer till händelserna och ger dem en särprägel, samt inbjuder berättaren att omsorgsfullt skildra sina svårfångade upplevelser av rasism. Att upplevelser av rasism är en relevant informationskälla beror på att rasism ofta tar sig dolda uttryck och på att den förnekas och förmildras av grupper i maktposition. På annat håll har jag

utförligt diskuterat en metod för att systematiskt analysera skildringar av rasism i Nederländerna och i USA (Essed, 1988, 1991). Personliga skildringar, verbalt rekonstruerade erfarenheter av rasism, omfattar sannolikt (delar av) följande information: *kontext* (var hände det, när, vilka var inblandade?); *komplikation* (vad gick snett?); *utvärdering* (var det rasism?); *argumentation* (varför tror du att det var rasism?); och *reaktion* (vad gjorde du åt saken?). Låt oss tillämpa detta på hotellincidenten i Sydafrika.

Kontext

Den här kategorin innehåller information om de deltagande aktörerna, samt tiden, platsen och de sociala omständigheterna för rasismens händelseförlopp: Ett blandat par registrerar sig på President Hotel. En vit manlig receptionist handhar registreringen.

Komplikation

Den här delen av skildringen säger något om ”vad som gick snett”; vad som var oacceptabelt. I just det här fallet vägrade receptionisten att registrera den mörka kvinnan och reagerade med misstro på att en vit man och en mörk kvinna skulle dela rum. För att förstå varför detta var oacceptabelt behöver man kunskap om hur det borde ha gått till: Det är meningen att receptionisten ska skriva in bägge namnen i datorn om han blir ombedd – och det är inte meningen att hon eller han ska ifrågasätta, än mindre ogilla, ett parförhållande. Senare läggs komplikation efter komplikation till den rasism som redan är verksam; lögner om telefonsamtalet, ett ohövligt bemötande av min kollega när hon ringer mig förgäves, och en nattföreståndare som uppför sig illa och blir aggressiv när vi kritiserar hotellet för rasdiskriminering.

Utvärdering

Berättelsen tyder på att detta var ett fall av rasism, även om inga hänvisningar till hår- eller hudfärg förekommit.

Argumentation

Argument behövs för att förklara varför komplikationerna uppfattas som former av vardagsrasism. I den dolda rasismens kontext är detta den mest intressanta kategorin eftersom den behandlar frågan: "Varför trodde du att det som skedde var diskriminering?" Det är inom ramen för denna kategori som den hypotetiska bedömningen att specifika handlingar är utslag av rasism görs möjlig, försvarbar eller acceptabel, även i de fall då de framstår som icke-rasifierade vid en första anblick.

Ett relevant argument kan vara att komplikationerna som vi har identifierat äger *kontinuitet* över tid – Sydafrika efter apartheid är fortfarande överkänsligt för blandade par. Det finns en kontinuitet i situationerna – under apartheid kunde en mörk kvinna öppet vägras tillträde till ett exklusivt (vitt) hotell och även om ett sådant nekande är förbjudet i dag kan personalen fortfarande bemöda sig om att göra ens vistelse oangenäm. Det kan finnas en kontinuitet i beteendet hos samma aktör – i det här fallet har vi ingen kunskap om uppträdandet hos just denne receptionist gentemot andra mörka gäster. Det är inte osannolikt att kön också spelade en roll, att den första receptionisten tog mig för en tillfällig flickvän och vägrade behandla mig som en vanlig hotellgäst av den anledningen. Med detta i beaktande kan utvärderingens utfall bli att situationen ses som bekönad rasism. Man kan också finna en kontinuitet i beteendet hos den övriga personalen med samma profil – i detta fall vita män. En annan vit manlig receptionist ljuger för att skyla över deras försumlighet och ytterligare en vit man, nattföreståndaren, är ohövlig. Det ohövlige beteendet återfinns också på andra sidan könsgränsen; från telefonoperatörens sida, en kvinna vars rasbakgrund är okänd för oss.

Jämförelser av *diskontinuitet* i förhållande till andra (ickerasistiska) situationer är också ett användbart instrument. Denna heuristik ställer frågan: Hur borde servicen ha varit i en icke-rasifierad situation? Eller; känner du till liknande situationer (hotellvistelser) där rasism inte har varit ett problem? Hur såg det ut i det fallet? Före vår vistelse på President Hotel hade vi bott på ett av Mövenpickhotellen. Personahierarkierna följde det traditionella färgschemat: vita i ledningen, "färgade", asiater och svarta som service- och receptionspersonal, samt svarta i köket. Men servicen var oklanderlig. Ett vänligt bemötande av kunden var den givna riktlinjen för alla, från servitriser till föreståndare. När vi ifrågasatte

några bilder på väggen som avspeglade en sympati för f.d. president Bothas regim var föreståndaren som vi talade med mottaglig för vår kritik. Han förklarade att Bothas residens låg runt hörnet, att denne ofta besökte deras restaurang och att det till och med hade varit han som öppnat hotellet i mitten av 1980-talet, när han fortfarande var president. Det hade setts som alldeles för konfrontatoriskt och obekvämt att ta bort alla bilder på en gång. Enligt föreståndaren hade de redan tagit ner ett antal och resten skulle bort i samband med en omfattande och nära förestående renovering. När denna artikel skrevs, två månader senare, hörde jag av en kollega som just hade bott på samma hotell att det endast fanns en bild av Botha kvar. Som det ovanstående visar tycks personalen, trots de uppenbara kvarlevorna efter apartheidsystemet som avspeglas i rangordningen och hotellets inredning, vara kompetent nog att undvika rasdiskriminering i den dagliga kontakten med hotellets gäster.

En annan relevant jämförelse av *kontinuitet* har att göra med likartad diskriminering (marginalisering av en mörk grupp samtidigt som den vita gruppen sätts i centrum) men i en annorlunda situation. I det här exemplet handlar det dock inte om ett hotell, utan en restaurang inom gångavstånd från President Hotel. Samma kväll som det missade telefonsamtalet blev vi tvungna att tillrättavisa en ung vit servitris på restaurangen Avanti för att hon konstant riktade sig till min partner, serverade honom först, och endast tilltalade mig genom honom. Det här brottet mot könskutymen var, milt uttryckt, ett tecken på bristande respekt. Slutligen visar också det faktum att kollegan som försökte ringa mig genast kände igen "samma gamla vita chauvinism" att det finns en kontinuitet mellan hennes erfarenhet av President Hotel och andra upplevelser.

Reaktion

Individer är aktörer i en maktstruktur. Makt kan användas för att reproducera rasism, men den kan också användas för att bekämpa den. Omedelbara emotionella effekter av rasism kan inkludera ilska, frustration eller känslor av maktlöshet. Det har visat sig att människor som utsätts för rasism reagerar på en rad olika sätt; de säger ifrån, förblir tysta, ignorerar rasismen, arbetar hårdare för att motbevisa den, ber böner, tar till våld eller tränger bort minnet (McNeilly et al., 1996). I det sydafrikanska exemplet säger vi ifrån

och ställer hotellets ledning inför utmaningen att åstadkomma hållbara förbättringar.

Skildringens kategorier har inte enbart kvalitativt värde. De har också använts som bas för kvantitativ datainsamling (McNeilly et al., 1996; Williams et al., 1997). Den första kategorin, *kontexten*, skildrar det spektrum av situationer där diskriminering förekommer. Den andra kategorin, *komplikationen*, rymmer information om diskrimineringens mönster. I kvantifierad form erbjuder den sista kategorin, *reaktionen*, upplysningar om förekomsten av protester, vem som engagerar sig i aktioner mot rasism, samt vilka åtgärder som varit framgångsrika och varför.

Slutsatser

Så snart man inser att rasförtryck är någonting inneboende i den sociala ordningen blir det uppenbart att det verkliga rasdramat inte handlar om rasismen i största allmänhet, utan om det faktum att rasism är ett vardagsproblem. När rasismen förmedlas i till synes "normala" rutinmässiga praktiker, vilket vi har sett tidigare, kan det bara tolkas som att den ofta inte känns igen eller inte erkänns, än mindre problematiseras. Om man ska avslöja rasismen i systemet är det ingen mening med att bekämpa individer; att fråga sig om han eller hon är rasist. Vad som är relevant är att fokusera på när, var och hur rasismen verkar i vardagslivet, det vill säga hur och när vanliga situationer blir rasistiska situationer. Det som jag vill göra gällande är att det inte finns någon strukturell rasism utan vardagsrasism. Vi måste analysera tvetydiga rasliga meningar, avslöja dolda strömningar och rent allmänt ifrågasätta det som anses normalt eller acceptabelt. Detta måste ske på alla samhällsnivåer och såväl inom som utanför institutionerna.

I linje med detta ingår vardagsrasismen alltid i en strukturell kontext. Även om de kan tyckas vara isolerade handlingar leder protester mot rasismens intrång i våra vardagsliv till en avgörande förändring, eftersom motverkandet av vardagsrasism innebär en utmaning av rasmässig ojämlikhet över huvud taget. Det har klarlagts att människor med alla tänkbara bakgrunder kan lära sig att känna igen och utmana rasism i vardagen. Att lyssna uppmärksamt på berättelserna från dem som dagligen utsätts för rasism är avgörande för att kunna förnya vår kollektiva kunskap om rasism, en

kunskap som kan vara nödvändig för motverkandet av dess yttringar i vardagslivet.

Tack

Jag vill tacka David Theo Goldberg för hans värdefulla kommentarer av ett tidigare utkast till den här artikeln.

Översättning från engelskan: Ariel González

Referenser

- Adam, B.D. (1978) *The survival of Domination. Inferiorization in Everyday Life*. New York: Elsevier.
- Alexander, J, och Giesen, B. (1987) "From reduction to linkage: The long view of the micro – macro debate," i J, Alexander, B. Giesen, R. Münch, och N. Smelser (eds.) *The Micro – Macro Link*. Berkeley: University of California Press, s. 1– 42.
- Amin, S. (1989) *Eurocentrism*. London: Zed Books.
- Angelou, M. (1970) *I Know Why the Caged Bird Sings*. New York: Bantam Books.
- Benokraitis, N. V. (ed.) (1997) *Subtle Sexism. Current Practice and Prospects for Change*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bento, R. F. (1997) "When good intentions are not enough," i N.V. Benokraitis (ed.) *Subtle Sexism. Current Practice and Prospects for Change*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 95– 116.
- Carmichael, S. och Hamilton, C. (1967) *Black Power*. New York: Vintage.
- Cose, E. (1993) *The Rage of a Privileged Class*. New York: Harper Collins.
- das Gupta, T. (1996) *Racism and Paid Work*. Toronto: Garamond Press.
- Dericotte, T. (1997) *The Black Notebooks. An Interior Journey*. New York: Norton.
- Douglas, J. D. (ed.) (1974) *Understanding Everyday Life*. London. Routledge & Kegan Paul.
- Dummet, A. (1973) *A Portrait of English Racism*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Ellison, R. ([1952] 1972) *The Invisible Man*. New York: Vintage Books.
- Essed, P. (1984) *Alledaags Racisme* [Everyday Racism]. Amsterdam: Sara (1988, Baarn/den Haag: Ambo/Novib.)
- Essed, P. (1988) "Understanding verbal accounts of racism". *TEXT* 8, 1:5– 40.
- Essed, P. (1990a) *Everyday Racism: Reports from Women in Two Cultures*. Claremont, CA: Hunter House.
- Essed, P. (1990b) "Against all odds: Teaching against racism at a university in South Africa." *European Journal of Intercultural Studies*. 1, 1.41– 56.
- Essed, P. (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*. Newbury Park, CA: Sage.

- Feagin, J. (1992) "The continuing significance of racism: Discrimination against black students in white colleges." *Journal of Black Studies*, 22, 4:546–78.
- Feagin, J. R. och Sikes, M. P. (1994) *Living with Racism. The Black Middle Class Experience*. Boston: Beacon Press.
- Frankenberg, R. (1993) *White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness*. London. Routledge.
- Fulani, L. (ed.) (1988) *The Psychopathology of Everyday Racism and Sexism*. New York: Harrington Park Press.
- Goldberg, D.T. (ed.) (1990) *Anatomy of Racism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Goldberg, D.T. (1993) *Racist Culture. Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford: Blackwell.
- Goleman, D. (1995) *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
- Goleman, D. (1998) *Working With Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
- Hecht, M. (ed.) (1998) *Communicating Prejudice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Human, L. och van Schalkwyk, C. (1998) "Communicating racism and sexism: An exploratory study in two South African organisations." *Bestuursdinamika* 7, 1:53–75.
- Husband, C. (1991) "Race, conflictual politics, and anti-racist social work: Lessons from the past for action in the 90s". *C.D. Project Steering group. Setting the Context for Change*. London: CCETSW; s. 46–73.
- Jackson, J., Brown, T. N., Williams, D. R., Torres, M., Sellers, L. och Brown, K. (1996) "Racism and the psychical and mental health status of African Americans: A thirteen year national panel study." *Ethnicity and Disease*, 6, Winter/Spring: 132–53.
- Kerner Commission ([1968] 1988) *Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders*. New York: Pantheon Books.
- Kuzwayo, E. (1985) *Call Me a Woman*. London: The Women's Press.
- Lauren, P. G. (1988) *Power and Prejudice. The Policy and Diplomacy of Racial Discrimination*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lauren, P. G. (1998) *The Evolution of International Human Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- La Veist, T. A (1996) "Why we should continue to study race...but to do a better job: An essay on race, racism, and health." *Ethnicity & Disease* 6, Winter/Spring: 21-9.

- Lee, J. (2000) "The salience of race in everyday life: Black customers' shopping experiences in black and white neighborhoods." *Work and Occupations*, 27, 3:353– 76.
- Lipman-Blumen, J. (1994) "The existential bases of power relationships: The gender role case," in H. L. Radke och H. J. Stam (eds.) *Power/Gender. Social Relations in Theory and Practice*. London: Sage, s.108– 35.
- Lorde, A. (1982) *Zami. A New Spelling of My Name*. Trumansburg, NY: The Crossing Press.
- Louw-Potgeiter, J. (1989) "Covert racism: An application of Essed's analysis in a South African context." *Journal of Language and Social Psychology* 8:307-19.
- Luckmann, T. (ed) (1978). *Phenomenology and Sociology*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- McGary, H. (1999) *Race and Social Justice*. Oxford: Blackwell.
- McNeilly, M. D., Anderson, N. B., Armstead, C. A., Clark, R., Corbett, M., Robinson, E.L., Pieper, C. F. och Lepisto, E. M. (1996) "The perceived racism scale: A multidimensional assessment of the experience of white racism among African Americans." *Ethnicity & Disease*, 6, Winter/Spring: 155-67.
- O'Brien, J. och Howard, J. (eds.) (1998) *Everyday Inequalities*. Oxford: Blackwell.
- Razack, S. (1998) *Looking White People in the Eye. Gender, Race and Culture in Courtrooms an Classrooms*. Toronto: University of Toronto Press.
- Romero, M. (1997) "Class-based, gendered and racialized institutions in higher education: Everyday life of academia from the view of Chicana faculty." *Race, Gender & Class* 4,2:151-73.
- Ronai, C R., Zsembik, B. A. och Feagin, J. R. (eds.) (1997) *Everyday Sexism in the Third Millenium*. New York. Routledge.
- Shaha, M. (1998) "Racism and its implications in ethical-moral reasoning in nursing practice: A tentative approach to a largely unexplored topic." *Nursing Ethics* 5,2: 139.46.
- Smith, D. E. (1987) *The Everyday World as Problematic*. Toronto: Toronto University Press.
- Solomos, J. (1989) *Race and Racism in Contemporary Britain*. London: Macmillan.
- St. Jean, Y och Feagin, J. R. (1998) *Double Burden. Black Women and Everyday Racism*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Twine, F. (1998) "Managing everyday racisms: The anti-racist practices of white mothers of African-descent children in

- Britain,” i J. O’Brien och J. Howard (eds.) *Everyday Inequalities*. Oxford: Blackwell, s. 237– 51.
- Van Dijk, T. A. (1993) ”Denying racisms: Elite discourse and racism,” i J. Wrench och J. Solomos (eds.) *Race and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg, s.179– 93.
- Williams, D. R., Yu, Y. och Jackson, J. S. (1997) ”Racial differences in physical and mental health. Socioeconomic status, stress and discrimination.” *Journal of Health Psychology* 2, 3:335– 51.
- Young, I. M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

4 Rasifiering

Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige

Irene Molina

Inledning

Föreställningar om ras och rastillhörighet har och har haft högst påtagliga konsekvenser för individers liv, vare sig det handlar om privilegier associerade till vithetens hegemoni eller diskriminering och exkludering av dem som definieras som icke-vita. Det här kapitlet ämnar presentera begreppet rasifiering och argumentera för dess användbarhet för att förstå nutida former av diskriminering i Sverige. Generellt står begreppet rasifiering för kategoriseringar, tankemodeller och associationer som gör rangordningen mellan människor till ett naturligt inslag i såväl sociala relationer som maktstrukturer. Rasifieringsprocesser är associerade till en essentialistisk människosyn som legitimerar den sociala rangordningen utifrån en föreställning om människors väsensskilda och oföränderliga olikheter utifrån kulturella och/eller utsseendemässiga tillskrivningar. Begreppet rasifiering har lyfts fram av forskare som har insett etnicitetsperspektivets tillkortakommande när det gäller att förklara differentierade etniska identiteter. Samtidigt har analyser utifrån detta perspektiv varit mindre benägna att befatta sig med den ideologiska kontinuiteten mellan å ena sidan det rasbiologiska tänkandet som präglade och legitimerade den koloniala expansionen, som även i dag kan observeras i ett globalt perspektiv, och å andra sidan kulturrasistiska argument som bidrar till marginaliseringen av invandrade personer, särskilt de från utomeuropeiska länder.

Den förståelseram som lämpar sig för analysen av de relationer som producerar de maktasymmetrier som exkluderar människor från grundläggande medborgerliga rättigheter utifrån rasistiska föreställningar finns i socialkonstruktivism och i den antirasistiska teorin (critical race theory). Det betyder att varken ras eller rasism tillmäts ett essentiellt värde utan fokus ligger på sociala praktiker, handlingar, normer och tillskrivningar som gör föreställningar om

ras till effektiva särskiljande mekanismer. Rasifieringsprocesser måste således förstås inom ramen för interaktionen mellan mekanismer som verkar för en artikulering av samhällets värdesystem, institutioner och vardagspraxis inom ett nationellt specifikt rasregelsystem (Goldberg 2002). Begreppet rasregelsystem innebär att varje nationalstat bygger sin egen rasistiska ordning beroende på den historiska kontext som denna process utspelas under. Denna modell materialiseras i samhällsinstitutionerna genom en uppsättning skrivna och oskrivna regler som bortom de gemensamma ideologiska grunderna i rasism, sexism och klassförtryck, är nations-specifika (Goldberg 2002).

Det förefaller rimligt att se rasifiering mer som ett teoretiskt perspektiv än som en sammanhängande teori. Snarare än en teori finns det flera teorier om rasism och rasifiering. Inträdet av begreppet rasifiering i både den interna och den externa akademiska debatten om rasism var en viktig milstolpe för förståelsen av ojämlikhetsskapandet i samtida samhällen inte minst därför att dess grammatiska form indikerar *aktion, process, skapande*. (Molina 1997) Ändelsen *ering* står just för något som görs. Rasindelningar, rasdiskriminering och rasistiska stigmatiseringar, utgör alla företeelser som förstås utifrån detta perspektiv som sociala praktiker utförda inom ramen för en samhällelig ordning. Detta skifte i fokus på typ av fenomen har flera konsekvenser:

- Om det är något som görs, måste man ställa sig frågan hur går detta till och genom vilka aktörer och med vilka följder för individer och samhälle?
- Det måste finnas särskilda mekanismer inom idéernas fält och i samhällets genomgripande maktstrukturer som möjliggör dessa handlingar.
- Rasifiering utgör inte ett isolerat fenomen utan opererar samtidigt på flera samhällsområden.
- Det går att påverka processen, förhoppningsvis få den att upphöra, genom både politisk vilja och politiska handlingar.

Olika uppfattningar om rasifiering

Ordet rasifiering utgör en översättning av engelskans "racialization".¹ Rasifiering (racialization) har definierats som:

...those processes by which social relations between people have been structured by the signification of cultural and biological attributes in such a way as to define and construct differentiated social collectivities as "race" collectivities." (Carter, Green & Halpern 1996, s 136–137)

Den tydligaste och tidigaste operationaliserade definitionen som finns i litteraturen presenteras av Robert Miles, som refererar till rasifiering som...

...the representational process whereby social significance is attached to certain biological (usually phenotypical) human features, on the basis on which those people possessing those characteristics are designated as a distinct social collectivity." (Miles, 1989: 74)

Allt tyder på att det finns två olika men närrelaterade förståelseformer för rasifiering. Den första som en samhällskonstituerande process eller system; samhället rasifieras, det vill säga att det delas upp i skikt och organiseras hierarkiskt utifrån föreställningar om rasskillnader. Den andra är en process där människorna rasifieras; till exempel uttrycket de rasifierade migranterna som används av Miles (1993)² eller rasifierade fackföreningsaktivister som analyseras av Neergaard och Mulinari i svenskt sammanhang (Neergaard och Mulinari, 2004) är begrepp som illustrerar en sådan förståelse. Det finns givetvis ingen motsättning mellan dessa två förståelser utan snarare kompletterar de varandra som två dimensioner av samma process. Rasifieringsprocesser i samhället förutsätter existensen av rasifierade individer. Samtidigt är rasifierade individer begripliga endast i ett samhälle där föreställningar om ras är konstitutiva element av samhällsinstitutioner och samhällsliv. Det förefaller därför tämligen meningslöst att försöka fastställa vilken del som förekommer först, alltså rasifiering av människor eller samhällets strukturers rasifiering. Det intressanta i sammanhanget är

¹ Termen "racialization" har i tidigare arbeten även översatts till svenska som "rasialisering". Se Ålund 1995, s 56 samt Skovdahl 1996, s 20.

² Miles (1993) använder begreppet rasifierade migranter dels som ett sätt att markera att migranter (immigranter) är en konstruerad kategori som har blivit en av de viktigaste komponenter i rasifierings diskurser, dels för att placera sin egen terminologi utanför rasismens dominerandediskurser. Motsvarigheten i Sverige är begreppet "invandrare" som är central för svenska kulturrasistiska diskurser. I ett försök att kontextualisera Miles idé i svenska förhållanden har jag valt att använda uttrycket "rasifierade migranter" i stället för invandrare eller rasifierade invandrare.

den ständiga interaktionen som kan belysas utifrån dessa två perspektiv.

Diskursiva mekanismer

Det diskursiva fältet är centralt för förståelsen av rasism. Ett av de viktigaste arbeten är Wetherells och Potters studie "Mapping the language of racism". Diskursanalysen används för att avslöja rasistiska diskurser om ursprungsbefolkning maorierna i Nya Zeeland (Wetherell & Potter, 1992). Detta arbete har öppnat ett internationellt fält för studier av den moderna rasismen i Europa, inte minst i Sverige.

Analysen av diskurser i förståelse av rasifiering gör sig nödvändiga eftersom denna process hamnar på många sätt i sfären av det naturliga, osynliga eller det "omätbara". Det är bland annat därför en stor del av den strukturella diskrimineringen kan pågå utan att ens dess offer kan alla gånger definiera och namnge sina erfarenheter av den rasistiska ordningen:

"Seeing is believing' is a popular expression in the United States. Clearly, welfare racism exists. It pervades this nation's politic and culture. And it is devastating in its consequences for all poor people. That something is obvious, however, does not mean that it will be seen or believed, much less acknowledged; people possess a remarkably ability to remain blind to what they choose not to see." (Neubeck & Cazenave, 2001:7)

Rasismernas ursprung och diskursiva uttryck i Sverige har granskats av flera författare både innanför och utanför landets gränser. Preds arbeten om Sveriges rasismer (Pred 2000, 2004) är kanske bland de mest kända. I det senaste av dessa arbeten berättar Pred flera berättelser om rasrelationerna i Sverige. Under 1600-talet kommer pojken Badin som en present från Frankrike till kungahuset i Stockholm. Den historia som följer därefter antyder att sexualiserade rasföreställningar var väletablerade bland den illustrerade dominerande klassen. Pred sätter berättelsen från den gamla tiden i spänning mot en utställning i Historiska museet 1999 där huden av "en neger" visas. Under flera månader var dessa mänskliga kvarlevor exponerade till den svenska publiken utan att ett enda ord skrevs i pressen om detta. Det är just tystnaden kring ett sådant övergrepp som blir den mest talande detaljen, enligt författarens tolkning. Preds arbeten bekräftar att rasifiering i det svenska

samhället har pågått - men ständigt förnekats - under en lång historisk process av meningsskapande och vardagspraktiker. Andra analyser av hur föreställningar om ras etablerats i Sverige har fokuserat på skolböcker och den kunskapen om världen utanför Europa som förmedlas till skolelever (Agaján1997). Därtill har rummets betydelse i rasbiologiska konstruktioner av "svensken" uppmärksammas i forskningen (Molina 2005). Vidare belyser vissa studier formationen av den moderna staten - folkhemmet - som en systematisk process av exkludering av de människor som ansågs vara undermåliga för den svenska stammen. Relationen mellan befolknings- och steriliseringspolitik i trettioalets Sverige formulerades längs rashygienismens logik (Broberg & Tydén, 1991).

Staten och rasifiering

Rasifiering finns inbyggd i idén om den moderna västerländska nationen, menar Goldberg (2002). De europeiska staterna har byggt sina rasregelsystem genom två huvudsakliga modeller, den naturalistiska och den historicistiska. Den naturalistiska modellens utgångspunkt är att förklara nationell överlägsenhet genom att naturalisera konstruerade rasskillnader via rasbiologiska diskurser om högre respektive lägre raser. Tyskland räknas bland dessa stater. Den historicistiska modellen bygger på en diskurs som framhäver den industriella och teknologiska utvecklingen som symboler för den nationella storheten. Rasskillnaderna uttrycks då snarare i betonade kulturrasistiska termer. De nationella stater som Goldberg placerar i den här kategorin är framför allt Storbritannien och Frankrike.

Det finns drag av såväl det naturalistiska som det historicistiska rasregelsystemet i alla europeiska nationer, men en av dem brukar vara dominerande, menar Goldberg (2002). En genomgång av delar av den forskning som behandlar uppbyggandet av den svenska nationella identiteten tyder på att man i Sverige har kombinerat båda modellerna under olika perioder (jfr Frykman & Löfgren 1979, 1985; Broberg & Tydén 1991). Fram till andra världskrigets slut var det främst ett naturalistiskt sätt att konstruera rasskillnader som dominerade i konstruktionen av den svenska identiteten, även om det historicistiska kan tyckas ha funnits närvarande i diskurser om det nationella svenska. Folkhemsbyggandet utgick från rashygienismen som strukturerande element för den nationella överlägsen-

heten som skulle bland annat bevaras genom en medveten befolkningspolitik. Denna befolkningspolitik sammanfattas i paret Myrdals arbete "Befolkningsfrågan" från 1935. De undermåliga i samhället, de resande (refererade som "tattarna"), romerna (refererade som "zigenare"), psykiskt sjuka och förståndshandikappade var några av de samhällsgrupper som var objekt för befolkningskontroll via tvångssterilisering (Myrdal & Myrdal 1935). Paret Myrdal avfärdade möjligheten att lösa befolkningsfrågan genom ökad invandring utan satsade istället på familjepolitiken. Som tydligen många andra intellektuella på den tiden, såg paret Myrdal inte kopplingen mellan rashygienismen och rasism. De ideologiska grunderna för separeringen mellan "svenskar" och "invandrare" fanns starkt förankrade i folkhemstanken, även om dåtidens Andra först och främst identifierades som andra grupper än "invandrare".

En rasifierad arbetarklass

Robert Miles har genom sina studier av den invandrade arbetskraften i Storbritannien i början av 1980-talet, införlivat rasifieringsteorin i studier av rasrelationer i den europeiska kontexten. Miles – inspirerad av den franska författarinnan Colette Guillaumin, som redan under 1960-talet skrev om rasifieringsprocesser – har tillskrivit rasism, betraktad som ett ideologiskt system, en huvudroll i förklaringen av den invandrade befolkningens underordnade positioner på den brittiska arbetsmarknaden.

Enligt Miles finns det i Storbritannien, utöver en klassindelning, även en rasifierad fragmentering av arbetskraften. "Ras" blir under rasifieringen av migranternas arbetskraft i efterkrigstidens Storbritannien en ideologiskt självklar följd av en klassfragmenteringsprocess. Fragmenteringsprocessen relateras i sin tur till vissa arbetsprocesser. Rasminoriteter är, enligt Miles, fraktioner av proletariatet. Rasifieringen har tjänat till att förstärka och upprätthålla stratifieringen av arbetskraften. Sett på det här sättet är rasdifferentieringen funktionell för kapitalismen, även om den – genom att lägga en ny dimension till klasskampen – ändrar kapitalismens form. Klassförtrycket måste alltså förstås också som formerad längs rasifierande linjer (Miles 1982).

En debattör som också utgår ifrån rasifieringsperspektivet är Paul Gilroy. Gilroy har dock kritiserat Miles eftersom denne, anser han, tillskriver klassaspekten en överordnad roll i analysen av ras-

relationer i förhållande till rasaspekter. Gilroy hämtar själv stöd i flera marxistiska forskare utan att för den delen förneka den viktiga roll som klass spelar som strukturerande kategori i förståelsen av de kapitaliska maktförhållandena. Dock är "ras" som social konstruktion, enligt Gilroy, en egen kategori i sig, som inte kan underordnas klass. Kritiken består i att Miles ihärdigt försöker framhäva klass som den främsta analyskategorin, för att studera den ställning som svarta grupper i Storbritannien har. Detta ser Gilroy som "uppenbar dogmatism". (Gilroy 1987: 23) Det lönar sig inte att försöka fortsätta använda begreppet klass som om dess betydelse inte hade påverkats av den teknologiska revolutionen, menar Gilroy. Han hävdar dessutom att förändringarna i kapitalackumuleringen och den resulterande sociala arbetsdelningen har genererat stora förändringar även i arbetarklassens sammansättning.

Detta perspektiv närmar sig betydligt det som Neergaard & Mulinari (2004) anlägger femton år senare i Sverige för att förstå rasifieringens betydelse för den svenska arbetarklassens fragmentering. Enligt författarna delas arbetarklassen genom diskursiva och institutionaliserade praktiker upp i två skikt, en uppdelning som reproduceras ständigt genom en naturalisering av skillnader mellan svenska arbetare och invandrarnas arbetskraft. Separationen i dessa två kategorier bidrar till att placera invandrarna i en permanent position av reservarbetskraft, med en klart underordnad ställning på arbetsmarknaden och inom deras fackliga organisationer. Invandrarnas politiska medvetenhet och erfarenhet tas inte på allvar när de deltar i fackföreningsarbetet. Med diverse diskursiva mekanismer som reproducerar föreställningar om rasskillnader, blir invandrarna infantiliserade och marginaliserade inom sina respektive arbetsorganisationer och även i fackföreningslivet (Neergaard & Mulinari 2004).

Den traditionella arbetaren i Europa är inte längre en vit man. Kvinnornas och de invandrades inträde på arbetsmarknaden i de europeiska länderna har förändrat de sociala relationerna i produktionen och fått effekter på arbetsdelningen. Detta innebär att en revidering och nyansering av den marxistiska sociala teorin och dess grunder, klasserna, blir en nödvändig uppgift för dem som studerar arbetarklassens villkor i de europeiska staterna av i dag. Dessutom utspelar sig rasrelationer i flera andra sfärer av samhället än på arbetsplatsen och på arbetsmarknaden. Hela spektrumet av sociala relationer i den västerländska kapitalismen påverkas av rasistiska föreställningar.

En annan fara med att tilldela rasism en underordnad plats vid sidan av klass, och i huvudsak reducera rasismen till den ideologiska sfären, är att denna blir en fråga om en problematisk mentalitet. Det antas därmed att detta kan motverkas genom informations- och utbildningskampanjer som siktar till att genom en inlärd attitydförändring få den att upphöra. Detta, hävdar Gilroy, är en falsk föreställning som speciellt präglade det brittiska socialdemokratiska tänkandet. Paralleller går att hämta i tanken om att informera och utbilda bort främlingsfientligheten i Sverige, som det ofta heter i officiella sammanhang. Därför är det inte ovanligt att statliga institutioner ser sig själva som ytterst ansvariga i kampen mot rasismen. Det är dock fullkomligt möjligt, menar Gilroy, att statliga verksamheter som kan tyckas ha ett stort ansvar i att motverka rasismen i samhället kan komma att spela en motsatt roll och i stället hjälpa till att förstärka rasistiska tendenser (för en diskussion om detta se van Dijks kapitel i denna antologi). En ofullständig eller fragmenterad förståelse av rasrelationer och rasism kan spela en reproducerande och legitimerande roll.

”Racism is not a unitary event based on psychological aberration nor some ahistorical antipathy to blacks which is the cultural legacy of empire and which continues to saturate the consciousness of all white Britons regardless of age, gender, income or circumstances. It must be understood as a process. Bringing blacks into history outside the categories of problem and victim, and establishing the historical character of racism in opposition to the idea that it is an eternal or natural phenomenon, depends on a capacity to comprehend political, ideological and economic change. It is here that a revised and reworked concept of class may be of value provided that, as I have suggested earlier, the dialectic between forces and relations of concept is not confined to the immediate relations of production.” (Gilroy 1987: 27)

Gilroy menar att det historiska och även det geografiska sammanhanget är av primär vikt i studiet av rasism. Rasism är en produkt av invecklade relationer mellan över- och underordnade grupper, och en i högsta grad både föränderlig och kontextberoende process. Den traditionella vänstern har, enligt Gilroy, försökt förklara etnisk diskriminering utifrån ett a-historiskt perspektiv i den meningen att den tillskriver de invandrade en klasstillhörighet enligt de mönster som antagits i samhället i övrigt. Personer som invandrat till Europa har betraktats som historielösa människor vilka anpassas till mottagarsamhällets klasstruktur. Gilroy vill på så sätt betrakta begreppet ”ras” som en politisk kategori. Han relaterar

”ras” till klass och påpekar som många andra postkoloniala författare att dessa två utgör odelbara komponenter i kapitalismens maktkonstituering, men tydliggör samtidigt att dessa utgör två olika kategorier. Klass är ett fenomen från den ekonomisk-materiella världen medan ”ras” är en social konstruktion.

Enligt Said (Said 2000) behövs det en historisk kontextualisering av migrationen. Om man förstår historien, kan man sedan förstå maktförhållanden baserade på föreställningar om ras. En sådan historisk analys visar att ”ras” och klass alltid har varit sammanvävda kategorier. En viktig pelare i västerländsk rasism är, förutom förtrycket av människor som definieras som icke-vita, förnekandet av det förflutna. Så är det i Sverige. Historiska studier av rasismen i Sverige har huvudsakligen koncentrerat sig på att granska nationalismens roll under andra världskriget. Emellertid kan rasism varken i Sverige eller i övriga Europa och alla dess koloniserade områden i världen förstås utan ett mycket längre historiskt perspektiv, vilket bl.a. Preds tidigare refererade studier pekar på (Pred 2000, 2004). Idén om den vita mannens överlägsenhet, som ligger bakom den europeiska dominansen över stora delar av världen sedan flera hundra år tillbaka, är alltså aktuell för förståelsen av dagens rasistiska ideologier.

Ras är en social konstruktion - rasifiering en materiell process

Men vad är den kategori som den här debatten och dessa teoretiska ansatser hänvisar till? ”Raser”, som vetenskapen sedan länge visat, är inget annat än sociala konstruktioner. (Miles 1989; Haraway 1991) Det finns inga fenotypiska (fysiskt synliga) eller genetiska skillnader mellan människor, som kan förklara kulturella skillnader. Rasdifferentiering är både en ideologisk konstruktion och ett konkret resultat av organisationer, marknader och institutioner som styr relationerna av produktion, distribution och konsumtion. Idén om ”ras” är huvudsakligen en social konstruktion som är av stor betydelse både som ideologi och som social praktik. Men ”ras” får inte ses som en bland andra kulturella egenskaper. Enligt Gilroy är det de sociologer som har betraktat kategorin ”ras” som ett kulturellt fenomen, som har gjort ras synonymt med etnicitet. Användningen av begreppet etnicitet har den effekten att dölja de maktasymmetrier som rasism skapat i samhället. Även om det inte finns

någon vetenskaplig grund för att använda kategorin "ras" för att förklara socialt beteende (Smith 1989) är kategorin "ras" användbar därför att den är ytterst aktuell i förståelsen av de maktrelationer som resulterat av dess naturalisering i biologismens begreppskonstruktion. Forskningen behöver gå vidare i en kritisk granskning både av rasismens ideologiska grundvalar och dess materiella och politiska implikationer.

Den sociala konstruktionen "ras" har starkt återverkat på konkreta materiella villkor för många människor världen över. I mycket stor utsträckning har underkuvandet av människor i olika geografiska och historiska kontexter fått legitimitet genom att hämta stöd hos rasbaserade ideologier. Rasbaserade ideologier kan räknas bland de mest genomträngande värdesystemen i västvärlden.

"In the crudest sense, racial ideology may be seen as a system of beliefs which legitimizes not only the identification of racial attributes but also their alignment with dimensions of inequality" (Smith 1989:7).

Användningen av termer som "ras", rasifiering och rasdiskriminering har med andra ord inte för avsikt att säga något om vad dessa sociala konstruktioner kan förklara eller inte förklara. Det riktigt relevanta i sammanhanget är däremot frågorna *hur, varför och med vilka effekter* sociala meningar förknippas med rasmässiga särdrag, som konstruerats inom specifika politiska och socioekonomiska sammanhang. (Smith 1989) Detta gör begreppen "ras" och rasism, paradoxalt nog, nödvändiga i kampen mot en rasistiskt organiserad struktur av maktförhållanden. Användningen av "mildare" alternativa benämningar som exempelvis "etnicitet", "xenofobi", "främlingsfientlighet" och "främlingsrädsla" undviker att befatta sig med det centrala problemet och fördröjer därmed ett nödvändigt medvetandegörande om att det i det svenska samhället finns rasistiska föreställningar som är djupt rotade i det *för givet tagna*. "Ras" har använts som en viktig kategori i struktureringen av maktförhållanden i världen, både lokalt och globalt (Gilroy 1987; Miles 1993). Att hävda att "ras" utgör en ideologisk konstruktion med materiell förankring i alla strukturerna i samhället, innebär att erkänna att denna kategori har sina rötter i själva produktionen av sociala meningar. Att erkänna detta är en väsentlig förutsättning för att gå vidare i en nationell ansträngning för att bekämpa rasdiskriminering.

Tillbaka till Goldberg, bör det påpekas att den avgörande frågan torde vara: genom vilka mekanismer och med vilka konsekvenser

har rasregelsystemet trängt igenom individernas undermedvetna och samhällets institutioner till den punkt, att handlingar som resulterar i en rasbaserad diskriminering dagligen får förekomma i ett samhälle som fortfarande systematiskt förnekar att rasismen som ideologi präglar samhällsinstitutionerna och vardagslivet? Ett område där rasifieringsteori har visat sig vara användbar är boendet, eller boendesegregation. Det omfattande system av mekanismer och praktiker som genererar en rashierarkisk rumslig differentiering i staden kan med fördel operationaliseras som *stadens rasifiering* (Molina 1997; Smith 1989).

Stadens rasifiering

Sambandet mellan exkludering av de invandrade och dess geografiska lokalisering i staden har varit avgörande för att introducera begreppet rasifiering i svenska förhållanden. Den extrema segregationen som finns i de svenska städerna mellan de konstruerade skillnadsmarkörerna ”invandrare” och ”svenskar” överskrider de observerade nivåerna bland OECD-länderna (OECD 1998). Efter ett halvt sekel av kontinuerlig invandring till landet finns det fortfarande många bostadsområden som kan benämnas som vita öar. Mekanismerna bakom stadens rasifiering är många, från bostads- och befolkningspolitiskt historiska mekanismer till olika former av stigmatisering och andrifisering av de bostadsområden där de invandrade bor. Ideologiskt hänger kedjan av mekanismerna bakom den cementerade segregationen i svenska städer ihop med Goldbergs rasregelsystem. Rasseparationen i det urbana rummet har historiskt fyllt en roll i samhällsstrukturen genom att hålla olika grupper skilda från varandra, oftast till de mest välbeställdas fördel. I både Sverige (Molina 1997) och Storbritannien (Smith 1989) har den teoretiska rasifieringsansatsen använts för att förstå det rashierarkiskt organiserade boendet i staden.

Båda studierna visar att vithet i sig utgör ”en uppsättning av rasifierade relationer” som har effekter på bostadsmarknaden och på hela spektrum av sociala relationer som organiseras kring boendet. Begreppet ”rasifierade relationer” är något annat än ”rasrelationer”, menar Smith (ibid). Begreppet har fördelen att det utmanar en in-neboende verklighet av rasmässig differentiering, samtidigt som det skapar teoretisk potential för analysen av raskategorisering. I denna teoretiska ram uppfattas raskategoriseringen, i Paul Gilroys anda,

som en produkt av maktkampen snarare än någonting påtvingat av det vita samhället och passivt accepterat av den rasifierade invandrade befolkningen.

Smith hävdar att rumslig segregation handlar om mycket mer än en geografisk åtskillnad mellan olika befolkningsgruppers lokalisering i staden. Det handlar om en komplex uppsättning av ekonomiska institutioner, sociala relationer och vanor, politisk makt, lagar och ideologier. Allt detta kan sammanfattas som en i samhället starkt befäst rasjämlighet, som är politiskt, socialt och ekonomiskt understödd. Boendesegregation baserad på "ras" har länge funnits i den engelska urbana geografin vilket gör det mycket svårt att tro att det skulle handla om ett tillfälligt fenomen. I Sverige har boendesegregation i mycket snabb takt uppnått extrema nivåer av rumsseparation längs rasmässiga markörer. En invecklad uppsättning av diskursiva, politiska (läs bostadspolitiska, invandringspolitiska, samhällsplaneringspolitiska, etc.), samt vardagslivs- och institutionaliserade praktiker har samverkat i det svenska boendets rasformation. Den historiskt geografiska bakgrunden till denna process har utvecklats i närmast ett århundrade (Molina 1997).

Det offentliga rummets rasifiering

Den rumsliga separationen kan uppmuntras av samhälleliga organisationer och upprätthållas på lokal nivå och genom diskriminerande vardagspraxis (Smith 1989; Harrison 1995; även Essed 1991). Rasifiering av rummet har åter gjort sig påmind nyligen genom en återupplivad debatt om etnisk diskriminering på krogar i storstädernas centrum. Svenska dagbladet publicerade nyligen flera artiklar motiverade av att några juridikstuderande filmade händelserna vid entrén på flera krogar i Malmö, Göteborg och Stockholm. Personer med utländskt utseende nekades konsekvent inträde, medan de som såg "svenska" ut släpptes in. (SvD 2005-03-04) Som svar på de många inläggen till tidningens debattsida på internet framstod ett som särskilt talande. Entrévakten Ken bekräftar att avvisandet av personer med utländskt utseende från krogar är en systematisk praktik och han berättar varför. Han väljer att tolka avvisandet som ett rationellt ekonomiskt beslut men samtidigt medger han att det handlar om klara direktiv från krogägarna.

"Ni har uppenbarligen ingen aning om vad ni pratar om. Jag har jobbat som entrevärd i många år och det finns inte en krog jag har job-

bat på där inte ägaren har gett uttryckliga instruktioner om att avvisa alla okända med utländskt utseende såvida de inte kommer i sällskap med de med svenskt utseende. Det hela handlar om ekonomi, svenska tjejer går inte på krogar med för stor andel invandrare. Då kommer inte killarna heller och det är de som inbringar pengar i form av ölför-säljning o.s.v.” (Ken i SvD internetdebatt, 4/3 15:47)

Argumentet att diskriminerande handlingar av detta slag skulle rama in i sfären för rationellt ekonomiskt fattade beslut har diskuterats i arbetsmarknadssammanhang (de los Reyes 2001; Mattsson, 2001) och i bostadsmarknadssammanhang (Molina 1997) Vad dessa förklaringar fallerar att ta itu med är vad det är för tankestruktur, vad det är för integrerat värdesystem som gör att det för många kan kännas legitimt att exkludera människor från vissa grundläggande rättigheter. Att det känns rätt, eller naturligt att diskriminera, är återigen en del av den känslomässiga tankestrukturen som Gilroy (2000) refererar till, en viktig komponent i samhällets rasifiering. En sådan är rätten att nyttja det offentliga rummet. Nöjeslivets ”apartheid” och vita öar i boendesegregation, är båda uttryck för en rasifiering av det offentliga rummet. En sådan separering kan inte fränkopplas från den genomgripande rasordning som råder i samhället i stort.

Intersektionalitet och rasifiering

Strukturer av klass förtryck, rasism, och sexism kan inte behandlas som skilda och oberoende av varandra eftersom förtryck utifrån en av dessa sociala dimensioner finns inbyggd i, och griper in i de andra simultant (Brah 1992, 2001; Anthias & Yuval Davis 1992; de los Reyes, Molina & Mulinari 2002; Molina 2004; de los Reyes & Mulinari 2005). Makten konfigureras inte i separata sfärer även om den använder skilda scener för att uppenbara sig. Intersektionalitet är dock inte ett försök att stapla upp teorier på varandra, vilket har visat sig vara en fruktlös akademisk strategi (Acker 1987)

Olika teoretiska ansatser har i sin tur satt kategorierna klass och ”ras” eller etnicitet i relation till varandra. Ett exempel är begreppet *ethclass*, som Milton Gordon utvecklade under 1960-talet utifrån sina studier av assimileringmönster hos andra generationen invandrare i USA. Sammanfattningsvis menar han att det först och främst är klasstillhörigheten som förenar människor i olika etniska grupper. Minoriteternas gruppbildningar kan till och med

överskrida den egna etniska gruppens gränser för att bilda någon sorts invandrarklass (se Gordon 1975). Andra försök, som vi har diskuterat tidigare, framställer ”ras” inom kapitalismens struktur och rasism som en i det kapitalistiska systemets inneboende ideologi.³

I Sverige har några arbeten diskuterat vikten av intersektionella perspektiv i forskning om maktrelationer. I antologin *Maktens olika förklådnader* problematiseras bland annat relationen mellan den etablerade feminismen och dess uteslutanden och tystnader. En fråga som postkoloniala feminister har uppmärksammat är förhållandet mellan sexism, rasism och klassförtryck som maktstrukturerande (dominerande) mekanismer. Det finns en rad internationella forskningsarbeten som visar att det finns en intim och simultan relation mellan just sexism, rasism och klassförtryck. Feminister som sysslar med studier om internationell politik har visat till exempel att i den diskursiva konsolideringen av nationalstaten, kombinerades allegorierna om en säregen och överlägsen etnicitet (som inkluderade både biologiska och kulturella komponenter) med en retorik om en kvinnlig nation med en (kvinnlig) kropp (Haraway 1991; Balibar & Wallerstein 1991; Sharp 1996; Yuval Davis 1996). I Sverige är Moder Svea en viktig nationell symbol vars könsbestämda essens knappast utgör ett neutralt element i konstruktionen och representationen av nationen. Idén om det yttre hotet representerat av de Andra – andra människor, andra kulturer, andra etniciteter, andra raser, andra platser, etc. – har länge funnits i nationalistiska och etnocentriska berättelser.

Avslutande meningar

Rasifiering, rasismen och rasistiska ideologier har varit ständigt närvarande i det svenska samhällets organisering. Rasismerna i Europa har ett gemensamt ursprung i dominerande ontologier som har legitimerat kolonial och inhemsk exploatering i termer av klass, etnicitet/ras och kön i olika epoker. Varje samhälle skriver dock sin egen historia genom vardagslivs- och institutionaliserad praxis. Det är också detta som möjliggör förändring.

Diverse forskningsrapporter, varav en del har presenterats i detta bidrag, har kommit att fastställa förekomsten av rasifiering som

³ För ytterligare referenser till analyser av rasismen som ett resultat av kapitalismens ideologi, se t.ex. Miles 1982, Gilroy 1987 och Goldberg 2001.

strukturerande maktmekanismer i det svenska nationella sociala landskapet. Ras som en social konstruktion med förödande konsekvenser för mänskligheten, utgör en relevant markör i fördelningen av resurser och i tillgången till sådana. Rasifieringsprocessen av Sverige har pågått sedan flera hundra år och innehållit varierande men samtidigt kontinuerliga diskursiva element. Från Badin till dagens rasifierade migranter finns en lång process av förnekande av rasifierande ideologier och praktiker. Dessa praktiker strukturerar samhället längs genusifierade och klassbestämda *rasmarkörer* i alla sina arenor. De invandrades positioner på arbets- och bostadsmarknaden, deras exkludering från det politiska livet, den diskriminerande försörjningen av välfärdstjänster, är bara några exempel på hur ett samhälle som struktureras längs ett rasregelsystem markerar och utkristalliserar skillnader, avstånd och förtryck gentemot en stor del av dess befolkning. Förståelsen av mekanismerna bakom skapandet av detta regelsystem, det vill säga mekanismerna bakom samhällets rasifiering, är en oundgänglig uppgift för den framtida forskningen att ta itu med.

Jag avslutar den här texten med ett stycke ur Edward Saids "Orientalism" vars budskap känns som alltmer aktuellt i det nutida Sverige.

Kan man indela den mänskliga verkligheten, såsom den mänskliga verkligheten faktiskt verkar vara uppdelad, i klart definierade kulturer, historiska förlopp, traditioner, samhällen, ja till och med raser och ändå överleva följderna på ett mänskligt sätt?

Edward Said, 1993:47

Referenser

- Acker, J. (1987) *Hierarchies and Jobs: Notes for a Theory of Gendered Organisations*. Working Papers, Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Agaján, L. (1997) "De andra" i pedagogiska texter. *Afrikaner i svenska skoltexter 1768–1920*. Institutionen för nordiska språk. Svensk sakprosa rapport nr 13.
- Anthias, F. & Yuval-Davis, N. (1992) *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*, London: Routledge.
- Balibar, E. & Wallerstein, I. (1991) *Race, nation, class*, London: Verso.
- Brah, A. (1992) "Difference, Diversity and Differentiation" i Donald, J. och Rattansi, A. (red) *Race, Culture and Difference*, London: Sage.
- Brah, A. (2001) "Att inrama Europa på nytt: genuskonstruerade rasism, etniciteter och nationalism i dagens Europa" i Landström, C. (red.) *Postkoloniala texter*. Stockholm: Federativ.
- Broberg, G. och Tydén, M. (1991) *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlunds.
- de los Reyes, P. (2001) *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: SALTSA/ Arbetslivsinstitutet.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005) *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Essed, P. (1991) *Understanding everyday racism: an interdisciplinary theory*. Newbury Park: Sage.
- Frykman, J. & Löfgren, O. (1979) *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber Förlag.
- Frykman, J. & Löfgren, O. (red) (1985) *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö: Liber.Förlag.
- Gilroy, P. (2000) *Between camps: nations, cultures and the allure of race*. London: Routledge.
- Gilroy, P. (1987) 'There Ain't No Black in the Union Jack'. *The cultural politics of race and nation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldberg, D. (2001) *The racial state*. Malden, MA: Blackwell.

- Goldberg, D. (2002) "Racial Rule" i Goldberg, David T. & Quayson, A. (red.) *Relocating Postcolonialism*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Gordon, M. (1975) "Towards a General Theory of Racial and Ethnic Group Relations" i Glazer, Nathan & Moynihan, Daniel P. (red) *Ethnicity - Theory and Experience*. Cambridge: Mass.
- Haraway, D. J. (1991) *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Miles, R. (1989) *Racism*. London: Routledge.
- Mattsson, K. (2001) *(O)likhetens geografier - marknaden, forskningen och de Andra*. Geografiska regionstudier nr. 45, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Molina, I. (1997) *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Doktorsavhandling, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Geografiska regionstudier nr 32.
- Molina, I. (2004) "Intersubjektivitet och intersektionalitet för en subversiv antirasistisk feminism" i *Sociologisk forskning* nr.3-2004, s. 19–24.
- Molina, I. (2005) "Koloniala kartografier av nation och förort" i de los Reyes, P. och Martinsson, L. (red.) *(O)likhetens paradigm*. Lund: Studentlitteratur.
- Myrdal, A. & Myrdal, G. (1935) *Kris i befolkningsfrågan. Folkupp-laga (tredje omarbetade och utvidgade upplagan)*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Neubeck, K. J. & Cazenave, N.A. (2001) *Welfare Racism. Playing the Race Card Against America's Poor*. New York, London: Routledge.
- OECD – Territorial Development (1998) *Integrating Distressed Urban Areas*. Paris: OECD.
- Pred, A. (2000) *Even in Sweden: racisms, racialized spaces, and the popular geographical imagination*. Berkeley: University of California Press.
- Pred, A. (2004) *The past is not dead: facts, fictions, and enduring racial stereotypes*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Said, E. (1993) [1978] *Orientalism*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Said, E. (2000) *Utan hemvist: en självbiografi*. Stockholm: Ordfront.
- Sharp, J. (1996) "Gendering nationhood: a feminist engagement with national identity" i Duncan, N. (ed), *Body Space*, London: Routledge.

- Skovdahl, B. (1996) *Skeletten i garderoben. Om rasismens idé-historiska rötter*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Smith, S. (1989) *The politics of 'Race' and Residence. Citizenship, Segregation and White Supremacy in Britain*. Oxford: Polity Press.
- Wallerstein, I. (1991) "The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity" i Balibar, E. & Wallerstein, I. *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London & New York: Verso.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Columbia University Press.
- Yuval D., Nira (1997) *Gender and Nation*, London: Sage Publications.
- Ålund, A. (1995) "Ungdomar, gränser och nya rörelser" i Statens Invandrarverk (red) *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping.

Tidningsartiklar
Svd 2005-03-04

5 Elitdiskurser och institutionell rasism

Teun A. van Dijk

Introduktion

I den här artikeln ska vi undersöka vissa diskursiva aspekter av eliternas och institutionernas roll i produktionen och reproduktionen av rasism i europeiska samhällen.

Det finns flera skäl att fokusera på elitrasism i stället för "folklig" rasism (för detaljer, se van Dijk, 1993). För det första hävdar många av eliterna att de "givetvis" inte har något med rasismen att göra; i stället tenderar ansedda politiker från demokratiska partier, journalister på stora tidningar och framstående forskare att skylla rasismen på andra, oftast på dem som tillhör extremhögern, eller på de "utbildade" människor som bor i fattiga bostadsområden och möter invandrare dagligen.

För det andra är fördomar och diskriminering inlärd och inte medfödda beteenden, och de lärs huvudsakligen in från den offentliga diskursen. Sådana diskurser omfattar politiska debatter, nyhets- och debattartiklar, TV-program, läroböcker och vetenskapliga skrifter, och kontrolleras till stor del av eliterna. Om dessa diskurser skulle vara konsekvent icke-rasistiska eller antirasistiska är det mycket osannolikt att rasismen i samhället skulle vara så utbredd som den är, med tanke på att eliterna i många avseenden fungerar som samhällets moraliska väktare och uppställer normerna för goda eller dåliga sociala praktiker.

För det tredje har vi lärt oss av rasismens historia att eliter alltid har spelat en viktig roll i etniska och rasmässiga dominansförhållanden. Den vedertagna vetenskapliga litteraturen från 1800-talet och stora delar av 1900-talet visar att själva begreppet "ras", precis som föreställningen om rasöverlägsenhet, "uppfanns" av forskare (Barkan, 1992; Chase, 1975; Haghigat, 1988, Shipman, 1994; Unesco, 1983). Rasistiska praktiker – kolonialism, eugenik, segregation, förintelsen, apartheid och "etnisk rensning" – bedrevs av politiker som (då) ansågs "respektabla" och legitimerades av

journalister, akademiker och vetenskapsmän. Deras diskurser vann insteg i romaner, filmer, läroböcker och vardagslivets diskurser om ”sunt förnuft”. Oavsett var vi finner olika uttryck för den ”folkliga” rasismen så har den till stora delar formulerats i förväg av eliterna, av deras politiska ledare och av massmedia, eller utnyttjats på ett populistiskt sätt för att begränsa invandringen. Vidare kan eliterna, om de inte uttryckligen ägnat sig åt att producera fördomar och stereotyper eller åt att utestänga de Andra från deras egna arenor (politik, media, vetenskap, osv.), åtminstone klandras för att inte ha bekämpat den folkliga rasismen i tillräcklig utsträckning, trots att de haft tillfällen och resurser till att göra det.

Sammanfattningsvis finns det ett antal skäl för att anföra tesen att eliterna alltid har varit och fortfarande är en del av den rasistiska problematiken, snarare än en del av den antirasistiska och mångkulturella lösningen. Det är viktigt att undersöka vilka former elitens rasism antar i dag, eftersom den ofta är tämligen subtil och indirekt och bör skiljas från extremhögerns öppna och högljudda rasism. Kanske har vi blivit så vana vid den här sortens rasism att vi inte ens lägger märke till den längre – precis som det har varit med många former av sexism, som likaledes ofta förnekats av män.

Elitens rasism är framför allt diskursiv. Politiker, journalister, forskare, domare och chefer meddelar sig företrädesvis i tal och skrift, och det är genom sina många förhärskande diskurser som de uttrycker och reproducerar sina övertygelser, ideologier, planer och politiska hållningar. Ett tal av en framstående politiker, en debattartikel av en ansedd journalist, eller en bok av en berömd forskare kan få större negativa konsekvenser än tusentals fördomsfulla samtal på gatan, på bussen eller i en bar. I detta kapitel undersöker jag några av den här diskursiva elitrasismens egenskaper.

Samtidigt definierar jag begreppet ”institutionell rasism” som eliternas organiserade diskursiva praktiker, det vill säga parlamentsdebatter, nyhetsrapportering i pressen, byråkratiska texter och budskap från stadsförvaltning eller regering, eller läroböckerna i skolor och universitet. En sociologisk redogörelse skulle kunna abstrahera från individuella sociala praktiker och skildra organisationers eller institutioners gärningar och politiska hållningar, men man bör då hålla i minnet att dessa diskurser är institutionsföreträdarnas individuella eller kollektiva produkter, och legitimeras av deras styrande elit.

Institutioner är inte mer rasistiska än sina representanter, i synnerhet sina ledare. Därmed inte sagt att vi reducerar rasism till en

fråga om personliga fördomar, utan bara att vi vill understryka att socialt utbredda fördomar produceras och reproduceras kollektivt av samverkande (grupper av) samhällsmedlemmar genom institutionella diskurser inom politik, media, utbildning, forskning och näringsliv.

Rasism

Talet om "elitrasism" och "institutionell rasism" förutsätter begreppet rasism, vilket vi helt kort måste definiera för att kunna förstå diskursens och eliternas roll i reproduktionen av rasism. Rasism är i första hand ett system för dominans och social ojämlikhet. I Europa, Nord- och Sydamerika samt Australien tar sig detta uttryck i en "vit" majoritets (och ibland en minoritets) dominans över icke-europeiska minoriteter. Dominans förstås som en grupps missbruk av makt över en annan och utövas genom två interrelaterade system av sociala och sociokognitiva praktiker – å ena sidan en rad olika former av diskriminering, marginalisering, utestängning eller problematisering och å andra sidan fördomsfulla och stereotypa åsikter, attityder och ideologier. De senare kan uppfattas som "orsakerna" eller "motiven" som förklarar och legitimerar de förra; människor diskriminerar andra därför att de tror att dessa på något sätt är underlägsna, har färre rättigheter, och så vidare.

Diskursen är den praktik som förbinder dessa två sfärer inom rasismen. Den är i sig en betydelsefull social praktik, och som sådan tillhör den nästan exklusivt de symboliska eliterna och institutionerna: det som dessa "gör", gör de i tal eller text. Samtidigt uttrycks och reproduceras rasistiska fördomar praktiskt taget bara inom diskursen; dessa sociala kognitioner förvärvas vanligen genom massmedia, läroböcker och vardagliga samtal med familjemedlemmar, kamrater, vänner eller kolleger – samtal som i sin tur kan ha inspirerats av vad människor ser på TV eller läser i tidningen. Nästan allt som de flesta människor vet om utomeuropeiska länder, eller om invandrare och minoriteter, har förmedlats till dem genom massmedia. Detsamma kan sägas om deras åsikter och attityder, vilka i sin tur utgör grunden för diskriminering och utestängning som sociala praktiker.

Den offentliga produktionen och reproduktionen av kunskap, åsikter och ideologier borde alltså i första hand definieras utifrån de

diskursiva praktikerna hos ledande institutioner och deras eliter. Detta gäller även reproduktionen av rasistiska praktiker och ideologier.

Enligt samma logik gäller detta reproduktionen av antirasism. Till följd av minoritetens motstånd, eller tryck utifrån, kan vissa förändringsagenter bland de politiska, mediala och vetenskapliga eliterna börja formulera alternativa diskurser som ifrågasätter, kritiserar och motsätter sig förhärskande diskurser och praktiker. Så fort dessa avvikande röster får tillgång till den offentliga diskursen kan de stimulera bildandet av oppositionella folkrörelser, frivilligorganisationer, partier eller påtryckningsgrupper, vilket också har varit fallet med antirasistiska rörelser i Europa, Nord- och Sydamerika.

Verklig och systematisk förändring är dock endast möjlig om en majoritet av den styrande eliten inom politik, massmedia och forskning ställer sig bakom de avvikande gruppernas antirasistiska ideologier, som med de mest extrema formerna av rasism och antisemitism i USA efter segregationspolitikens upphörande, i Sydafrika efter apartheid och i Europa efter förintelsen.

När det gäller de former av "modern" rasism som just nu är förhärskande i länder som domineras av européer, har det antirasistiska motståndet än så länge bara spelat en liten roll i politik, media och forskning. I själva verket kan vissa former av rasism sägas vara på frammarsch i både USA och Europa, särskilt i politiken och ibland också som en motreaktion på tidigare medborgarrättsrörelser och antirasistiska verksamheter, samt oftast till följd av faktiska eller upplevda öknings av invandringen (för detaljer om samtida rasism i allmänhet och "vit" europeisk rasism i synnerhet, se t.ex. följande böcker, bland många andra: Back & Solomos, 2000; Boxill, 2001; Bulmer & Solomos, 1999a,b, 2004; Cashmore, 2003; Essed, 1991; Essed & Goldberg, 2002; Feagin, 2000; Feagin, Vera & Batur, 2001; García Martínez, 2004; Goldberg, 2002; Goldberg & Solomos, 2002; Lauren, 1996; Marable, 2002; Sears, Sidanius & Bobo, 2000; Solomos & Back, 1996; Wrench & Solomos, 1993; Wieviorka, 1994, 1998)

Diskurs

De flesta studier av rasism fokuserar på olika former av diskriminering och utestängning, eller på fördomar och ideologier, och tenderar att ignorera den grundläggande roll som språket, diskursen och kommunikationen spelar i moderna samhällen, även i reproduktionen av rasism. Oavsett deras övriga former så uttrycks, utövas och praktiseras politisk verksamhet och politiska program (även) genom många olika former av tal och skrift; från lagar, lagstiftning och parlamentsdebatter till regeringsöverläggningar, förordningar och beslut, eller partiprogram och propaganda. Medierna är i hög grad diskursiva, vilket likaledes gäller bilder, film och multimediala budskap. Detsamma gäller för såväl lagstiftning och domstolar som utbildning och forskning. De symboliska eliterna är således i första hand diskursiva eliter. De utövar makt medelst tal och skrift. Utan tal och skrift skulle rasismen förmodligen vara omöjlig. Hur skulle människor annars förvärva fördomar och stereotyper om andra människor, särskilt som dessa sällan baseras på dagliga observationer och kontakter med de Andra? Hur skulle grupper annars kunna dela de övertygelser som ger upphov till diskriminering och utestängning?

Det är därför av stor vikt att vi studerar rasism, och i synnerhet elitrasism (och även antirasism), genom en detaljerad analys av eliternas och institutionernas diskursiva praktiker – av parlamentsdebatter, politisk propaganda, nyhetsrapportering, ledare, debattartiklar, reklam, läroböcker, facklitterära böcker och artiklar samt affärspolicys, avtal och förhandlingar i näringslivet. En sådan analys är särskilt relevant eftersom många former av elitrasism i dag som sagt är indirekta och subtila, på samma sätt som sexism kan vara det. Vad vi behöver är sofistikerad diskursanalys, för att visa hur sådana institutionella praktiker påverkas och bärs upp av rasistiska övertygelser, eller för att klargöra på vilket sätt elitdiskurser kan ha en skadlig inverkan på den allmänna opinionen.

Under de senaste årtiondena har det lyckligtvis skett en bred utveckling av diskursanalysen inom merparten av humaniora och samhällsvetenskap, inte bara som "metod" för analys av diskursdata, utan också i form av oberoende tvärvetenskapliga diskursstudier (av de många studierna om diskurser, se t.ex. Schiffrin, Tannen & Hamilton, 2001; van Dijk, 1997). Inom lingvistik har det här medfört att vi numera vet mycket mer om språkanvändning än om analys av ord och meningar i grammatiken, och att vi nu även

fokuserar på det stora antalet övriga strukturer och strategier för tal och skrift – såsom deras koherens, övergripande teman, schematiska former, berättande eller argumenterande struktur, stil, retorik, talakter, samtalsstrategier, och många fler. Inom psykologin vet vi nu mycket mer om de kognitiva processerna bakom produktionen och förståelsen av diskurs, eller om hur diskurs memoreras och hur vi lär av den (van Dijk & Kintsch, 1983). I samhällsvetenskaperna har intresset för naturliga former av diskurs och kommunikativa händelser lett till en bred rörelse som är inriktad på detaljerade etnografiska analyser av formerna och förutsättningarna för tal och skrift i olika samspel och gemenskaper. Även om det fortfarande finns stora outforskade områden vet vi nu mycket mer om diskursens strukturer, processer och sociala eller kulturella kontexter. Parlamentsdebatter, nyhetsrapportering, samspelet i klassrum och rättssalar, läroböcker, vetenskapliga publikationer, vardagliga samtal och en mängd andra diskursiva praktiker har alla varit föremål för grundliga studier.

De här framstegen inom diskursstudier öppnar också för ett mer sofistikerat angreppssätt i fråga om studiet av rasistiska praktiker, särskilt hos de symboliska eliterna. Bland mycket annat kan vi nu studera subtila förändringar i intonation eller volym under samtal, syntax, ordval, val av ämne, historieberättande, argumentation och samtalsstrategier, för att därmed kunna se de underliggande fördomarna hos språkets användare och de institutioner som de representerar. Förutom den här typen av diskursstudier har vi nu också blivit bättre på att bedöma diskursernas effekter i den offentliga sfären eftersom vi vet hur de uppfattas och hur människor konstruerar mentala modeller och gemensamma representationer, inbegripet fördomar och ideologier, av eller om andra människor. Sammanfattningsvis utgör detaljerade diskursanalyser av rasism ett kraftfullt redskap i vår förståelse av hur etnisk och rasmässig ojämlikhet reproduceras i samhället (för studier av rasism och diskurs, se t.ex Blommaert & Verschueren, 1998; Jäger, 1992, 1998; Reisigl & Wodak, 2000, 2001; van Dijk, 1984, 1987, 1991, 1993; Wetherell & Potter, 1992; Wodak & van Dijk, 2000).

Europa

Av många skäl så ska vi här inrikta oss på den "europeiska" rasismen. Inte för att vita människor skulle vara rasister av naturen, utan för att den europeiska rasismen historiskt sett varit den mest genomgripande och destruktiva i världen, ända fram till i dag (Lauren, 1988). Närmare bestämt så vi ska intressera oss för de specifika rasismer som praktiseras i det samtida Europa. En detaljbeskrivning av rasismens politiska och sociala former i olika länder ligger dock bortom detta kapitelns räckvidd. Vi har endast möjlighet att skissera allmänna tendenser och sedan illustrera med några exempel på diskursiv rasism i olika länder (för detaljer se t.ex. Bataille & Wieviorka, 1994; Bjørge, 1993; Butterwegge & Jäger, 1992; Evens Foundation, 2002; Hargreaves & Leaman, 1995; Kalpaka & Räthzel, 1992; Mudde, 2004; Poliakov, 1974; Wrench & Solomos, 1993).

Ett vedertaget sätt att beskriva, förklara och även ursäkta rasismen i dagens Europa är att hänvisa till massiva ökningar i den utomeuropeiska invandringen – en förklaringstyp som kan beskrivas som ytterligare ett sätt att skuldbelägga offret. Det finns emellertid argument som visar att denna invandring endast har utlöst eller förvärrat något som redan fanns där. För det första finns det många former av europeisk rasism som riktas mot befintliga minoriteter i Europa och som inte har utlösts av ökad invandring. De mest uppenbara exemplen på detta är den allmänt utbredda antisemitismen (Reisigl & Wodak, 2001; Wodak et al., 1990) och diskrimineringen av romer, i synnerhet i Östeuropa och Spanien (Garido, 1999; San Román, 1986).

För det andra utövades under kolonialismen en mängd olika former av våld och rasdiskriminering i kolonierna, och sådan rasism kan, återigen, svårligen hänföras till de Andras invandring. Det var européerna som invandrade, stal landet och kuvade de Andra.

För det tredje har under hela Europas historia de europeiska eliterna skrivit rasistiska texter om de icke-europeiska Andra, även när dessa inte var invandrare i Europa.

Slutligen finner vi om vi undersöker mönstren i den samtida europeiska rasismen att det är just eliterna, vilkas rasism vi undersöker här, som har minst vardagskontakter med invandrare. Det här stämmer också in på vardagsrasismen, som inte är värst i fattiga bostadsområden med många invandrare utan i just de områden där folk är rädda för potentiell invandring.

Med andra ord är dagens rasism inte en ny uppfinning, utan en fortsättning på en lång tradition, och den är heller inte ett resultat av invandring, utan av den konsekvent negativa framställning av de Andra som genom tiderna varit inneboende i de sociala representationerna av dem (Barker, 1978; Delacampagne, 1983; Fredrickson, 2002). För att se hur utbredda och öppet rasistiska fördomarna om afrikaner, asiater eller amerikanska ursprungsbefolkningar var fram till åtminstone andra världskriget räcker det att läsa vanliga texter inom politik, media, forskning, humaniora, litteratur, reseskildringar och så vidare. Praktiker och ideologier som var rasistiska mot icke-européer utgjorde den officiella normen, inte ett undantag. Det är endast tack vare motståndsrörelsen mot slaveri på 1800-talet, och längre fram reaktionerna på förintelsen efter kriget, avkolonialiseringen, medborgarrättsrörelsen i USA, kampen mot apartheid, skammen över den etniska slakten i Rwanda och Bosnien, samt UNO- och UNESCO-diplomaters agerande, som en mer allmän men ändå yrvaken norm mot (uppenbar) rasism utvecklades i världen (Barkan, 1992; Lauren, 1988).

Det här innebär att vi har två olika sociala och politiska strömningar när det gäller etniska relationer i Europa. Den första är en nutida variant av en urgammal form av inhemska europeisk rasism och antisemitism, som riktas mot icke-europeiska folk i allmänhet och mot "närliggande" och därmed "hotande" turkar och araber i synnerhet – i det senare fallet i kombination med islamofobi – såväl som mot judar och romer. Medan den koloniala rasismen i första hand fokuserade på afrikaner, asiater och ursprungsbefolkningar i Nord- och Sydamerika, Australien och Stilla havet, och därigenom antog en mer "rasifierad" form, inriktar sig dagens europeiska rasism snarare på kultur och kulturella skillnader. Det tydligaste exemplet på detta är avvisandet av islam, speciellt muslimsk fundamentalism, något som förvärrats av terroristattacker den 11 september i USA och den 11 mars i Spanien, och många andra tillfällen och platser (Goody, 2004; Halliday, 2002). Det är värt att notera att kulturrasismen ses som en mer "acceptabel" form av diskriminering och utestängning av de som även ses som "rasligt" annorlunda – som judar, turkar och araber.

Parallellt med de dagliga yttringarna av denna "gamla" europeiska rasism ser vi emellertid utvecklingar som införlivar såväl officiella och "internationella" normer mot uppenbara fördomar eller diskriminering, såsom de inbegripits i lagar och författningar, som mer subtila och indirekta former av diskriminering och utestäng-

ning, t.ex. av kulturella, demografiska eller andra "förnuftiga" skäl. Att begränsa invandringen, också av flyktingar, är det mest uppenbara och offentliga uttrycket för denna form av laglig utestängning av de Andra. Det är inte av en slump som detta framför allt drabbar människor från Afrika, Asien och Latinamerika, dvs. de som kan ses som "rasliga" andra, och i mycket mindre utsträckning invandrare från Östeuropa. Den här typen av utestängning har i själva verket blivit norm i Europa, och inte bara på högerkanten.

Dessa två strömningar samverkar i dag under komplicerade former. På så sätt kan vi se i länder som Storbritannien, Tyskland och Frankrike att man lagstiftar mot antisemitism och rasism, men samtidigt begränsar invandringen, tolererar uttalat rasistiska partier, och i stort sett underlåter att ta itu med de många former av vardagsrasism som förekommer i institutionerna och den offentliga sfären. I Italien, Österrike, Danmark och Holland är det möjligt för mer eller mindre rasistiska partier att få upp till 30 % av rösterna och till och med ingå i regeringskoalitioner.

Sådana utvecklingar beklagas och fördöms visserligen till en början, på grund av den officiella icke-rasistiska normen – som i fallet Haider i Österrike. Men liberala eller realpolitiska principer får oftast överhanden, varpå rasistiska partier tolereras som en del av den "demokratiska" konsensus, som vilken åsikt som helst, vilket skett i Danmark, Frankrike och Italien. Det som är ännu allvarigare är att de idéer och politiska linjer som för ett eller två årtionden sedan kännetecknade de rasistiska partierna i allt större utsträckning har blivit allmänt accepterade argument som de stora partierna använder för att begränsa invandringen och inskränka de medborgerliga rättigheterna för flyktingar, invandrare eller andra minoriteter. Därmed har traditionellt sett "toleranta" länder, som Nederländerna och de skandinaviska länderna, blivit säten för tilltagande främlingsfientlighet, islamofobi och rasism. Samtidigt ser vi en framväxande mångkulturalism i skolor, grannskap, frivilligorganisationer och många andra områden av det civila samhället, något som också medför ett motstånd mot den förhärskande regeringspolitiken.

Politiken i Europa har sålunda vridits åt höger och kommit att inlemma alltmer invandringsfientliga ståndpunkter under det senaste årtiondet. Samtidigt har media spelat samma motsägelsefulla roll och i ökande omfattning möjliggjort eller förstärkt legitimeringen av invandringsfientliga eller islamfientliga stämningar, särskilt efter de dödliga terrorattacker som genomförts av

muslimska extremister. Ledande massmedia i Europa har, med få undantag, misslyckats med att bekämpa den tilltagande rasismen och främlingsfientligheten i europeisk politik och allmän opinion. Tvärtom har pressen och många andra eliter, som i fallet med det politiska fenomenet Fortuyn i Nederländerna, gjort stora ansträngningar för att markera att islamofobiska och invandringsfientliga hållningar inte ska ses som former av rasism. Så fort främlingsfientligheten blir till vanligt sunt förnuft, till något som ”vi” instämmer i, så ska den inte längre benämnas ”rasism”.

Till sist tycks även den antirasistiska normen vara på tillbakagång när en ökande andel av européerna öppet, i Eurobarometerstudierna, erkänner sig vara ”rasister” – om det innebär att vara emot invandring och att man ”daltar” med invandrare. Det är inte förvånande att många väljare, inklusive de som saknar dagliga kontakter med invandrare, lägger sina röster på partier som uttryckligen motsätter sig eller vill begränsa invandringen. Folk har lärt sig läxan från de politiska och mediala elitdiskurserna och stödjer de politiker som från början varit dåliga förebilder. På så vis legitimeras elitrasism av folklig rasism, vilket också bereder vägen för öppet populistisk politik i syfte att reproducera politisk makt, och inte bara på högerkanten.

Elitdiskurser och rasism

Det är mot denna teoretiska, metodologiska och politiska bakgrund som vi nu måste ta oss an några av elitdiskursens och rasismens kännetecken på Europas viktigaste institutioner. I analysen utgår vi från en kort summering av resultaten från ett antal stora projekt som genomförts under de senaste 20 åren och som har att göra med hur invandrare, minoriteter, flyktingar och icke-européer i allmänhet skildras, särskilt i den politiska diskursen, nyhetsrapporteringen, läroböckerna och den vardagliga kommunikationen (för detaljer, se van Dijk, 1984, 1987, 1991, 1993, 2005).

Dessa projekt hade tre syften: (i) att undersöka strukturerna i talet och skriften om de Andra, (ii) att granska de sociokognitiva grunderna (fördomar, ideologi) för sådana diskurser, och (iii) att studera sådana diskursers sociala och politiska funktioner i samhället. Även om varje diskursgenre och kontext som studerats givetvis uppvisar egna särdrag finns det också märkbara likheter, på grund av den generella och utbredda karaktären hos de underlig-

gande sociala representationerna av de Andra, och just i deras egenskap av massmediala reproduktioner:

- a. I linje med det allmänna mönstret för all ideologisk diskurs karakteriseras den rasistiska diskursen *av en övergripande strategi för positiv självframställning och negativ framställning av de andra* på talets och skriftens alla nivåer. Såväl denna polarisering mellan *Oss* och *Dem* som de skiftande sätten att diskursivt förstärka positiva eller negativa åsikter kan iaktas i valet av ämnen, lexikala moment, metaforer, hyperboler, eufemismer, ansvarsbefriande dementier ("jag är inte rasist, men..."), historieberättande, argumentation, bilder, disposition, och många andra av diskursens egenskaper.
- b. Parlamentsdebatter, nyheter, läroböcker och vardagligt historieberättande om de Andra tenderar att begränsas till ett litet antal stereotypa ämnen: illegal invandring; problem som rör mottagning och kulturell integration; och brottslighet, droger och avvikande beteenden. Över huvud taget framhäver skildrandet av de Andra deras Olikhet, Avvikelse och Hotfullhet.
- c. I den övergripande strategin för positiv självframställning ingår ett rutinemässigt förnekande eller förmildrande av rasism, särskilt bland eliterna.
- d. Etniska minoriteter saknar nästan helt tillgång till eller kontroll över diskurserna om dem, vilka i allmänhet utsägs och nedskrivs av "vita" eliter.
- e. På liknande sätt riktar sig i allmänhet diskurserna *om Dem* eller om etniska frågor inte också *till* dem. De tenderar att ignoreras som potentiella mottagare för offentligt tal och skrift.

Dessa allmänna egenskaper hos den rasistiska diskursen kan preciseras ytterligare för de olika genrerna inom offentlig institutionell diskurs:

Parlament och politik

I *parlamentsdebatter* handlar de inledande diskussionerna nästan alltid om problemen med "illegal" invandring, och i allt större utsträckning om ökade begränsningar av invandringen. I dessa debatter återkommer kombinationen av positiv självframställning, här i termer av nationalistiskt förhållande (av den "mångåriga traditionen av gästfrihet mot flyktingar", etc), och den systematiska men subtila framställningen av de nyanlända som ett problem och en finansiell börda, eller rentav som ett hot mot "Vår" välfärdsstat, arbetsmarknaden, eller västerländsk kultur och dess normer och värderingar. Det formuleras argument som låter påskina att det i själva verket är bättre för Dem att stängas ute; på så vis kan De bidra till uppbyggnaden av sitt eget land, tas emot och ses som mindre främmande "i sin egen kultur", samt – och detta är den mest cyniska av dessa falska slutledningar – besparas den otyglade rasismen i Vårt land. Vilka begränsningar av invandringen eller de medborgerliga och juridiska rättigheterna som än införs, presenteras de alltid som "hårda, men rättvisa". Och i de länder som nåddes av invandringen senare än nordvästra Europa, till exempel Italien och Spanien, återfinns vi det genomträngande (om än inte genomtänkta) argumentet att invandringen måste begränsas därför att den Europeiska Unionen kräver det. I Storbritannien läggs tonvikten på vad högern och tabloidtidningarna kallar "fejkflyktingar", och i de flesta länder pågår det en debatt om problem som har att göra med kulturell integration. Kort sagt så är institutionernas huvudintresse de bekymmer som invandrare påstås orsaka och nästan aldrig de oräkneliga svårigheter som invandrare *upplever* och som orsakas av Oss; från de många formerna av diskriminering till krånglandet med dokument och tillstånd och den tillhörande byråkratiska formalismen. Parlamentsdebatter behandlar sällan rasism, och till skillnad från terrorismen förklaras rasismen *aldrig* vara ett av de största nationella eller europeiska problemen – trots kolonialismens massakrer och långa förödande historia, förintelsen, de "etniska" kriget i Bosnien, Kosovo, och så vidare. Och trots att (även den illegala) invandringen alltid medfört stora ekonomiska fördelar – och inte fejkflyktingar – i alla EU-länder, är det sällsynt att sådana resurstillskott erkänns eller framhålls i parlamentsdebatter eller politikens propagandatal. De vet tvärtom att "deltagande" i invandringsfrågor kostar dem röster hos en befolkning som i årtionden har hjärntvättats av politiska och mediala diskurser till att

tro att invandring och invandrare i grund och botten bara innebär besvär. I hela Europa är i dag politiska program eller handlingsplaner, såväl som allt annat politiskt tal och skrift, fulla av larm, varningar och kraftfulla åtgärder för att hålla *Dem* utanför fästningen Europa, eller för att disciplinera dem om de redan kommit in, t.ex. genom att lära dem att de inte bara har *rättigheter* utan även plikter.

Denna allmänna trend i den politiska diskursen har nått extrema proportioner efter terroristattacker den 11 september. Trots sporadiska europeiska avståndstaganden från Bush & Co i USA, framför allt i fråga om kriget i Irak, blev terrorism ämnet för dagen överallt; till en början intimt förknippat med muslimsk fundamentalism och efter hand med islam och invandring i allmänhet. Omfattningen av detta var sådan att rasistiska partier och politiker lyckades uppbåda ett massivt stöd i vissa länder. De ingick till och med i regeringskoalitioner, om än bara under en begränsad tid – tills de stora partierna kom till insikt om propagandapotentialet hos sådana skrämeltaktiker och började propagera för i princip samma saker (för fler studier om rasism i politiken och den politiska diskursen, se t.ex. Ebel, & Fiala, 1983, Goldberg, 2002; Reeves, 1983; Solomos & Back, 1995, van Dijk, 1993; Wodak & van Dijk, 2000).

Pressen

Pressen har följt samma spår, i och med dess symbiotiska förhållande till den nationella partipolitiken, men med samma små variationer som kan ses mellan mittvänstern och extremhögern – då den övriga vänstern praktiskt taget utplånats i Europa (förutom i fattiga länder som Portugal). De ämnen som sysselsätter politiker i parlamentsdebatter är alltså i hög grad desamma som i nyhetsrubrikerna. Omvänt visar analyser av parlamentsdebatter att politiker givetvis inte bara läser tidningarna, utan därtill använder dem som ”bevismaterial” i sina debatter om invandring och minoriteter. I länder där den populära högervridna tabloidpressen är inflytelserik, som Storbritannien, Tyskland, Danmark, Österrike och Nederländerna, innebär detta att den nationella politiken också vilar på pressens larmrapporter.

Trots sitt beroende av politikerna är pressen inte deras knähund. Den spelar en egen betydelsefull roll i reproduktionen av rasism, vilket framgår av många analyser i olika länder (Chávez, 2001;

Cottle, 2000; Hartmann & Husband, 1974; Jäger & Link, 1993; Ruhrmann, 1995; Smitherman-Donaldson & van Dijk, 1987; Ter Wal, 2002; van Dijk, 1991).

Till att börja med kan vi se att nyhetsinhämtandet anpassas systematiskt, innan nyheterna ens kommer i tryck, genom de "vita" eliternas tolkningsföreträdare i "den etniska situationen". Oavsett vad för slags etnisk företeelse det handlar om, så eftersöker, intervjuar och citerar man (vita) politiker, fullmäktigeordförande, poliser, professorer eller andra "experter". Tillträdet är i regel mer begränsat för minoritetsgrupper och minoritetsorganisationer eller dess språkrör, vilket också har att göra med deras allmänna avsaknad av flotta PR-avdelningar, -specialister och presstalesmän. Och även om de har det blir de citerade i mycket mindre utsträckning och tillskrivs långt mindre trovärdighet, vilket ger varje berättelse en slagsida i form av ensidigt "vita" kommentarer. I vårt fältarbete har vi sett att pressmeddelanden från minoritetsorganisationer, som a priori misstänks för att vara partiska (medan vita människor ses som "objektiva"), ofta hamnar i papperskorgen.

Det här är föga förvånande med tanke på att ytterligare uppgifter visar att nyhetsredaktioner, speciellt i ledningen, oftast är vita. Bland eliterna sätts det knappast särskilt stort värde på etnisk mångfald under rekryteringen, framför allt inte bland dem som vanligtvis framställer sig som mest kosmopolitiska: journalister, forskare, och så vidare. Detta innebär att minoritetsjournalister sällan får arbeta på ansedda tidningar, allra minst som redaktörer, av en mängd olika och ofta missvisande skäl. Diskrimineringen börjar därmed på ett stadium som föregår själva skrivandet och inhämtandet av nyheter, nämligen i anställningsprocessen. Att de Andras etniska perspektiv är allt annat än vanliga i nyhetssammanhang kan även förklaras med att de utvalda vita (ofta manliga) journalisterna dels är mindre sympatiskt inställda och har en bristande förståelse för etniska företeelser, men också har sämre kontakter med etniska grupper och deras representanter.

Nyheter om etniska frågor betingas av denna diskriminerings- och utestängningskontext. Det är föga förvånande att åtskilliga studier i olika länder visar att såväl urvalet som andra aspekter av nyhetsrapporteringen är i varje fall stereotypa och ibland, beroende på tidningen, mer eller mindre subtilt rasistiska. De som står för den mest oförblommerade rasismen är troligen tabloiderna, särskilt i Storbritannien, Tyskland, Danmark och Österrike.

Vidare är nyheterna om de Andra begränsade till en handfull ämnen – medan andra människor kan behandlas inom ramen för ett stort antal olika ämnen. I flertalet EU-länder fokuserar den mediala diskursen, i likhet med den politiska diskursen, framför allt på nyanlända, illegala inresor, mottagningsfrågor, invandrades integrationssvårigheter, samt brottslighet och avvikande beteenden. De problem som flyktingar *upplever* får knappt någon uppmärksamhet alls. Om rasismen bemöts över huvud taget, så tenderar det att gälla extremhögerns ”officiella” rasism (som i fallen Le Pen i Frankrike och Haider i Österrike), och sällan den breda rasismen. Det är *aldrig* några nyheter om rasism i media, vilket är att förvänta, eftersom journalister inte är kända för att vara den mest självkritiska yrkesgruppen – något som i sig är föga överraskande, eftersom de sällan behöver läsa något negativt om sig själva i tidningarna. Nyheter om minoriteters vardagsliv, arbeten och fritid är sällsynta. Deras bidrag till ekonomin – som knappast är någon hemlighet – når sällan rubrikerna. Minoriteter skildras kort sagt i ett litet antal stereotypa och ofta negativa roller.

Förutom denna allmänna problematik har invandrare andra aspekter av nyhetsrapporteringen emot sig. Som vi kan se i nyhetsinhämtandets kontext citeras de sällan, och om de citeras får det aldrig stå för sig självt. I stället inhämtas nyheter om dem från de dominerande gruppernas källor, ibland till och med enbart därifrån. Med andra ord definierar den europeiska pressen sällan den etniska situationen med utgångspunkt i de etniska aktörerna själva.

Läroböckerna

De primära agenterna i reproduktionen av sociala representationer i allmänhet, och av stereotyper och fördomar i synnerhet, är, förutom de politiska och mediala institutionerna, de institutioner som befinner sig inom utbildningens domäner. Något som är utmärkande för läroböcker är deras ”officiella kunskap” som inkluderar de ideologier som är förhärskande i samtiden. Detta har alltid präglat representationen av världen och dess folk, i till exempel geografi, historia och (de övriga) samhällsvetenskaperna. Läroböcker är också kända för sina nationella eller till och med nationalistiska vinklingar, där nationens glansdagar och bedrifter förstoras upp och dess brott och missdåd förmildras eller till och med helt ”glöms bort”. Det är följaktligen få europeiska läroböcker som i

detalj redogör för fasorna och exploateringen under slaveriet och kolonialismen.

Analysen av läroböcker visar att liknande slutsatser bör dras när det gäller sättet att skildra icke-europeiska minoriteter eller icke-europeiska länder och folk i allmänhet, som med varierande grader av subtilitet inkluderar de vanliga eurocentriska stereotyperna, fördomarna och utelämnandena (se t.ex. Blondin, 1990; Klein, 1985; Preiswerk, 1980; Troyna, 1993; van Dijk, 1987b).

I mitten av 1980-talet erkände hälften av de holländska läroböckerna i samhällskunskap inte ens förekomsten av minoriteter i landet – eller i klassrummen, vilket är ännu mer relevant. De övriga böckerna upprepade varandra i sitt framhävande av kulturella skillnader, i stället för likheter, mellan Oss (holländare) och Dem (turkar, marockaner). Samtidigt ignorerade de i hög grad den surinamesisk-holländska delen av befolkningen, då den inte kunde tillskrivas någon annorlunda ”kultur”. Ibland kunde några få rader räcka till för att beskriva en hel folkgrupp, som moluckanerna, och dessa rader försummade i så fall inte att erinra om att några av denna grupps yngre representanter tidigare ägnat sig åt terrorism. Inom ramen för en så omfattande strategi för positiv självframställning och negativ framställning av andra ägnades givetvis inte särskilt mycket utrymme, om något, åt de många formerna av holländsk rasism mot minoriteter (van Dijk, 1987b).

Andra studier av läroböcker i Europa och europeiskt dominerade före detta kolonier (Nord- och Sydamerika, Australien, Nya Zeeland) har visat att denna representation av minoriteter i storstäderna är tämligen lik skildringarna av icke-europeiska folk och länder på ett internationellt plan. Förutom de förenklande stereotyperna med ett rikt Nord och ett fattigt Syd (som inte tar hänsyn till fattigdom i Nord och rikedom i stora delar av Syd, eller stora skillnader mellan länderna i Syd) kan vi lära oss av teman, vokabulär, exempel, arbetsuppgifter, kartor, fotografier och andra inslag i diskursen, att *de* har diktaturer medan vi har demokratier, att *de* är bakåtsträvande medan vi är moderna, att *de* lever i hyddor medan vi lever i hus, och så vidare. Samtidigt är vi förstås generösa som ”hjälp” dem. Det som utelämnas är ibland viktigare än stereotyperna. Vi kan således få läsa om *deras* fattigdom, men får väldigt sällan så mycket som en förmildrad redogörelse för *orsakerna* till *deras* fattigdom och *våra* rikedomar.

Under det senaste årtiondet har detta bedrövliga tillstånd hos läroböckerna delvis förbättrats. Det finns nu vanligen ett par sidor

om invandrare och minoriteter och ett fåtal (alltjämt förmildrade) hänvisningar till kolonialism, diskriminering eller till och med rasism – men *aldrig* i termer av övergripande system för etnisk dominans som genomsyrar alla områden och nivåer i samhället, allra minst eliterna. I det här avseendet ger läroböckerna en riktig bild av samhällets förhärskande ideologier, även de etniska.

Trots att den allmänna bilden ser ut på det här viset är utbildning och forskning de få områden i samhället som fortfarande har lite plats för alternativa synsätt, hållningar och principer. Dessutom har trycket från ett ökande antal ”utländska” studenter i många europeiska klassrum gjort att en blygsam mångkulturalism börjat hyllas alltmer, fast för det mesta bara i teorin; i utbildningslagstiftningen, läroplanerna och läroböckerna.

Läroböcker reproducerar inte bara samtidens förhärskande ideologier, de representerar också urvattnade versioner av äldre vetenskap. Med tanke på rasismen (och sexismen) i mycket av den vetenskap som producerades åtminstone fram till andra världskriget är det inte förvånande att skolböckerna från den tiden uppvisar lika mycket fördomar i sin behandling av exempelvis afrikaner eller asiater – eller kvinnor. En analys av sociologihandböcker från början av 1990-talet, skrivna i USA och Storbritannien av framstående samtida forskare som Anthony Giddens, visar att inte heller det akademiska studiet av etniska relationer är fritt från fördomar, stereotyper och grava utelämnanden, allra minst när det (inte) handlar om rasism.

Slutsatser

Med utgångspunkt i denna korta översikt över några former av elitdiskurs och institutionell rasism i Europa skulle vi först vilja understryka eliternas framträdande roll i reproduktionen av institutionell rasism. När de ställs inför kritiska analyser av de rasistiska strukturer och strategier som präglar deras förhärskande tal och skrift inom alla symboliska samhällsdomäner (politik, media, utbildning, vetenskap, lagstiftning, osv.) har den allmänna tendensen varit avvisande och förnekande.

Sant är att den flagranta och uttryckliga rasismen från en annan period, före kriget, har blivit sällsynt och förvisats till extremhögern, även om extremhögern i dag inte längre utgör en liten marginal på några få procent. Rasismen är således (återigen) på väg att bli

salongsmässig, eller till och med en ”sunt förnuftig” reaktion på de icke-europeiska Andras ”invasion”. Vad som är mer allvarligt är att dessa extrema idéer – vilka som sagt kan skyllas på de Andra – upptagits i ökad utsträckning, oförmildrade, av de stora partierna i många europeiska länder, och inte bara de på högerkanten.

Vidare har det framhållits att europeisk rasism *inte* orsakas av massiv invandring och närvaron av Andra, utan att den följer en lång tradition av rasistiska idéer och praktiker riktade mot asiatiska, afrikanska eller amerikanska Andra, och mot judar och romer inom Europa. Denna historiska dimension av den rasistiska diskursens kontinuitet ansluter till en samtida social och politisk dimension, vilket definierar rasismen i termer av en etnisk dominans som realiseras och reproduceras genom daglig diskriminering och rasistiska ideologier. Vi har sett att diskursen spelar en framträdande roll i förverkligandet av diskriminering och reproduktionen av rasistiska stereotyper, vinklingar, fördomar och ideologier inom alla samhällets symboliska domäner, speciellt i toppen. Analyser av parlamentsdebatter och andra politiska diskurser visar sålunda att rasismen visserligen förkastas officiellt, men att elitdiskurserna samtidigt i ökad utsträckning skildrar invandrare, minoriteter och flyktingar som ett hot mot välfärdsstaten, den västerländska kulturen och vår ekonomiska, politiska och sociala dominans. Den här processen har förvärrats av de terroristattacker som några islamistiska fanatiker har utfört, både i USA och på andra håll. På så sätt lyckas partier på högerkanten med alltmer uttryckligt främlingsfientliga program och politiska hållningar uppbåda ett folkligt stöd som kan omfatta mer än 20 % av befolkningen.

Forskningen visar att medierna för det mesta följer strömmen, eller initierar och accentuerar sådana tendenser, speciellt tabloidtidningarna och den högerorienterade populära pressen. Den övriga pressen är knappast uttryckligt rasistisk, men det är inte heller särskilt många av dess riktlinjer och rapporteringar som bidrar till ett mångkulturellt samhälle. Det sker en uppenbar diskriminering i rekryteringen av minoritetstillhöriga journalister. I nyhetsinhämtandet, som domineras av vita män, ignoreras eller problematiseras etniska källor och ledare under det att den vita eliten ges tolkningsföreträde. Och själva rapporteringen om det mångkulturella samhället inskränker sig till bevakning av ett litet antal ”problemämnen”, som illegal invandring, integrationssvårigheter eller brottslighet. Som vanligt bland eliterna blir all kritisk analys av deras praktiker, och i synnerhet slutsatser om pressens rasism,

våldsamt avvisad. Mer allmänt kan man säga att media ägnar mycket mer uppmärksamhet åt de problem som tillskrivs minoriteter än åt de som upplevs av minoriteter. Och om rasism över huvud taget tas upp hänförs den oftast till extremhögern, sällan till de traditionella eliterna, och *aldrig* till pressen själv.

I och med tillströmningen av minoritetsstudenter har utbildningsinstitutionerna kommit att spela en framträdande roll i utforskningen av några av det mångkulturella samhällets grundpelare, till exempel frågor om språkundervisning och en del aspekter av läroplanen. Ändå kan man även här spåra en lång tradition av rasistiska och sexistiska undervisningsplaner, som ofta formulerats i förväg av tidigare generationers natur- och samhällsforskare. Även om det har gjorts vissa förbättringar under det senaste årtiondet visar analyser av läroböcker att undervisningen om det mångkulturella samhället i bästa fall är fragmentarisk – och innehåller minimalt med information, men däremot mängder av stereotyper och fördomar, om etniska minoriteter eller de länder och kontinenter som de kommer ifrån. Generellt sett dominerar ännu ett eurocentriskt perspektiv, där ”vi” européer (holländare, engelsmän, fransmän, osv.) är överlägsna och de Andra är allmänt underlägsna i alla väsentliga avseenden. Handböcker på universitetsnivå är inte mycket bättre, även om de må vara mer detaljerade och sofistikerade. De underlåter också i hög grad att kritiskt analysera de europeiska samhällenas systematiska och genomträngande natur.

Sammanfattningsvis tycks eliter och institutioner i Europa kombinera officiella icke-rasistiska doktriner och hållningar med utbredda vardagliga praktiker av diskriminering och etnicistiska eller rasistiska ideologier. Då den uttrycks och reproduceras i de många elitdiskurser som råder i samhället, från politik och media till utbildning och forskning, har elitrasismen en allvarlig inverkan på invandrades, minoriteters och flyktingars välbefinnande och medborgerliga rättigheter. Genom att fokusera på illegal invandring, integrationssvårigheter, brottslighet, våld, terrorism, bakåtsträvande och andra negativa attribut som tillskrivs de Andra, kan elitdiskurser således producera, sprida eller befästa de allmänt spridda fördomar och ideologier som både vållar och legitimerar vardagsdiskrimineringen inom områden som invandring, arbetsmarknad, bostadsfrågor, politik, utbildning, säkerhet, kultur, etc.

Diskursiv elitrasism är således inte bara ”ord” eller ”idéer”, utan en inflytelserik och genomgripande social praktik som ger upphov till konkreta former av etnisk ojämlikhet och dominans i minori-

teters vardagsliv. Ett avgörande sätt att bekämpa denna elitrasism är att utforma konsekventa och kritiska alternativa diskurser som stöds av grupper och forskare från såväl majoriteten som de etniska minoriteterna. Framtidsutsikterna för ett fredligt, mångkulturellt Europa under de kommande seklerna är beroende av sådana alternativa elitdiskurser och av att de lyckas påverka institutionerna. Utan oliktankande av den här typen blir det oundvikligt med en upprepning av de fruktansvärda konflikter, strider eller till och med utrotningar på etnisk eller rasmässig grund som präglade 1900-talet. I vår samtid finns det inget annat alternativ, varken i Europa eller någon annanstans, än ett mångkulturellt och multietniskt samhälle utan rasism. Det är endast genom konsekventa, antirasistiska elitdiskurser och ideologier till stöd för ett sådant samhälle som vi kommer kunna få det att fungera.

Översättning från engelskan: Ariel González.

Referenser

- Back, L., & Solomos, J. (Eds.). (2000). *Theories of Race and Racism. A reader*. London: Routledge.
- Barkan, E. (1992). *Retreat of scientific racism: Changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. Cambridge New York: Cambridge University Press.
- Barker, A. J. (1978). *The African link: British attitudes to the Negro in the era of the Atlantic slave trade, 1550–1807*. London: Frank Cass.
- Bataille, P., & Wiewiorka, M. (1994). *Racisme et xénophobie en Europe: Une comparaison internationale*. Paris: Éditions La Découverte.
- Björgo, T. (Ed.). (1994). *Racist violence in Europe*. New York: St.Martin's Press.
- Blommaert, J., & Verschueren, J. (1998). *Debating diversity: Analysing the discourse of tolerance*. New York: Routledge.
- Blondin, D. (1990). *L'apprentissage du racisme dans les manuels scolaires*. Montréal, Québec: Editions Agence d'Arc.
- Boxill, B. R. (Ed.). (2001). *Race and racism*. Oxford (UK) New York: Oxford University Press.
- Bulmer, M., & Solomos, J. (Eds.). (1999). *Racism*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Bulmer, M., & Solomos, J. (2004). *Researching race and racism*. London New York: Routledge.
- Butterwegge, C., & Jäger, S. (1993). *Rassismus in Europa*. Köln: Bund-Verlag.
- Cashmore, E. (2003). *Encyclopedia of race and ethnic studies*. London New York: Routledge.
- Chase, A. (1975). *The legacy of Malthus. The social costs of the new scientific racism*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Chávez, L.R. (2001). *Covering immigration. Popular images and the politics of the nation*. Berkeley, CA: California University Press.
- Cottle, S. (Ed.). (2000). *Ethnic Minorities and the Media*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Delacampagne, C. (1983). *L'invention de racisme: Antiquité et Moyen Age*. Paris: Fayard.
- Delacampagne, C. (1983). *Racismo y occidente*. Barcelona: Argos Vergara.

- Ebel, M., & Fiala, P. (1983). *Sous le consensus, la xénophobie paroles, arguments, contextes* (1961–1981). Lausanne: Institut de science politique.
- Essed, P. (1991). "Knowledge and Resistance: Black Women Talk About Racism in the Netherlands and the USA". *Feminism & Psychology*, 1(2), 201–219.
- Essed, P. (1991). *Understanding everyday racism: An interdisciplinary theory*. Newbury Park: Sage Publications.
- Essed, P., & Goldberg, D.T. (Ed.). (2002). *Race critical theories*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers.
- Evens Foundation.. (Ed.). (2001). *Europe's new racism causes, manifestations, and solutions*. New York: Berghahn Books.
- Feagin, J. R. (2000). *Racist America: Roots, current realities, and future reparations*. New York: Routledge.
- Feagin, J. R., Vera, H., & Batur, P. (2001). *White racism: The basics*. New York: Routledge.
- Fredrickson, G. M. (2002). *Racism: A short history*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Garrido, A. (1999). *Entre gitanos y payos: relación de prejuicios y desacuerdos*. Barcelona: Flor del Viento.
- Goldberg, D. T. (2002). *The racial state*. Oxford: Blackwell.
- Goldberg, D. T., & Solomos, J. (Ed.). (2002). *A Companion to racial and ethnic studies*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Goody, J. (2004). *Islam in Europe*. Cambridge, UK Malden, MA: Polity Press Distributed in the USA by Blackwell Pub.
- Haghighat, C. (1988). *Le racisme "scientifique": Offensive contre l'égalité sociale*. Paris: L'Harmattan.
- Halliday, F. (2002). *Two hours that shook the world. September 11, 2001 : causes and consequences*. London: Saqi.
- Hargreaves, A. G., & Leaman, J. (Eds.). (1995). *Racism, ethnicity, and politics in contemporary Europe*. Aldershot: Elgar.
- Hartmann, P., & Husband, C. (1974). *Racism and the mass media*. London: Davis-Poynter.
- Jäger, S. (1992). *BrandSätze. Rassismus im Alltag*. ('Brandsätze' -- Inflammatory Sentences / Firebombs. Racism in everyday life). DISS-Studien. Duisburg: DISS.
- Jäger, S. (1998). *Der Spuk ist nicht vorbei völkisch-nationalistische Ideologeme im öffentlichen Diskurs der Gegenwart*. Duisburg: DISS.

- Jäger, S., & Link, J. (1993). *Die vierte Gewalt. Rassismus und die Medien.* (The Fourth Power. Racism and the Media). Duisburg: DISS.
- Kalpaka, A., & Rätzzel, N. (Eds.). (1992). *Rassismus und Migration in Europa.* Hamburg: Argument.
- Klein, G. (1985). *Reading into racism: Bias in children's literature and learning materials.* London Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Lauren, P. G. (1988). *Power and prejudice: The politics and diplomacy of racial discrimination.* Boulder: Westview Press.
- Marable, M. (2002). *The great wells of democracy: The meaning of race in American life.* New York: Basic Books.
- Matouschek, B., Januschek, F., & Wodak, R. (1995). *Notwendige Massnahmen gegen Fremde? Genese und Formen von rassistischen Diskursen der Differenz.* Wien: Passagen Verlag.
- Mudde, C. (Ed.). (2004). *Racist extremism in Central and Eastern Europe.* London New York: Routledge.
- Poliakov, L. (1974a). *The Aryan myth: A history or racist and nationalist ideas in Europe.* London: Heinemann.
- Poliakov, L. (1974b). *The history of anti-Semitism.* London: Routledge & Kegan Paul.
- Preiswerk, R. (1980). *The Slant of the pen: Racism in children's books.* Geneva: Programme to Combat Racism, World Council of Churches.
- Reeves, F. (1983). *British racial discourse. A study of British political discourse about race and race-related matters.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Reisigl, M., & Wodak, R. (Eds.). (2000). *The semiotics of racism. Approaches in critical discourse analysis.* Wien: Passagen.
- Reisigl, M., & Wodak, R. (2001). *Discourse and discrimination rhetorics of racism and antisemitism.* London New York: Routledge.
- Ruhrmann, G. (Ed.). (1995). *Das Bild der Ausländer in der Öffentlichkeit. Eine theoretische und empirische Analyse zur Fremdenfeindlichkeit.* (The image of foreigners in the public sphere. A theoretical and empirical analysis of xenophobia). Opladen: Leske
- San Román, T. (Ed.). (1986). *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los gitanos.* Madrid: Alianza.

- Schiffrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. E. (Eds.). (2001). *The Handbook of discourse analysis*. Oxford Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Sears, D. O., Sidanius, J., & Bobo, L. (Eds.). (2000). *Racialized politics: The debate about racism in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smitherman-Donaldson, G., & van Dijk, T. A. (Eds.). (1987). *Discourse and discrimination*. Detroit, MI: Wayne State
- Solomos, J., & Back, L. (1995). *Race, politics, and social change*. London: Routledge.
- Solomos, J., & Back, L. (1996). *Racism and society*. New York: St. Martins Press.
- Ter Wal, J. (Ed.). (2002). *Racism and cultural diversity in the mass media. An overview of research and examples of good practice in the EU Member States, 1995–2000*. Vienna: European Monitoring Center on Racism and Xenophobia.
- UNESCO (Ed.). (1983). *Racism, science and pseudo-science*. Paris: Author.
- van Dijk, T. A. (1984). *Prejudice in discourse: An analysis of ethnic prejudice in cognition and conversation*. Amsterdam Philadelphia: J. Benjamins Co..
- van Dijk, T. A. (1987a). *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- van Dijk, T. A. (1987b). *Schoolvoorbeelden van racisme. De reproductie van racisme in maatschappijleerboeken* (Textbook examples of racism. The reproduction of racism in social science textbooks). Amsterdam: Socialistische Uitgeverij Amsterdam.
- van Dijk, T.A. (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge.
- van Dijk, T. A. (1993). *Elite discourse and racism*. Newbury Park, CA, USA: Sage Publications.
- van Dijk, T. A. (Ed.). (1997). *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction*. 2 vols. London: Sage.
- van Dijk, T. A. (2005). *Discourse and Racism in Spain and Latin America*. Amsterdam: Benjamins.
- van Dijk, T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.

- Wetherell, M., & Potter, J. (1992). *Mapping the language of racism: Discourse and the legitimation of exploitation*. New York: Columbia University Press
- Wieviorka, M. (Ed.). (1994). *Racisme et xénophobie en Europe: une comparaison internationale*. Paris: la Découverte.
- Wieviorka, M. (1998). *Le racisme: Une introduction*. Paris: La Découverte.
- Wodak, R., Nowak, P., Pelikan, J., Gruber, H., de Cillia, R., & Mitten, R. (1990). "Wir sind alle unschuldige Täter". *Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus* ("We are all innocent perpetrators" Discourse historic studies in post war antisemitism). Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Wodak, R., & van Dijk, T. A. (Eds.). (2000). *Racism at the Top. Parliamentary Discourses on Ethnic Issues in Six European States*. Klagenfurt, Austria: Drava Verlag.
- Wrench, J., & Solomos, J. (Eds.). (1993). *Racism and migration in Western Europe*. Oxford: Berg